

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Wacha Imre: Beszédkultúránk gondjairól

Ruzsiczky Éva: A „bibliás” Kazinczy

Bakos József: Comenius eredeti családi nevééről

Mizser Lajos: Név és példakép

F. Kovács Ferenc: A labdarúgás és a labdarúgó-
tudósítások nyelvéről

Elekfi László: Észrevételek egy nyelvész lírai
vallomásairól

Török Gábor: Újabb József Attila-
kommentárjaimból IV.

Horváth Mária: Szerkezet és stílus

B. Porkoláb Judit: Közeltetések Füst Milán költői
nyelvéhez

Szikoráné Kovács Eszter: Nagy László: Virágének

Mező András: Melyik Szent István?

Lévai Béla: Szordas

Papp Ferenc: Kompatibilis

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MAGYAR NYELVI BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BALÁZS GÉZA, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ, A. JÁSZÓ ANNA,
KEMÉNY GÁBOR, HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest, I., Színház u. 5—9. 260 Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Wacha Imre</i> : Beszédkultúránk gondjairól	257
<i>Ruzsiczky Éva</i> : A „bibliás” Kazinczy	262
<i>Bakos József</i> : Comenius eredeti családi nevééről	266
<i>Mizser Lajos</i> : Név és példakép	271
<i>F. Kovács Ferenc</i> : A labdarúgás és a labdarúgó-tudósítások nyelvéről	275

Íróink nyelve

<i>Elekfi László</i> : Észrevételek egy nyelvész lírai vallomásairól	287
<i>Török Gábor</i> : Újabb József Attila-kommentárjaimból IV.	297
<i>Horváth Mária</i> : Szerkezet és stílus	308
<i>B. Porkoláb Judit</i> : Közelítések Füst Milán költői nyelvéhez	313
<i>Szikoráné Kovács Eszter</i> : Nagy László: Virágének	319

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Mező András</i> : Melyik Szent István?	324
<i>Lévai Béla</i> : Szordas	329
<i>Papp Ferenc</i> : Kompatibilis	330

MAGYAR NYELVŐR

116. ÉVFOLYAM * 1992. JÚLIUS—SZEPTEMBER * 3. SZÁM

Beszédkultúránk gondjairól

I. A beszédviselkedés és normái. A beszédnek, különösen képpen pedig a közéleti beszédnek, a nyilvánosság előtti és a nyilvánosság jelenlétében való megszólalásnak — társadalmunk tudatában — egyik alapvető követelménye a tiszta, szép, az igényes beszéd. Ennek ismérvei a köztudatban: az esztétikus, kellemes hangszín (a jó orgánus), azután a pontos, szép, tiszta, a beszédhibáktól mentes hangképzés: a szűkebb értelemben vett helyes kiejtés. Ilyen értelemben a nyilvánosság előtt megszólaló nem lehet pösze vagy selyp; nehezen nézzük el neki, ha racsol vagy hadar, esetleg dadog.

Ugyanígy társadalmi igény vagy követelmény a közéleti szereplővel szemben az igényes szóhasználat, pontos, helyes mondat- és szövegszerkesztés. Az tehát, hogy mondandóját (nyelvileg is) helyesen, érthetően, pontosan fogalmazza meg és mondja el, azaz a jól megírt, végig gondolt szöveget helyes hangsúlyozással, kifejező és szabályos hangleadással szólaltassa meg. Ha nem így halljuk a közéleti szereplők ajkáról, hajlamosak vagyunk felháborodottan tiltakozni: „miért szólal meg nyilvánosan az, aki még beszélni sem tud rendesen.”

Nagyon gyakran megfélemlünk azonban arról, hogy az esztétikus hang, a tiszta hangképzés — ha mégoly tiszta is —, különösképpen pedig helyes vagy szép intonáció (beszéddallam, hangsúlyozás, hangszínezés) s mindaz, ami ezeket egy magasabb fokon tartalmazza: az adekvát szövegforma és beszédstílus csak tüneti jelenség: egy mélyebb és előzetesebb tartalomnak, a nyelvi formába öntött gondolatnak, mondanivalónak, szándéknak hordozójatükrözője. Ez pedig a mentális (értelmi) magatartásnak, az etikának, a gondolatiságnak, a viselkedés- és beszédkultúrának, összefoglalva: egy átvitt értelmű mentálhigiénének a megjelenési formája. S különösképpen az a közéleti beszédben, ami a retorika tárgya.

Régóta tudjuk, hogy a beszéd, a szöveg, azaz gondolatok megfogalmazásának módja (a szóhasználat és a grammatikai forma), valamint a szöveg hangzása a beszélőt jellemzi, és jellemzi a beszélőt. Sok mindent elárul róla. Például egyéniségéről, életkoráról, alkatáról, foglalkozásáról, társadalmi állásáról és helyzetéről, azután beszédpartneréhez való viszonyáról, kapcsolatáról témájához, mondanivalójához. És még sok egyébről. Így tehát a beszéd és formája személyhez, kommunikációs helyzethez, partnerhez, (szöveg)stílushoz (is) kötött jelenség. (Persze érdemes azt is fontolóra venni, hogy a beszélőt valóban beszédének több értelemben vett tiszta hangzása, azaz beszédének a külsőségei jellemzik-e leginkább. Hiszen — mint Ancsel Éva többször is felhívta rá a figyelmet — hány okos gondolatot szülnék, közvetítenek dadogó ajkak, s hány felszínes gondolat hangzik el szép formában? Mégis

érdemes elgondolkoznunk azon, amit annak idején Kazinczy így fogalmazott meg: „Szólj, s ki vagy elmondom. — Ne tovább! Ismerlek egészen. Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.”)

S ha a beszéd a beszélőt és környezetéhez való viszonyát jellemzi, bizonyos mértékig jellemzi azt a közösséget is, melyben a beszélő él, melynek tagja. Hiszen beszédünket nemcsak szervezetünk felépítése, vérmérsékletünk, gondolkodásmódunk határozza meg, hanem az a közösség is, melynek tagjai vagyunk. Meghatározza azzal a beszéd- és magatartásmintával, nyelvi, nyelvhasználati és akusztikai „szabvánnyal”, és nem kis mértékben azzal a magatartásmintával, amelyet nyújt, felmutat. (Kanizsai Dezső — a magyar logopédia atyja — mondta: az ember a fülével beszél, úgy és azt mondja, ahogy hallja, amit hall.) Beszédünket környezetünk meghatározza azzal a követelményrendszerrel (elvárással), pontosabban: nyelvi, nyelvhasználati, akusztikai, egyetlen szóval kifejezve: beszédnormával, mellyel az egyén felé fordul, azokkal az igényekkel, melyeket az egyén iránt támaszt, azokkal a normákkal, melyeket elébe állít. De azokkal a lehetőségekkel is, amelyeket az egyénnek nyújt önmaga alakításához, megvalósításához. (És itt jelenthet gondot a rádió, tévé, színház, film, irodalom, közélet beszéde mint tükrözött valóság, amely egyben mintául is szolgál, bár nem biztos, hogy mindig jó mintául.)

A tanuló ifjúság körében végzett szórványos megfigyeléseim, rádióbemondói meghallgatásokon és tanfolyamokon, valamint a retorikaoktatásban szerzett tapasztalataim, no meg az utcán, közértben, járműveken, hivatalokban látottak-halottak alapján szólok beszédkultúránk néhány gondjáról. Ezek társadalmi jelenségeket is tükröznek, de bizonyos értelemben valamilyen (jó vagy rossz) mintát is adnak! A meglehetősen sötét kép mögött, melyet bemutatok, számos szép, példamutató jelenség, még több igyekezet is található.

2. A beszédhang minősége. Általános (szinte országosan), főleg az ifjúság körében a kemény, nyers, leszorított torokhang vagy az erősen feszített fejhang. *Modulációra* szinte már egyik sem képes, vagy csak egyféle modulációra alkalmas. Mert vagy mélyítve van, s olykor-olykor nyekergésbe fúl, vagy pedig az elviselhetetlenségig nagy hangerejű és feszített. Ami mögötte van: a rossz hang- és beszédideál (énekesek, versmondók, közéleti személyiségek rossz másolása), a másokat szinte semmibe vevő, hangoskodásban, nyelvi durvaságokban, trágárkodásban is megnyilvánuló agresszivitás, nagyképűség, nagyozolás vagy közömbösség, mely csak saját szavát-hangját akarja hallani-hallatni. Ennek a mintája sok egyéb között: az akciófilmek agresszivitása, a metallzene nagy hangereje, a kemény pop-rock és egyéb énekesek agresszív hangja és durva szövege, a klipek mindenkit-tülkiabálása: egyfajta zenei kábítószer-élvezet, zeneszipózás. Emberi-társadalmi háttérét szépen ábrázolja Déry Tibor Popfesztiválja; képeit, hangzását, hatását pedig jól megfigyelhetővé teszik az ilyen jellegű — bizony sokszor manipulált — koncertek tévéközvetítései.

Persze a modulációra képtelen hang nem csak az ifjúság körében él. Ilyen — s ráadásul már beteg is — a hangja csaknem minden öt évnél régebben iskolában tanító pedagógusnak is. És többnyire modulációra képtelen, gyenge a hangja a pályájukra még csak most készülő pedagógusjelölteknek. Ami mögötte van a gyakorló pedagógusoknál: a hang erőltetése, az ember

és a szellem kifáradása. Túl kell kiabálni a fegyelmezetlen (?) gyerekhadat. Ami hiányzik: a funkcionális beszédnek, a beszédtechnikának, a beszéd szakmai részének ismerete, tanítása-tanulása a pedagógusképző intézetekben. És a belső feltöltődés!

A hivatásos beszélőknél sem sokkal jobb a helyzet. Elég meghallgatni a rádió, tévé számos riporterének, műsorvezetőjének, számos jeles színészünknek — főleg fiataloknak — csiszolatlan, tömegkommunikációra, színpadra alkalmatlan, fakó hangját, mely olykor már-már taszítja a hallgatót. A hányaveti modorról nem is szólva!

Ha pedig szép a hang, a beszélő gyakran kéthangú: van csinált, zengő-bongó „üzemhangja”, szépen szóló „közéleti beszéde”, és van magánhangja, s melléje talán kettős egyénisége. Szép hangjával megjátssza a közéleti szerepet (de nem éli meg), s így hangja (színe, intonációja, dikciója) mesterkéltté, őszintétlenné válik. Szépen szól, üresen kong. „Zengő érc és pengő cimbalom” csak, mert hiányzik belőle-mögüle az átéltség, a hit, amit Kazinczy igényelt: íz, csín, tűz: a meggyőződés, izlés, belső kultúra, emberség. Meg a nyelvi illem ismerete és az empátia. A magatartáskultúra!

3. A hangképzés és az artikulációs ritmus. Ez talán még inkább elszomorító mind a hétköznapi, mind a színpadi, mind a közéleti, a retorika körébe tartozó nyilvános beszédben. A nem logopédiai esetek körében is általános bizonyos beszédhangoknak — a korábban sem egységes hangszínezetű sziszegő-susogóknak, valamint az *r* hangnak — hibás képzése (a pöszeség, a selypesség és a raccsolás). Oly mértékű ez, hogy már-már hajlandó vagyok hangváltozásra gondolni.

Aggasztóbb azonban az egész artikulációs folyamatnak a **t o r z u l á s a**. Ez ugyanis olykor már-már érthetetlen beszédhez vezet a nem hibás beszédűek körében is. Széles körű a hangképzés folyamatában egyrésről a mormolt jellegű (zárt, összeszorított fogsorral, alig mozgó ajakkal való) beszéd. E mögött részben gátlásosságot, félszogséget, bizalmatlanságot, félelmet, esetleg közömbösséget sejtethünk („nem érdekel, értenek-e, mondom a magamét”). Mindez magatartási formát is jelez: az önfegyelem hiányát, igénytelenséget, a mások semmibe vevését.

Másrésről gyakori a „kemény, feszes” izmokkal megszólaló hangképzés. Ez gyakran fojtott-rejtett agresszivitást, máskor belső feszültséget, félelmet-gátlásosságot takar. Úgyanilyen gondot jelenthet az artikulációs ritmusnak (a hosszú és a rövid beszédhangok szembenállásának) a megbomlása. Ez idegrendszeri zaklatottságot, elbizonytalanodást, kiegyensúlyozatlanságot is jelezhet-sejtethet.

Ezzel függhet össze a **beszédiramnak a torzulása**. Az előbbi — az artikulációs ritmus — bizonytalanná, a nyelvtől és a mondanivalótól-gondolkodástól függetlenné válik, az utóbbi pedig — a beszédiram — az érthetlenségig, a követhetlenségig felgyorsul, h a d a r ó lesz. (Torz hangképzés is gyakran társul hozzá.) E felpergetett iram csak részben következmenye a felgyorsult életritmusnak. Sokkal inkább a türelmetlenségnek a jele. Szerencsés esetben pedig a gondolatbőségé. De így is, úgy is azt jelzi, hogy a gyorsan beszélő nincs tekintettel beszédpartnerének kommunikációs igényeire, „mondja a magáét”, csak önmaga a fontos a világból. A magánéletben a gondolatok bősége mellett a meg nem hallgatástól való félelmet, az egymás iránti türelmetlenséget is tükrözheti. Úgyanígy lehet azonban valamilyen végig nem

gondolt „elvárásnak”, közömbös magatartásnak is a jele például a tömegkommunikációban, mert ennek az olykor követhetetlenül gyors tempónak egyik mintája az elektronikus tömegkommunikációban megszólalók pergő, hajszolt beszéde. Ez külföldmajmolás, mely a „mintanyelv” nem ismeréséből származik.

E gyors tempónak ellentéte az a k a d o z ó b e s z é d. Ez ismét csak a gátlásosságnak, félszepségnek, olykor a félelemnek a megnyilatkozása (különösen, ha mormolt artikulálással jár együtt), olykor pedig — jobbik esetben — a gondolattal, a mondanivalóval való birkózásnak a jele. Csakhogy társadalmunk ezt számtalanszor nem ekként regisztrálja, hanem a tudatlanság, a hozzá nem értés megnyilvánulásaként tartja számon.

Ami végül is a hangképzés jelenségei mögött meghúzódik, az lehet az iskolai, a családi, a közéleti légkörnek a lenyomata is, és természetesen a beszéd oktatásának hiányossága.

4. B e s z é d m ó d u n k m e g h a t á r o z ó i. Amit az imént a hangszínezetről, hangképzésről elmondtam, sajnos nem egyedi jelenség, hanem hovatovább társadalmi méretű. S mint ilyen szinte megköveteli, hogy ne csak organikus és egyedi okaival foglalkozzunk. Annál is inkább, mert hangzásában a b e s z é d a n y e l v m e g j e l e n é s i f o r m á j a. Mint hangzás nagymértékben a hangképző szervek állapotától, működésétől függ. Rádiós és retorikus tapasztalataim szerint azonban a beszéd hangzása függvénye annak a szövegnek is, melyet megszólaltatunk; a s z ö v e g p e d i g a g o n d o l k o d á s n a k, a z é r z e l m e k n e k é s a m a g a t a r t á s n a k a f ü g g v é n y e, bár függ a kommunikációs helyzettől és a p a r t n e r t ő l i s. Tehát a beszéd megjelenése (a beszéd hangszínezete, az artikulálás és főleg az intonáció helyes vagy nem helyes volta), rendellenességei nem csak a retorika, a nyilvánosság előtti megszólalás szempontjából érdekesek, hanem társadalmi szempontból is, megszüntetésük tehát nem csak a beszédhiba-javító tanár (logopédus, retorikus) feladata, hanem társadalmi-közéleti feladat is: az oktatásé, a nevelésé, a társadalmi méretű mintaadásé, azaz az iskoláé, a családé, a közéleté — és az utcáé! S főleg ezek feladata a kiváltó okok megszüntetése!

A beszéd, a hangzás meghatározói közül — úgy érzem — rendkívül fontosak a t a r t a l m i, m a g a t a r t á s b e l i, k o m m u n i k á c i ó b e l i (mondom így: mentális, tudati) elemek, mert végső fokon ezek szabják meg a szövegformát és így a hangzásformát is (a hangszínezetet, a hangképzést, a hang-erőt, dallamot, ritmust stb.). Néhány példával illusztrálok mondandómat a részletes kifejtés helyett.

5. E l r e t t e n t ő p é l d á k. Egy fiatalember egy zsúfolt üzletbe belépve, visszaszólt barátjának. Amikor szóvá tettem eléggé „erőteljes” kifejezéseit, meglepődve, méltatlankodva csodálkozott rám: „De hisz nem Önhöz szóltam, Uram!” Ismerte, tudta tehát használni a választékosabb nyelvi formákat, s irányomban élt is velük. Magánbeszédében azonban „keresetlen” szavakkal fejezte ki magát. Azt nem vette észre, nem tartotta kifogásolhatónak, hogy többek, sokak (gyerekek, nők) jelenlétében, fülük hallatára hangzott el szájából a durva szó! Nem jutott eszébe, hogy ez már nem magánbeszéd, hanem nyilvánosság előtti megszólalás, noha nem a nyilvánosságnak szól. S az pedig végképp nem, hogy magánbeszédben is felesleges a durva szó!

Egy másik példa: Közértben hibát követtem el: megfélemezve az idevágó rendeletről, reggel 9 előtt akartam sört venni. A pénztáros megvetően félredobta az üveget, s az eltört. Erre ő éles hangon mondott valamit „a hülye vásárlókról” a fejem felett a „levegőbe”. Tiltakozásomra felháborodottan s ennek megfelelő hangszínnel üvöltötte, hogy hagyjam békén, nem hozzám szólt. Nem vette tudomásul, hogy amit mondott, az nekem és rólam hangzott el.

Miért idéztem ezeket a — sajnos, banális — példákat? Igazolandó, hogy a szöveg és hangzása a spontán beszédhelyzetben minden körülmények között emberi — etikai és mentális — magatartást tükröz és fejez ki; még akkor is, ha ez nincs nyelvileg (pontosan) megfogalmazva, nem jut szavakkal (verbálisan) kifejezésre. S mint magatartásforma a beszélő magatartás- és viselkedéskultúrájának vagy kultúrálatlanságának függvénye. Ez az, ami ott van, vagy nincs ott a beszéd mögött.

Még néhány példát hadd hozzak további elgondolkztatás céljából. Egy felmérés alkalmával több egyetemi — köztük bölcsész — végzettségű fiatalembernek ezt a szöveget kellett felolvasnia: „A mohácsi mozi nagytermében a Kanizsai Dorottya Múzeum állandó kiállítása tekinthető meg.” Mindnyájan azonos hangsúlyhibával kanizsai Dorottya Múzeumot emlegettek. A felmérés utáni beszélgetésben elmondták, hogy egy Dorottyáról elnevezett (nagy)kanizsai múzeumra gondoltak, mert Kanizsai Dorottyáról, a mohácsi hősök eltemetőjéről még nem hallottak. Számukra és még sokak számára ez a név éppúgy nem mondott semmit, mint *Dodona*, *Dareiosz*, *Xerxész*, a *falanx* (*phalanx*), *Pilátus*, az *Ecce homo* stb. A példa talán igazolja, hogy a beszéd bizonytalan vagy nyugodt hangszíne, helyes vagy helytelen hangsúlyai, rossz ritmusra kulturális, műveltségi, ismeret- és tudásanyag kötöttségű is. S ha a kérdést tovább elemeznénk, láthatnánk, hogy grammatikai, nyelvhasználati, nyelvi ismereti kötöttségű is, és függ a fogalmazási készségtől is. De ez már messze vinne.

Ez az aspektus tehát a családi, az iskolai, az oktatási-nevelési gondokat veti fel, és az önművelés, az öntovábbképzés kérdéseit: van-e (általános) műveltség, szakmai tudás, kultúra a beszéd mögött, vagy pedig nincsen.

A példák sorát tovább is bővíthetem. Ezek már a tágabb értelemben vett tiszta beszédnek, az értelmes, érthető beszédnek a gondja irtalnak: arra, hogy az értelmesen tiszta beszéd nyelvhasználati és grammatikai kötöttségű is. Hangzó elemei azt is jelzik, ott van-e mögötte a nyelvhasználatnak, a fogalmazási, szövegszerkesztési szabályoknak az ismerete, begyakorlottsága, s ami mindennek az alapja: a logikus gondolkodás, a beszédhelyzetnek megfelelő magatartás: az olvasónak vagy a hallgatónak fogalmazunk-e, a szakértőnek vagy a laikusnak; végiggondoltuk-e, egyértelműen rögzítettük-e mondandónkat vagy sem; és így tovább. Sorozatban idézhetném a példákat az újságokból, a rádió, tévé híradásaiból. (Meg is tettem a Nyr. 113 (1989.): 412–25. és 114 (1990.): 129–42. oldalain.) Ehelyett csak Deme Lászlónak már-már klasszikusnak számító példamondatát idézem a hallgatót, címzettet félrevezető, kommunikációs zavart előidéző mondat szerkesztésre: „A kiállításra már megérkezett Eötvös Loránd, a nagy fizikus, szinte valamennyi műszere.” Helyesen: „Megérkezett Eötvös Lorándnak, a nagy fizikusnak szinte minden [vagy: az összes] műszere.” (A zavart az idézi elő, hogy a szöveg azt sugallja: Eötvös Loránd érkezett meg, aki pedig már halott. Valójában Eötvösnek a gépei érkeztek meg.)

Ezektől a példaktól már csak egy piciny ugrás az a kérdéskör, hogy aki beszél, különösképpen pedig aki a nyilvánosság előtt beszél, annak vannak-e

gondolatai, helyesen gondokodik-e, akar-e közölni valamit azokkal, akikhez eljuthat: hallgatóival. Hogy hozájuk szól-e vagy csak feléjük intézi szavait, az esetleg nem is nekik szánt szép szavakat, melyekkel csupán közhelyeket, közhelyes gondolatokat ismétél, nem kemény valóságot. Mivel Beszélgessünk a beszédről! és Közéleti beszédünk címmel könyvet szenteltem ennek a kérdésnek, csak annyit említek meg, amennyit egy retorikai tanfolyam zárásán mondott egy hallgató: „Nem elég szépen, tisztán beszélve szép szavakat elmondani. Gondolatokra is van szükség.” Egy másik hallgató így fogalmazott: „Sokan azért beszélnek olyan szépen, mert nem zavarják őket a gondolatok.” — Az ilyen értelemben vett tiszta beszéd mögött ott lehet a közéleti semmitmondás. De hogy a kérdés a „szép” beszéd szempontjából is fontos, azt éppen az igazolja, hogy a Kazinczy által megkövetelt „íz, csín, tűz”: a mondanivaló, a közlési szándék, a meggyőződés ismét csak hangzásban, az elmondott szavak által nyilvánul meg, s ennek alapja az egészséges beszédhang és a tiszta artikuláció.

6. A beszédjavítás alapelve. Tapasztalataim szerint a beszéd hibáinak, a nyelvhelyességi, logikai, kiejtési hibáknak a javítása gyorsabb eredménnyel jár, ha előbb a belső kiváltó okokat próbáljuk felderíteni, megszüntetni. Ehhez azonban olykor még az egyén emberi habitusát is meg kell változtatni vagy átrendezni. Így a kiváltó okok megszüntetésével megszüntethetők a hibás jelenségek is. „Egészséges” beszédű embereknél vagy csak átlagos hibákkal beszélőknél a kettős megközelítés a legcélravezetőbb és a leggyorsabb: egyrészt az okok felderítése, megszüntetése; a gondolkodásnak, magatartásnak, a viselkedéskultúrának alakítása, jobbítása, másrészt a tüneti kezelés, a beszédszervek működésének, a nyelvhelyességi, szövegszerkesztési hibáknak a javítása, a nyelvhasználat ápolása. Hiszen mint József Attila mondja:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.

Wacha Imre

A „bibliás” Kazinczy

A magyar nyelv és irodalom történetébe Kazinczy mindenekelőtt a nyelvés stílusújítás vezéralakjaként írta be a nevét. Így első pillanatra talán meglepő vele kapcsolatban a „bibliás” jelző használata, kivált folyóiratunk hasábjain. Ám az indíték kézenfekvő: II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából a Cserépfalvi Könyvkiadó és Könyvkereskedelmi Kft — díszes kivitelben — újra megjelentette a széphalmi mesternek egy eddig kevésbé ismert munkáját, amely első ízben a halála évében, 1831-ben Sárospatakon látott napvilágot (Szent történetek az ó és új testamentom könyvei szerint c.), mégpedig az 1829-ből fennmaradt autográf változat hasonmásával egyetemben, „Biblia Kazinczy Ferenc szavaival” címen (1991. 455 o.).

A kiadást Busa Margit gondozta, ő írta az Utószót és a jegyzeteket is hozzá. A kiadvány tervét — ahogy maga írja a Kazinczy Társaság 13. sz. Hírlevelében (7) — nem kevesebb, mint harminc éven át titkolta-melengette, azóta, hogy 1958-ban a Ráday Gyűjtemény Szemere tárában az autográf kézirat is kezébe került, a nyomtatott változaton kívül, amely Budapesten szintén csak egy példányban van meg, az Országos Széchényi Könyvtárban (vö. Uo.). Ezen túlmenően az Utószóban Busa Margit Kazinczy e munkája létrejöttének körülményeiről és történetéről is beszámol. Ugyanígy elénk tárja a felhasznált forrással, fordítással és annak előzményeivel kapcsolatos tudnivalókat is, sőt a nyomtatott és a kézírásos változat egymáshoz való viszonyát, valamint a kortársak (Somosy János, Guzmics Izidor, Kis János) véleményét, bíráló-biztató szavait is bemutatja. De nem feledkezett meg Busa a mű kiadásával, megjelenésével összefüggő részletek ismertetéséről sem. Mindezeket fölösleges volna elismételni. Ehelyett tehát mindjárt rátérek néhány olyan mozzanatra, amely számot tarthat olvasóink érdeklődésére.

Mindenekelőtt: műve nyomtatott változatának előszavában Kazinczy beszámol róla, hogy „Ifjaink e’ Történeteket a’ régibb időkben a’ Hübner’, néhány esztendőök olta az Adler’ fordításából tanulták”, de ő szükségesnek látta, hogy egy új szövegváltozatot készítsen. Hogy mi okból, azt — úgy mond — „megértik, a’ kikk eldolgózt az említett két fordítással össze fogják hasonlítani” (7). Nyilvánvaló: az egybevetés elvégzésére e keretekben nem nyílik mód. De az észrevétel önmagáért beszél: a szóban forgó fordítások nem feleltek meg Kazinczy igényeinek. Először is pedagógiai szempontból. Ő úgy vélte: a „regélések”-nek az a rendeltetésük, hogy általuk az anya, a tanító a gyerekeknek szívükbe csepegtesse „a’ nagynak és jónak, a’ szentnek és szépnek meleg tisztelését, a’ rossznak és rútnek borzadó utálatát” (7). Evégre azt tanácsolta az anyának, hogy „nem a’ könyv’ hanem a’ maga szavaival” beszélje el gyermekének a történeteket (1.7). Ugyanakkor azonban a nyelvi kifejezőkészség fejlesztésének kötelességére is figyelmeztetett: „És ha az anya — írta — a’ gyermeket arra is szoktatná, hogy a’ mit neki ő beszélé, most viszont a’ gyermek beszélje neki, ’s ez is a’ maga szavaival, úgy ez egyszersmind a stylisticában is igen szerencsésen fogna gyarapodni” (7—8). Ez utóbbi tanács, kívánalom egyértelműen tanúsítja: Kazinczy „bibliás” mivoltában sem tévesztette szem elől a „nagy cél”-t (vö. pl. Ruzsiczky Éva: Kazinczy öröksége Nyr. 104: 389), a nyelvi kultúra ápolásának-fejlesztésének ügyét. De mert tudatában volt annak is, hogy hathatós oktatásnak nyelvi feltételei is vannak, nem érte be az említett, ismert fordításokkal, hanem olyan új fordítás készítésére vállalkozott, amely a szóban forgó célok elérését jobban szolgálhatta: „Hogy azt (értsd: a főtebb tanácsoltakat) annál inkább tehessék, a’ történetek itt tömönten és érthetőleg vannak adva, a’ régibb idők öldöklő bugyogása és salakjai nélkül” (7—8).

A Szent történetek első fogalmazásának Kazinczy leveléhez csatolt előszava (praefatioja) szövegében több szempontból is eltér a nyomtatott előszótól (245—6). Itt Kazinczy a különféle fordítások vonatkozásában árnyaltabban fogalmaz, vagy ha úgy tetszik, szigorúbb álláspontot fogalmaz meg. Nevezetesen: Hübner két fordítása közül a „régibbet” illetően úgy nyilatkozik, hogy azt „gyermeknek kezébe adni nagy gondatlanság, sőt világos bűn” (246). Az „újabb” fordításról viszont azt írja, hogy „azt haszonnal inkább a’ nagyobb kori ifjak, ’s az Öregek, sőt a’ Nép Tanítóji olvashatják mint a’ gyengébb kori kisdedek” (246). Mi egyéb ez, mint a káros nyelvi hatásoktól való

óvás, valamint az oktatásban az életkori sajátosságok figyelembevétele, a nyelv és stílus életkorhoz szabása követelményének a megfogalmazása, megkívánása? Kézenfekvő tehát, hogy maga e szempontok szem előtt tartásával készítette el a maga változatát: „Gondom volt hogy beszédem bőv ne legyen, 's a' dolgot minél tisztábban adja-elő, hogy kevés gyakorlás után olvasni még nem tudó két fiam is megérthesse, 's a' mit nem felolvastatni, hanem elmondani hallott [vö. föntebb — R. É.], folytában, és nem kérdések által megszagatott feleletésekben, elmonhassa” (246). Az érthetőségnek, a megértés lehetővé tételének gondolatát még más formában is megfogalmazta Kazinczy, mind a nyomtatott változat előszavában, mind a kézírásos szöveg praefatiojában. Ott oly módon, hogy a régies, már nem közérthető szavakat, kifejezéseket magyarázatra szorulóknak ítélte: „Mi magyarázatot keves helyeken engedünk magunknak, 's leginkább csak ott, a' hol homály a' régi és új szólás különbözéséből erede” (8). Itt abban a formában, hogy felhívta a figyelmet a keleti nyelvek másságára, mássága szem előtt tartásának szükségességére: „Elmondani nekik [értsd: a gyerekeknek, az olvasóknak], hogy a' Keleti-Nyelvek miben különböznek a' mi hidegebb szóllásinktól, és hogy az, a' min felakadtak, a' mi szóllásunk szerint mit jelent, nagyon hasznos lesz, sőt szükséges is” (245). Az érthetőség követelménye Kazinczynak a vallásról, vallásos nevelésről valott felfogásából is adódott. „A' Vallást — olvassuk a nyomtatott változat előszavában — nem eltanúltatott kérdések, feleletek és formulák, hanem értelmes fejtegetések által kell a' gyermek lelke elébe vinni, 's keblében akkor fog osztán élni az igaz és boldogító Vallás. A' nem értett, és nem érzett, hanem csak eltanúlt portékák nem érdemlik e' szent nevet, a' szívben meg nem gyökereznek, egészen haszontalanok, 's kárt tesznek, nem hasznót. Nem felemlik az Isten' hasonlatosságára teremtett embert, hanem lealacsonyítják” (9).

Itt az „eltanúltatott kérdések, feleletek és formulák” kitétel alapján némelyek esetleg arra gondolhatnak, hogy Kazinczynak ellenére volt a vallással kapcsolatos tudnivalóknak kérdések — feleletek formájában való oktatása. De ez nem áll, sőt: a bibliai történeteket jónak látta egy „Confirmátziói Catechismus”-sal is kiegészíteni, legalábbis a nyomtatott változatban. (Csak zárójelben: a kézírásos változatban a címlapon ugyan fel van tüntetve: „Megtoldva egy kisded Catechismussal”, ennek ellenére a kézírásos változathoz hiányzik a katekizmus.) A katekizmus (207—12), vagy ahogy az alcíme mondja: „Veleje a' vallás' tudományának”, 40 pontba foglalja a fő tudnivalókat, mindenki számára érthető, egyszerű, de épp egyszerűségével megkapó fogalmazásban. Íme példaképpen a 2. pont: „Mit értünk az Isten' nevezete alatt? A válasz: A' legtökéletesb lelket, a' legfőbb, legfelségesebb valóságot, kitől mind az származott a' mit ismerek és látok; nékem teremtőmet, fenntartómat, gondviselőmet, bajaim közt segédemet és vigasztalómat, kinek tisztelettel, hálával, engedelmességgel tartozom; ki jó, és csak azt szereti a' mi jó, s engem is arra teremtett, hogy jó legyek és a' jót szeressem; 's egyedül attól függesztette fel boldogságomat, ha szeretni fogom a' jót, és csak azt cselekszem a' mi jó” (207).

A két változat a katekizmuson kívül még egyéb eltéréseket is mutat. Így a nyomtatott változatnak bevezetéséül A' szent-föld' ismérte és A' zsidó-nép' története (13—9) szolgál, ezzel szemben a kézírásos változat bevezetése A biblia' könyveinek ismerteté-t öleli fel (XIII—XXII). Ezen túlmenően: a nyomtatott változatban a bibliai históriákhoz toldalék csatlakozik, Jézus útjairól: Jézus útazásai a' szent földön. Chronologiai rendbe szedve (197—202),

majd egy III. rész a Bevett formulák és imádságok címet viseli. Ezzel szemben a kézírásos változatban a III. részben a kereszténység történetét tekinti át Kazinczy, különös tekintettel a reformációra: A Christianismus története a mai időkig, különösen Magyar- és Erdély-országban. Azért a nyomtatott változat III. részében közreadott imádságok, ha nem teljes számban is, a kézírásos változatban is föllelhetők, Könyörgések címén, a III. rész végén, bár nem önálló részben, mint nyomtatásban. Az Utószóban Busa Margit az imádságok közül a Miatyánkkal kapcsolatban idézi Szabó János észrevételét, hogy tudniillik: „Az Úri imádságban jobb lett volna a Biblia szavai mellett maradni. Nem szeretik az emberek az e félekben a változást”, majd hozzáfűzi: „A Miatyánk kifogásolt szövegét közölte Kazinczy az Új Testamentom LXXV. fejezetében”, ám a „Könyörgések között elfogadta az ősi szöveget, olyannyira, hogy . . .” (435). Magam úgy látom, hogy Busának ez utóbbi észrevétele a Miatyánknak inkább a nyomtatott változat III. részében közölt változatára érvényes (217). A kézírásos változat III. fejezete végén található Könyörgések első darabja vagy legalábbis ennek a — szempontunkból figyelmet érdemlő — első része ugyanis pontosan megegyezik a nyomtatott változat LXXV. fejezetébe beiktatottal (151, 175). Miért tartom ezt megemlítésre méltónak? Elsősorban azért, mert Kazinczy e helyeken, illetőleg e változatokban kísérletet tett a latinos névmáshasználat kiiktatására, vagy ha úgy tetszik, a hangsúlyviszonyok rendezésére. Tudvalevő: a magyarban a személyes névmás birtokos jelzőként elsősorban szembeállításkor, a birtokos kiemelésére használatos: ne az *én* akaratom legyen meg, hanem a *tied*, a *te* akaratom. Egyébként elegendő a birtokos személyrag. Adott esetben a *neved*, *országod*, *akaratom*, hiszen a szórend egyértelműen tanúsítja, hogy nem a birtokosra kell a hangsúlyt esnie, hanem az igei állítmányra: *szenteltessék meg, jöjjön el, legyen meg*, mint a latinban: *sanctificetur, adveniat, fiat*. Ha a birtokoson kellene lennie a hangsúlynak, akkor a szórend ez volna: a *te neved* *szenteltessék meg*, a *te országod* *jöjjön el*, a *te akaratom* *legyen meg*, ne . . . A széphalmi mester tehát így fogalmazott a szóban forgó helyeken: „Miatyánk, ki mennyekben vagy, szenteltessék meg neved, jöjjön el országod, legyen meg akaratom . . .” Az idézet a nyomtatott változathoz származik (175). A Könyörgések-beli kézírásos változat ettől, mint az eddigiekből nyilvánvaló is, mindössze egy írásjelben tér el. Nevezetesen: Kazinczy a megszólítás után felkiáltójelet tett: Miatyánk, ki mennyekben vagy! Ezzel is igyekezett érzékeltetni, hangsúlyozni, hogy a jelzői mellékmondat a *mennyei* egyenértékese. Egyébként a latinos szórendet nem csupán az eddig taglaltakban, hanem itt, azaz a megszólításban, is kerülte, de A bevett formulák és imádságok, Úri imádságában is. Innen idézem: „Miatyánk, ki a mennyekben vagy . . .” — ahogy az ökumenikus liturgiában is (nem pedig: Miatyánk, ki vagy a mennyekben . . . : Pater noster qui es in coelis . . . amikor is, a magyarban az állítmány latin mintára olyan szórendi helyre került, amely nem illette meg).

Ami a többi, mondhatni személyes imádságot illeti, ezek mellett is érdemes volna még elidőzni, nyelvi megformálásuk szempontjából is. Erre azonban nem áll rendelkezésre elegendő tér. Így csak ízelítőül ragadok ki egy-két részletet. Olyanokat, amelyek a széphalmi mesternek az emberségét állítják előtérbe, hiszen amit ő a nemzetre hagyott, az nem a véletlen műve volt, hanem épp annak az emberségnek a gyümölcse, amelyet ezek az imádságok tükröznek. Biz a k o d á s: „Borús napjaimban nálad keresek vigasztalást, s lelkem jóságodban leli fel szenvedései közt az enyhületet; *nem hagysz te engem*

bánatimban elcsüggedni. Jóságodnak nincs határa, mint hatalmadnak; nincs olly mély örvény, mellyből ki ne kaphass, ha bölcsességed jónak látja'' (224). — S z e n t é l e t é r t: „Őrizz meg legbecsesb adományodnak, az időnek, gondolatnak elpazarlásától, 's éreztesd velem, mennyivel jobb azt annak fordítani keresetére, a' mi örök és soha el nem veszhet, a' mi engem jobbá, nemesebbé, boldogabbá tészén, mint annak, a' mi múlandó, 's öröm helyett csömört hoz'' (223). K é r é s: „Őrizz meg minden gonosztól, nevezetesen a vakság és a vallástalanság esztelenségeitől, mellyek az embert megalacsonyítják, elrontják, boldogtalanná teszik. Adjad, hogy a' lelkiüsméret' szava győzedelmeskedjék minden szívben; hogy a' tudatlanság' és a' hamis tudomány' ámitásai szégyenüljenek meg; hogy a' hit és vallás, 's meggyőződés és cselekedet soha külön ne járjanak'' (228). — „Áldd meg Biráinkat értelemmel és igazság szeretetével, hogy a' ravasz erőszak az ártatlanságába bízó jámbort el ne nyomhassa'' (228).

Befejezésül annyit, hogy maguknak a „Bibliai históriák”-nak nyelvi-stiláris elemzése önálló tanulmányt kívánna. E helyen csupán e feladat elvégzésének szükségességére hívhatom fel a figyelmet. A szövegek maguk immár a kezünkben vannak — köszönet értük mind Busa Margitnak, mind pedig a Cserépfalvi Kiadónak. Akár a kiadvány előkészítésében megnyilvánuló odaadást, gondosságot nézzük, akár a valóban minden szempontból méltó kivitel, elmondhatjuk: jobb kezekbe nem is kerülhetett volna Kazinczynak ez a gyermekei iránti felelősségéből, atyai gondoskodásából született műve.

Ruzsiczky Éva

Comenius eredeti családi nevéről, a Szeges, Komensky és Comenius megnevezések kialakulásának történetéről

(Comenius születése négyszázadik évfordulójának tiszteletére)

1. A művelt világ ebben az évben emlékezik meg Comenius Amos János születésének négyszázadik évfordulójáról. Az 1592. március 28-án született Comenius életútjához, hatalmas és értékes életművéhez sok szállal kapcsolódnak magyar vonatkozások. Az első szálak szülőföldjéhez, a m o r v a földhöz, s eredeti családi nevéhez, a *Szeges* megnevezéshez fűződnek annál is inkább, mert eredeti családi nevének nyelv- és névtudományi vizsgálata nyomán egyértelműen pontos adatokkal tudjuk bizonyítani, mennyire fontos szerepet játszott a Comenius megnevező nyelvi formák kialakulásának folyamatában is a *Szeges* családnév.

A Comenius-kutatás szakemberei e folyamat értékelésében gyakran adtak hangot kétségeiknek. Kvacsa János pl. így fogalmazta meg ezzel kapcsolatos véleményét: „Über den Comenius Familiennamen tauchten Zweifel auf” (J. A. Comenius, Leipzig – Wien, 1892. I. 2.). A magyar Comenius-irodalomban is felvetődött a kétség és bizonytalanság. Iványi Éde így írt erről: „A kiváló pedagógusnak a legújabb időkig sem születési helye, sem n e v e nem volt teljes határozottsággal megállapítva, s Comenius vezetéknévét teljes h o m á l y f e d i” (Comenius A. J. élete, Bp. 1906. 8–9).

A kétséget és a homályt Comenius növelte azzal, hogy fiatal éveiből származó leveleiben, s munkássága első termékeinek címlapján nem használja

sem a *Komensky*, sem a *Comenius* nevet, hanem ezeket a megnevezéseket jelöli meg vezetéknévként: *Johannes Amos Marcomanno-Nivniczenus* (problema haec Miscelanea, Herbornae, 1612.), *Johannes Amos e Marcomannis Nivnicenus* (Sylloge Questionum Controversarum, Herbornae, 1613.). Ezekből az adatokból az is kitűnik, hogy Comenius szülőfalujának megnevezésváltozatait: *Nivnice*, *Nivanus*, *Nivnicenus*, *Nivnicensis*, illetőleg szülőföldjének névváltozatait: *Morava*, *Moravia*, *Marcomannis* neveit használja fel vezetéknévként.

A szóföldrajzi adatsor Comenius eredeti családi nevének kialakulásában is meghatározó szerepet kapott. Névtudományunk köznévi és tulajdonnévi alak- és jelentésváltozatait vizsgáló szempontjait is tekintetbe kell vennünk a *Szeges* családnév kialakulási folyamatának vizsgálatában, különösen akkor, amikor Comenius maga is segített eredeti családi nevének megvallásával.

Sajátos módon hitelesítette eredeti családi nevének alakját, nyelvi formáját. A cseh származású norvég Milada Blekastad comeniológus a lengyelországi Lesnában egy templomi levéltári gyűjteményben megtalálta Comenius nagyon is személyes jellegű kéziratos feljegyzéseit, köztük *Clamores Eliae* (Illés siralmi) című naplószerű írását. Ennek lapjain olvasható az a rövid előszó, amelyet Panorthosia Patriae (A haza dolgainak megjobbításáról) című írásának bevezetőjeként fogalmazott meg. A Comenius eredeti családi nevének felfedését is olvashatjuk ezekben az a j á n l ó s o r o k b a n: Kedves anyámnak, a m o r v á k f ö l d j é n e k ajánlja ezt az írásművet h ú s é g e s f i a i n a k e g y i k e *Jan Amos Ko* . . . Nem íródott le a teljes *Komensky* megnevezés, hanem két vízszintes vonással áthúzta vezetékneve első két betűjét, s ezt írta helyükbe: *Seges Nivnicky* (a Nivnicében született Szeges).

Megoldódott tehát Comenius eredeti családi nevének „rejtélye”. A cseh Comenius-kutatás szakemberei nagyobb figyelmet fordítottak e terület levéltárainak és protokolláris könyveinek kutatására. Comenius szülőhelyének s családja lakóhelyeinek (*Nivnice*, *Komna*, *Uhersky-Brod*) családtörténeti adatait felsorakoztató és elemző írások felkutatásában magam is tevőlegesen részt vehettem kétszeri kutató utam alkalmával. A cseh kutatókkal is kicserélhettük tapasztalatainkat. Miroslav Riedl: *Segešové v kraji J. A. Komenského*, *Kostnické Jiskry*, 1965, 6. sz.; Josef Polišenský: *Nové poznatky o Komenského rodisty a rode*, *Listy filologické*, 1967. 404–10; Antonín Škarka: *Nové poznatky o Komenského rodisty, rodi, dile Jan Amos Segeš Nivnický*, *Listy filologické*, 1967. 294–315, kutatásai nyomán a Szeges család több tagjáról, így *Szeges Éliásról* (1572), *Szeges Jánosról* (1563), *Szeges Mártonról* (1558) ismerhettünk meg a névtudományi vizsgálódás számára használható ismeretanyagot. Ebből a szempontból a legértékesebbek Comenius öregapjának, Szeges Jánosnak és édesapjának, Szeges Mártonnak életútjához adatokat szolgáltató levéltári feljegyzések. Prágai kutatásaim alkalmával megismerkedtem František Vyskočilal, aki a Szeges család névváltozatainak névtörténeti vizsgálatához is értékes adatokkal szolgált a fojt (= bíró) *Stanek szeges* a komnai urbáriumokban gyakori szerepléséről (*Nejtarsí sprava o Komenských*, *Muzeum J. A. Komenského sprava za 3. 1959. 5–7*). Értékes adatokat közöl arról is, hogy a Szeges család tagjai szorgalmas szőlőművelők voltak (*Komenští v Tyne Muzeum o J. A. Komenského sprava 4. 1954. 3–4*). Éppen ezzel kapcsolatban Comenius eredeti családi nevének tágabb rendszerbeli összefüggésében sem tartom elhanyagolhatónak, hogy kutatásaim alkalmával milyen mély hatással volt rám találkozásom a Szeges család lakóhelyeinek megejtően szép vidékével. Csodálatos táji adottságaival

felidézte számomra Comenius sárospataki tartózkodásának táji keretet adó Tokaj-Hegyaljai és Patak környéki szőlőhegyek látványát. S ez a látványos élmény felidézhetette Comeniusban is szülőföldjének gyermekkori élményeit. Ez az élmény is színezhette a Patakon írt és előadott Schola Ludus szövegrészleteit, amelyekben a játszó pataki deákok szájába adja a táj szépségét dicsérő szavakat. Comenius szőlőművelő morvai őseinek emlékei is benne rejlenek a tokaji bort dicsérő soraiban.

2. Hogy a magyar nyelv- és névtudomány művelőinek is tiszte és kötelessége Comenius eredeti családi nevének alakítani, jelentéstani és névtörténeti vizsgálata, arra cseh barátaink is figyelmeztettek. Antonin Škarka prágai professzor levelében arra kért, adjak adatokat arra, hogy milyen helyet foglal el a *Szeges* megnevezés a magyar tulajdonnevek rendszerében a névadás indítéka és funkcióbeli megterhelése szempontjából, s a magyar *szég* köznévként melyik fogalmi értéke és jelentésváltozata vállalta a kulcsszerepet a *Szeges* családnév alapszavaként.

Feltűnő jelenség nyelvhasználatunkban, hogy a *szég* köznévi személységi helynévi megterhelése igen nagy. E nagyon termékeny névalkotói folyamat bizonyos névtani rendszerbeli tanulságokat is közvetít. Ebben a rendszerben már nem egyenlő fokú megterheléssel vesznek részt a *szég* köznévi alakváltozatai. A *szég* név önállóan toldalékok nélkül és toldalékolva elsősorban a helynevekben önálló elemként (*Szeg*), vagy elő- és utótagként (*Szeghalom*, *Egerszeg*) gyakrabban vállal szerepet, mint a személynevekben. A felszínre, a táji adottságokra vonatkoztatható fogalmi tartalmat hordozó *szég* köznévi alakult helynevek gyakran ragozott, jelzett formákban a több elemes, lazább szerkezetekben funkcionálnak (*Takószége*). A legtermékenyebb névalkotói szerepet az 'angulus, szeglet, sarok' fogalmi értékeket megnevező *szég* szó vállalja helyneveinkben, szolgál a vizek, erek kanyarjába beszögellő földnyelvek, az ún. *szégek* megnevezésére (*Sarjúszeg*, *Lompérszeg*).

Mint falurész neve (*Alszeg*, *Felszeg*) is gyakran vállal szerepet. De témánk szempontjából inkább érdekel bennünket az a szerepváltás, hogy már nem a települést minősíti a név, hanem annak a n a g y c s a l á d n a k, h a d n a k, n e m z e t s é g n e k nevét jelzi, amely abban a települési egységben, *szégben* lakott (*Szeghy*, *Alszegei*, *Felszegei*). A Göcsejben, az Őrségben, a „szegek földjén”, a valamikori h a t á r ő r v é g e k e n található helynevekben a *szég* közszo fogalmi és használati értéke a 'vég, határvég' jelentésárnyalatokra is utal a felvázolt névtani rendszerben. Az sem véletlen, hogy Sebestyén Gyula Trencsén, Vág környéki *szég* közszóval alkotott s 'határt' jelentő helynevekről beszél (Ethnográfia, VIII. 253).

3. A *Szeges* családnév eredetére vonatkozó levéltári adatok Morávia azon területein található az Olšava folyó mellékén, amelynek néhány helységét az *uhersky* (magyar) előtag minősíti: *Uhersky-Brod* (Comenius szüleinek lakóhelye is volt), *Uhersky-Ostroh*, *Uhersky-Hradiste*. S mindez nem véletlen, mint az sem, hogy éppen ezen a morva területen, az úgynevezett h a t á r v é d ő telepeken, s szegekben a történeti Magyarország és Morávia határvidekén a *szég* szó fogalmi és használati értéke a 'vég, határvég' árnyalatokra is utal. Comenius ősei ezekről a határvideki *szeges* telepekről kapták a *Szeges* megkülönböztető nevet, s ez a ragadványnév alakult családnévvé. Hasonló névváltási folyamat játszódott le a Szeges család nevének

megváltozásában. Ebben a folyamatban is szerepet játszottak azok a helységek, amelyek a Szeges család lakóhelyéül szolgáltak. Így találkozhatunk a levéltári adatokban a *Szeges Nivnicky*, a *Szeges Komnansky* megnevezési formákkal. A Nivnickiből Komnába áttelepült Szeges család, illetőleg Comenius édesapja *Martin Szeges* újra lakóhelyet változtat, s *Uhersky-Brod*-ba költözött. Új lakóhelyükön a közösség az akkori névadási szokás szerint a családot az elhagyott falu, *Komna* nevével, ragadványnévként minősíti: *Komnensky*, *Komnansky*, *Komniansky*. Comenius a rövidített szótestű *Komensky* nevet választja vezetéknevéül. A *Comenius* megnevezés ennek latinositott formája.

4. A névváltások után Comenius emlékezetében elevenen élő *Szeges* családnév életútjának kiemelkedő tevékenységével kapcsolatban értékes emberi összefüggésekben kulcsszerephez jutott. Ezt bizonyítja az a dokumentum, amelyet Kvacsala János jelentetett meg 1902-ben (Korrespondence Jana Amosa Komeskéhovo, v Praze, II. 194). Közli azt a levelet, amelyben Comenius 1647-ben feljegyezi azoknak az exulánsoknak a nevét, akiknek segílyt utalt át (Consignatio distributi beneficii inter ministros, ministrorum viduas, aliosque egenos e Fraternitate Bohemica per Poloniam et Hungariam exulentes, 1647). Comenius az exulánsok között *Andreas Szeges* nevét említi első helyen.

A *Szeges* tulajdonnév a magyar családnevek életútján a név folytonosságát is szem előtt tartó onomasztikai vizsgálódás számára is értékes adatokat ezek a magyar megnevezések nyújtanak: Nagy Gyula a kamarai levéltár XVI. századi dézsmalajstromából közli a *Szeges* családnévet (Nyr. 9: 367). Az 1700-as években a sárospataki protokolláris könyvekben szerepel a *Szeges* név -i képzős változata: *Szegesi* István (1727. febr. 14.). Az Esztergom megyei Tokod község XVIII. századi anyakönyveiből kigyűjtött családnevek között olvasható a *Szeges* név is (Nyr. 46: 195). A Magyarországi Tiszti Cím- és Névtár 1875-ben regisztrálja a *Szeges Gusztáv* nevet. A Magyarországi Fő- és Középiskolai Tanárok Évkönyvében, 1885-ben a *Szeges Mihály* név olvasható, s e név viselőjének születési helyéül a Nyitra megyei *Pobedim* falut jelöli meg a kiadvány. A Magyar Nyelvőr a „legjellemzőbb magyar családnevek” között a *Szeges* nevet is regisztrálja (Nyr. 30: 600). A *Szeges* név tehát igen régi tagja a magyar tulajdonnévi szókészletnek. Hogy mióta, arra idézzünk meg egy okleveles adatot: egy 1212-i oklevél már emlegeti a *Zeges* megnevezést (Hazai Okmánytár VI. 9).

5. Comenius eredeti családi nevével kapcsolatos onomasztológiai vizsgálódás a megnevezés tágabb rendszerbeli összefüggésében még szélesebb körű összefüggések és tanulságok levonására és elemzésére is készíten bennünket.

Comenius nyíltan és egyértelműen vallott saját kézzel hitelesített eredeti családi nevről, de csak egy alkalommal. A lelki rezdülések titkos csatornáin felerősödtek azok a jelenségek, amelyek kialakulásában eredeti családi nevének is nem kis szerepe volt. Csak néhányat állítunk most előtérbe. Nem tartjuk pl. véletlennek és csak tiszteletadó udvariassági jelenségnek, hogy Comenius műveiben oly gyakran emlegeti a *magyar*, a *Hungarus* megnevezést, s a *Clamores Eliae* című kéziratos feljegyzései között olvasható *Ad Hungaros* (a magyarokhoz) szóló felhívásának hangneme, stílusjegyeinek feltűnő melegsége is felnagyítja mondanivalójának hatástényezőit. Sárospataki bemutat-

kozó beszéde, a *De cultura ingeniorum Oratio* szerzőjéül sem véletlenül így mutatkozik be: *A Johanne Amoso Comenio Hunno Brodensi Moravo*, s hallgatóságát ezzel a bensőségesen meleg megszólítással tiszteli meg: *Dilecti mei Hungarici* (Kedves Magyarjaim!). Emlégeti Comenius ezeket a megszólítási formákat is: *O, mi Hungari, dilecta Hungara gens* (Ó, én magyarjaim, kedves magyar nemzetem). Ezekben a megnyilatkozásokban is felrémlik Comeniusban eredeti családi nevének emlékképzete, s egykori lakóhelyük *Uhersky-Brod* emlégetésében a kulcsszerepet a *seu Hunno*, az *uhersky* (a hun, a magyar) jelzők játsszák.

6. Azt sem tartjuk véletlennek, hogy már sárospataki működése előtti időszakban baráti kapcsolatokat teremtett a magyar nép fiaival. Geleji Katona István I. Rákóczi Györgyhöz írt leveléből arról értesülünk, hogy az 1640-es években magyar tanítványa is volt Comeniusnak Veresegyházi János személyében. A magyarokkal való kapcsolatok nem szakadtak meg Comenius Sárospatakról való távozása után sem. Erre vonatkozólag két értékes dokumentumot találtunk a Ráday-gyűjtemény és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratos anyagában, s adtuk ki 1952-ben *A magyar Komensky-irodalom* című munkámban. Az egyik Comenius sajátkezű bejegyzése Körmenyi Péter Albumában. A bejegyzés 1662-ben történt. Körmenyi Amszterdamban meglátogatta Comeniust. Comenius „*manu senili*” írta Emlékeztetőjét a magyar diákok számára, név szerint Michael Némethinek, Sámuel Patainak, Michael Sárpatakynak. Az 1664-ben írásba foglalt emlékeztető olyan feladatokat bíz rájuk, amelyek szándékukban és tartalmukban arról tanúskodnak, hogy Comenius feladatának tekintette a magyar értelmiségiekkel való kapcsolatok megteremtését és ápolását.

7. Comeniusnak, a Szeges család sarjának tehát valójában a család magyar voltának és kapcsolatainak örökségként egész életútját végigkísérő tudata kell, hogy szerepet kapjon a magyar nyelv iránti érdeklődésében is, s elsősorban abban, hogy Comenius olyan jól ismerte a magyar nyelv nyelvtani szerkezetét, nyelvi rendszerbeli jellegzetességeit. Ezt tanúsítja az 1648-ban megjelent *Methodus Linguarum Novissima* című munkája is. Több olyan ismeretet közöl és értelmez a magyar nyelvvel kapcsolatban, amelyekkel a korabeli filológusok között elsőként járult hozzá nyelvünk grammatizálásának fejlődéséhez. Hogy nagyra becsülte a magyar nyelvet, az is bizonyítja: kevés olyan alkotása van, amelyben nem szól a magyar nyelvről. A nyelvészeti, terminológiai és textológiai problémákat is előtérbe helyező írásaiban feltűnően sok a magyar nyelvvel kapcsolatos ismeretanyag. Már hazánkba jövétele előtt megjelennek tankönyveiben magyar szövegek, szókészleti elemek. (Vö. Bakos József: *Comenius és a magyar nyelv*. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei, Eger, 1960).

8. A Szeges családtól kapott örökség végigkísérte Comeniust egész életútján, s abban is fontos szerepe volt, hogy Comenius 58 évesen elfogadta Lorántffy Zsuzsánna és Rákóczi Zsigmond meghívását a pataki iskola megbízását célzó feladatok teljesítésére. Az 1650–54-es évek során életének munkában és sikereiben leggazdagabb idejét élte meg Comenius Sárospatakon. Távozásakor tartott búcsúbeszédének mondanivalója, emberséges hangvétele, a magyarok iránti tisztelete a Comenius eredeti családi nevének onomaszto-

lógiai szempontú vizsgálatát is bővítette, színesítette, s újabb összefüggésrendszer vállalására készítheti a kutatókat. A búcsúbeszéd befejező része nemcsak a távozó pedagógust minősíti, hanem azt az embert is, akinek elődjei a magyar *Szeges* nevet használták eredeti családi nevükként. Cikkünk témája, mondanivalója ismeretében már nemcsak udvarias, szép búcsúszavakat hallunk, hanem népünk iránti szeretetet is. „Isten hozzád pataki iskola! Isten hozzád Patak városa! Isten hozzád Magyarország! Éljetek boldogul, minden barátaim! Comeniusotoknak barátságos emlékezetét őrizzék meg, kísérje őt barátságos jókívánságotok! Isten hozzátok ez iskolának kedves növendékei, az ifjúság virágai, a haza reményei! Vezetőitek előtt tanulékonyak, szelídek, mindenben engedelmesnek, egymás közt egyetértőnek mutassátok magatokat!”

9. Névtani kutatásunk jelenlegi helyzetében talán szokatlannak tűnik közleményünk témája, mondanivalónk megfogalmazásának hangneme és az adatok hagyományos megszólaltatásától eltérő módozatok előtérbe kerülése. Mindezt magyarázza és védi a téma felvetésének jubileumi időszerűsége, a Comenius iránti tiszteletadásnak, a comeniusi örökség jobb megbecsülésének, korszerűsítésének szándéka. A magyar családnevek történeti múltjának megismertetésében is van még tennivalónk. Ehhez a célkitűzéshez is szabtuk mondanivalónkat. A cseh—morva—magyar népi érintkezés terén adódó kutatási feladatok vállalása is túlmutat a szűkebb névtudományi vizsgálódáson, ezért van értelme, hogy a *Szeges* családnév még ismeretlen vonatkozásait is feltárjuk.

Bakos József

Név és példakép

A keresztnévadásnak több formája is lehetséges. Minden szülőnek joga van gyermekének olyan nevet adni, amelyet akar — attól függetlenül, hogy ezt csak pillanatnyi benyomása dönti el. Az ilyen szülők általában egy igen fontos momentumot nem vesznek figyelembe: a gyermek egész életén át viseli ezt a nevet; más szavakkal: csak a szülőnek tetszik (vagy tetszett egy bizonyos időben) a név. A keresztneveknek ezt a csoportját szoktuk tiszteleti névnek nevezni (Mizser, MNyTK. 160: 62). Ez annyit is jelent, hogy a szülő pl. egy-egy tévészereplő nevét adja gyermekének.

Most egy kissé más kérdésről beszélünk, olyanról, amikor a szülő nem is „mer” más nevet adni — azaz a tiszteleti nevek egyik csoportjáról lesz szó. Van olyan eset, amikor a vezetéknev eleve meghatározza a névválasztást. Tudniillik a „választott” nevet egy híres ember már viselte. Ezekből a szülőktől szinte elvárják, hogy „megfelelő” nevet adjanak. Az ilyen nevű személyektől az ember többet vár el, mint másoktól — természetesen pozitív irányban. Az élet azonban mást is produkál. A tévé 1988. márciusi „Kék fény” adásában láthattunk egy *Zrínyi Miklós* nevű garázdát. Vagy: a sajtóból ismerhettünk meg egy *Rákóczi Ferenc* nevű rablót (Somogyi Néplap 1985. május 18.) és egy *Toldi Miklós* nevű autótolvajt (Vasárnapi Hírek 1988. november 20.).

Ha fellapozzuk a telefonkönyveket, bőséges példaanyagot találhatunk. Én az 1977. évi budapesti telefonkönyvet böngészgettem. Az anyagbőség

igencsak meglepett. Bizony, megtalálhatjuk történelmünk, irodalmunk stb. nagyjainak a nevét, sőt regényhősök sem hiányzanak. Csak néhány példa a sok közül: *Bethlen Gábor*, *Kossuth Lajos*, *Széchenyi (Szécsényi) István*, illetve *Baradlay Ödön*, *Berend Iván*, *Háry János* stb.

1988-ban összegyűjtöttem az 1974–81 között született Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei általános iskolások adatait, s itt is bukkantam hasonló nevekre. Mivel a dolog kissé kényes, alapos utánajárást igényelt. Ezt részben telefonálással, részben levelezéssel el tudtam intézni. Továbbá segítségemre voltak a megyében lakó hallgatóim is. Bevallom, a legnehezebb dolgom a *Nagy* vezetéknevvel volt (ráadásul a megyében ez a leggyakoribb név!), hiszen valósággal vonz bizonyos keresztneveket: *Attila* (39 névvel), *Gábor* (27), *Károly* (10), *Lajos* (11), *László* (28), *Péter* (12), *Sándor* (33). Hozzáteszem még azt, hogy az *Attila*, a *László* és a *Sándor* az igen gyakori nevek közé tartozik, gyakori a *Gábor* és a *Péter*, közepesen megterhelt név a *Károly* és a *Lajos*. Örökölt nevek ezek, így a névadásra sem a színészeknek, sem a költőknek, sem a királyoknak semmi hatása nem volt (utólagos magyarázatok, persze, voltak). Ugyanígy kizártam a *Kiss József* (13) nevet is, mivel valamennyi apát is így hívták.

A gyűjtéskor, illetve a feldolgozáskor bukkantam feltűnő jelenségekre, de ezekről később még szólok. Összesen 157 névről sikerült meggyőződnöm, hogy a névadás alapja a példakép volt. Néhány esetben csak a hangzás hasonló, illetve a helyesírás is eltérhet a példaképtől. Megadom továbbá az előfordulás helyét is.

1. A történelemből megismert személyiségek. Számuk: 26 (16,65%).
 a) *Báthori Erzsébet* (Levelek), *Báthori Gábor* (Kemece), *Bátori István* (Nagy-cserkesz, Nyírbátor, Záhony), *Deák Ferenc* (Mátészalka, Nagycsed, Vámos-anya, Varsánygyüre), *Dobó István* (Nagykálló), *Ferencz József* (Balkány, Papos), *Kállai Miklós* (Nyírkarász), *Kiss Ernő* (Penészlek, Tunyogmatolcs), *Kun László* (Fehérgyarmat, Mátészalka, Nyírbátor), *Losonczi István* (Nyíregyháza), *Miklós Béla* (Dombrád), *Nagy Róbert Károly* (Nyírbátor), *Rákóczi Ferenc* (Kisvárd, Nyírbétek, Pap), *Rákóczy Ferenc* (Balkány), *Rákóczi György* (Petneháza), *Szilágyi Erzsébet* (Csenger, Gulács, Hodász, Mátészalka, Nyíregyháza, Újfehértó), *Szilágyi Mihály* (Biri, Fábriánháza, Újfehértó), *Thököly Imre* (Mátészalka), *Tisza István* (Kisléta), *Tisza Kálmán* (Mátészalka), *Török Bálint* (Nyírkáta).

b) Ún. munkásmozgalmi személyek: *Ilku Pál* (Fehérgyarmat, Nyírvasvári), *Kádár János* (Dombrád, Fábriánháza), *Rózsa Ferenc* (Fábriánháza, Ilk, Nyírmada), *Rózsa Richárd* (Baktalórántháza).

c) Külföldi személy: *Husz János* (Tiszadada).

2. Írók, költők, esztéták. Számuk: 51 (32,484%). *Adu* (így!) *Endre* (Barabás), *Ambrus Zoltán* (Tiszakanyár), *Arany László* (Nyírgyulaj), *Batizi András* (Hodász), *Bory Zsolt* (Ilk), *Czakó Gábor* (Mátészalka), *Czuczor Gergely* (Tiszadada), *Dajka Gábor* (Nyírtass), *Dávid Ferenc* (Mátészalka, Nyírtelek), *Erdélyi József* (Nyírtelek, Sényő), *Fazekas Mihály* (Nyíregyháza, Tornyospálca), *Fejes Endre* (Tiszabecs), *Fekete Gyula* (Ökörítőfülpös), *Fekete István* (Csenger, Fábriánháza, Kisléta, Kisvárd, Mándok, Mátészalka, Nyírcsaholy, Tiszabездé), *Galambos Lajos* (Mándok), *Garai Gábor* (Hodász), *Görögh Demeter* (Nagydobos), *Gyulai Pál* (Tiszaeszlár), *Harsányi Zsolt* (Kállósemjén, Kisvárd, Kocsord, Mátészalka), *Horváth Mihály* (Dombrád, Tiszaeszlár, Tiszalök), *Illés Béla* (Mátészalka, Szakoly, Vasmegyer), *Juhász Ferenc* (Kisvárd,

Napkor, Tiszabercel, Tiszavasvári, Vasmegyer), *Juhász Gyula* (Kemece, Kömörő), *Katona József* (Aranyosapáti, Mátészalka, Újfehértó, Vásárosnamény, Vitka), *Kónya Lajos* (Nyírkáta, Tiszavasvári), *Lévai József* (Nagykálló), *Lipták Gábor* (Rétközberencs), *Madácsi Imre* (Kisléta), *Molnár Ferenc* (Kömörő, Nyírmada, Petneháza, Tiszaeszlár, Záhony), *Móricz Zsigmond* (Ökörítőfülpös), *Németh László* (Kótaj, Nyírbogdány, Tiszabercel), *Oláh Gábor* (Kisvárd, Mátészalka, Szabolcsveresmart), *Oláh Miklós* (Mátészalka, Tiszabercel), *Ötvös József* (Géberjén), *Ötvös Károly* (Nagyecsed), *Rabb Zsuzsanna* (Mándok), *Simon István* (Nagyhalász), *Szász Károly* (Újfehértó), *Szendrei Julianna* (Tiszatelek), *Szép Ernő* (Nyírkáta), *Szilvási Lajos* (Újfehértó), *Tamás Áron* (Tiszavasvári), *Tompa Mihály* (Tiszaeszlár), *Tóth Árpád* (Fábiánháza, Nyírbátor, Ór, Papos, Tiszavasvári, Záhony), *Tóth Kálmán* (Pátroha, Vásárosnamény), *Török Gyula* (Komoró), *Ungvári Tamás* (Bököny, Mátészalka), *Vajda Péter* (Csenger), *Végh Antal* (Méhtelek), *Veres Péter* (Vásárosnamény), *Vitéz János* (Tiborszállás).

3. Színészek. Számuk: 29 (18,471%). *Agárdi Gábor* (Újfehértó), *Almási Éva* (Kisvárd, Mátészalka, Napkor), *Balázs Péter* (Záhony), *Béres Ilona* (Szabolcsbáka, Tímár), *Bessenyei Ferenc* (Sényő), *Felföldi Anikó* (Szakoly), *Halász Judit* (Aranyosapáti, Szamosszeg), *Huszi Péter* (Mátészalka, Nyírkáta), *Hüvösvölgyi Ildikó* (Baktalórántháza), *Jávor Pál* (Baktalórántháza), *Juhász Jácint* (Jánkmajtis, Mátészalka, Nyírbátor, Papos), *Kállai Ferenc* (Rétközberencs, Záhony), *Koncz Gábor* (Vásárosnamény), *Kovács Krisztián* (Beszterec, Hodász, Nyírbátor, Nyírbétek, Pap, Tiszavasvári, Újfehértó), *Kőműves Sándor* (Nyírparasznya), *Lehoczki Zsuzsa* (Nyíregyháza, Tiszadada), *Lukács Sándor* (Demecser, Nagyhalász), *Major Tamás* (Kisvárd), *Maklári Zoltán* (Demecser), *Márkus László* (Gáva, Ibrány, Kemece, Újfehértó), *Pécsi Ildikó* (Mátészalka), *Pécsi Sándor* (Tiszakerecseny), *Piros Ildikó* (Jánkmajtis, Nyíregyháza), *Rátonyi Róbert* (Biri), *Szegedi Erika* (Nyírkáta, Ór, Ramocsaháza, Tyukod), *Szerencsi Éva* (Mátészalka), *Szilágyi Tibor* (Ibrány, Nagyálló). Továbbá két balerina: *Kun Zsuzsa* (Mátészalka, Újfehértó), *Lakatos Gabriella* (Dombrád, Tiszavasvári).

4. A zene hatása a névadásra. Szám: 15 (9,544%).

a) zeneszerzők, zenekarvezetők: *Bartók Béla* (Rakamaz), *Bihari János* (Újfehértó), *Dankó István* (Tiszaeszlár), *Illés Lajos* (Nyírgyulaj), *Kálmán Imre* (Rakamaz), *Lakatos Sándor* (Nagyhalász, Székely, Tiszabercel, Tiszavasvári, Záhony).

b) Operaénekesek: *Marczisz Demeter* (Tiszadob), *Szalma Ferenc* (Mátészalka).

c) Népdalénekesek: *Kovács Apollónia* (Tiszabecs), *Madarász Katalin* (Szakoly).

d) Táncdalénekesek: *Katona Klára* (Ökörítőfülpös, Újfehértó), *Koncz Zsuzsa* (Újfehértó), *Koncz Zsuzsanna* (Nyírmada, Vásárosnamény), *Kovács Katalin* (Ápagy, Jánkmajtis, Komoró, Mátészalka, Tiszaeszlár, Vásárosnamény, Záhony), *Máté Péter* (Mátészalka, Tiszavasvári), *Szécsi Pál* (Baktalórántháza).

5. Képzőművészek. Számuk: 3 (1,910%). *Benczúr Gyula* (Tiszadob), *Paál László* (Lónya), *Pál László* (Tiszakóród), *Somogyi József* (Nagykálló, Nyírmada).

6. Tudósok. Számuk: 6 (3,821%). *Bíró Lajos* (Mátészalka), *Csoma Sándor* (Nyírkércs), *László Gyula* (Mátészalka), *Magyar László* (Kemece, Nyírkáta,

Nyírtura, Petneháza, Rozsály, Ura), *Ötvös Loránd* (Nagyecsed), *Puskás Tivadar* (Hodász).

7. Sportolók. Számuk: 9 (5,732%). *Gergely Gábor* (Mátészalka, Nyírbátor, Nyírcsaholy), *Gyarmati Andrea* (Gacsály), *Hegedűs Csaba* (Baktalóránt-háza, Demecser, Ibrány, Kisvárdá, Nagyhalász, Újfehértó), *Kozma István* (Szabolcsbáka, Tiszaadony), *Magyar Zoltán* (Nyíregyháza, Rozsály, Tiszalök), *Regőczy Krisztina* (Kisvárdá), *Szalma László* (Csaroda), *Székely Éva* (Csenger), *Váradi János* (Csaroda, Újfehértó).

8. A tévéből megismert személyek. Számuk 4 (2,547%). *Ősz Ferenc* (Szabolcsveresmart), *Takács Mária* (Balkány, Szabolcsbáka, Tiszabercel), *Török Vidor* (Gacsály), *Vas István Zoltán* (Záhony).

9. Betyárok. Számuk: 4 (2,547%). *Angyal András* (Fábiánháza, Nyírbákó, Tornyospálca), *Bogár Imre* (Tiszaeszlár), *Fehér László* (Nagyecsed, Varsánygyüre, Záhony), *Rózsa Sándor* (Baktalórántháza, Nyírkarász, Nyírmada, Vásárosnamény).

10. Kitalált személyek. Számuk: 10 (6,369%): a) *Balogh Mária* (Nagyhalász, Napkor, Tuzsér), *Dobó Katalin* (Tiszadob), *Kárpáti Zoltán* (Kisvárdá), *Mona Liza* (Ökörítőfülpös), *Simon Judit* (Záhony), *Tuba Ferenc* (Jánkmajtis), *Vitéz László* (Nyírbátor, Tiborszállás). b) Az itt felsoroltak csak félig kitaláltak: *Katona Melinda* (Kocsord) — fiút vártak, akinek a neve József lett volna, s a kislány a dráma női főszereplőjének a nevét kapta; *Béres Tímea* (Tímár) — nővére a színészek között említett Ilona. Mivel Béres Ilonának emlékezetes filmszerepe volt *Jókai Az arany ember* című regényének egyik hősnője, a színésznő tiszteletére kapta a már meglevő Béres vezetéknevéhez a Tímea nevet.

Néhány észrevétel: 1. A 80 000 személyhez viszonyítva a 157 féle név nem sok — még akkor sem, ha a megye több részén is fellelhető, azaz nagy a szóródása. Különösen akkor nem, ha összehasonlítjuk a már felleltek által viselt nevekkal (pl. a budapesti telefonkönyv igen bőséges és szerteágazó anyagával). Így nem lehet azt mondani, hogy a bemutatott névadás jellemző lenne, de azt sem, hogy szó nélkül elmenjünk mellette. A szülő akár önmagától, akár mások által indítva (esetleg kényszerítve) adhat efféle neveket, mondván, hogy a vezetéknev eleve meghatározza a névadást, s nem akarja megvonni gyermekétől azt a kedvezményt, hogy egy hírességhez kapcsolja. Kimondva-kimondatlanul azt szeretné, hogy gyermeke is olyan ismert legyen, mint az ugyanezt a nevet viselő személyiség.

2. Jellegeből következik, hogy ez a névadás nem mentes a szélsőségektől. Némelyik név adása igen magas fokú intelligenciát tételez(ne) fel, holott erről szó sincs. Vannak pl. olyanok, akik a példaképpül választott személyt a tankönyvek, a hetilapok képeiről, a tévé egy-egy adásából ismerik — nagyon is hozzávetőlegesen. Az *Ötvös József*, *Károly*, *Loránd*, a *Mona Liza*, a *Puskás Tivadar* stb. nevet viselő tanulók szülei analfabéta cigányok. Az ellenkezőjére is van példa: a cigánynak látszó *Bihari János*, *Dankó István*, *Lakatos Sándor* nevűek nem cigányok (viszont a szülők nem tudták, hogy az eredeti néviselők azok voltak).

3. Sokszor meglepő, hogy faluhelyen olyan személyek neveit kapják a gyerekek, amelyek bizonyos fokú intelligenciát tételeznek fel (gondolok itt a Tuba Ferenc, a Simon Judit típusú nevekre). Ebben inkább a nagyszülőknek, az idősebb pedagógusoknak, a lelkészeknek van (volt) szerepük (a névadás indítékára ezt a választ kaptam a szülőktől).

4. A valóságos személyek neveit egyre inkább a tévéből ismerik, akár sportközvetítésről, akár adaptációról, akár egyéb adásról van szó. Ez azonban már nem nyelvészeti kérdés.

5. Bár most — a vizsgált korosztály esetében — még az irodalomnak, a történelemnek van meghatározó szerepe, de a súlypont egyre inkább eltolódik. Ebben szerepe van annak is, hogy a hagyományos keresztnevek kezdnek háttérbe szorulni. Újabb neveket pedig inkább a színészek, az énekesek és a sportolók köréből vehetnek. Ez annyit is jelent, hogy a „példakép-névadás” nem szűnik meg, csak éppen újabb bázisra támaszkodik.

6. Szociolingvisztikai szempontból sem elhanyagolható kutatási terület ez. Megfelelő módon összegyűjtve, rendszerezve hasznos következtetések levonására alkalmas. A témakör mélyebb vizsgálata a további kutatások tárgya lehet.

Mizser Lajos

A labdarúgás és a labdarúgó-tudósítások nyelvéről

1. Hazánkban kétségen kívül a labdarúgás a legnépszerűbb sportág, ezért a sajtó kiemelt helyen foglalkozik vele. A bajnoki mérkőzésekről minden alkalommal közvetítést ad a rádió, a televízió gyakrabban sugározza a labdarúgó-mérkőzéseket, mint más sportágak küzdelmeit, s a sportlapok részletes, többhasábos beszámolókat közölnek róluk. A napilapok is elképzelhetetlenek sport hírek nélkül, s ezekben a legnagyobb teret a labdarúgó-mérkőzésekről szóló beszámolóknak szentelik.

A sportágnak mostanra sajátos nyelve alakult ki. Ez nem annyira szakzsargon, mint amennyire például a számítógép-technika nyelvazete az, de teljes megértéséhez tagadhatatlanul szükség van arra, hogy az olvasó valamennyire értsen a labdarúgáshoz. Ha azt olvassuk egy tudósításban, hogy X játékos *beindul*, akkor tudnunk kell, az ige azt jelenti, hogy az adott labdarúgó megiramodik, a többenél gyorsabban kezd futni az ellenfél kapuja felé. Ha *labdakezelés*-ről hallunk, akkor nem arról van szó, hogy a labdát gondozzák, hanem azt jelzi az újság, hogyan bánik a játékos a labdával.

Maga a labdarúgás igen látványos sportág. Igazában az élvezi, aki nézi, s látja, mi történik a pályán. A sporttudósítások igyekeznek a mérkőzésekről készült beszámolóknak úgy tükrözni az eseményeket, hogy az is maga elé képzelhesse a történeteket, aki nem volt jelen a mérkőzésen. Éppen ezért az újságközlemények igen láttatók, elevenek, a labdarúgónyelv segítségével híven tudatják, hogyan zajlottak le az összecsapások. Mivel jómagam is a labdarúgás szurkolója vagyok, sok kifejezést ismerek, s azok közül is hozok példákat. Az anyagom jórészt azonban a Népsport 1988. évi májusi, júniusi, néhányat az októberi számaiból írtam ki, s csak ezeket fogom idézőjelek közé téve bemutatni, valamint adatolni. Mivel valamennyi az 1988-as évfolyamból való, csupán a hó, a nap és a lapszám kerül majd az idézetek mögé; a több ugyanazon oldalról vett példák esetében csak az utolsó mögött adom az adatolást. Ha az idézetekbe személynév is kívánczkzna, azt nem írom ki, helyette a név kezdőbetűjével jelzem a játékos nevét.

2. A labdarúgócsapatok általában három részre tagolódnak. Az egyik csoportnak, amelyet *támadó*-nak, a tagjait *csatár*-oknak nevezzük — s

amelyik többnyire az ellenfél térfelén tartózkodik — az az elsődleges föladata, hogy gólt rúgjon. A saját térfelén álló kapujuk előtt helyezkednek el a *védő*-k, az ő céljuk megakadályozni, hogy az ellenfél gólt érjen el. A két csoport között játszó játékosokat, akik többnyire a pálya középső harmadában tevékenykednek, nem a szerepükről, hanem a helyükről nevezték el, ők a *középpályás*-ok. A csatárok közül egy vagy kettő igyekszik állandóan az ellenfél kapuja közelében tartózkodni szinte beékelődve a védősorba, ezeknek a neve igen találóan *ék*, *előretolt ék*. A védők közül egyesek azt a föladatot kapják, hogy ne engedjék az ékeket szabadon mozogni. Ilyenkor mondja a riporter: a csatárnak *őrzője* van, olykor némi tréfával *testőr*-ként emlegetik ezeket. A *testőr* elnevezésben névátvitelről van szó. Hiszen a testőr feladata védeni azt, aki mellé rendelik, a labdarúgásban azonban éppen ennek az ellenkezőjét teszi, akadályozza, gátolja, *kikapcsolja a játékból* azt, akire vigyáz. Az is lehetséges, hogy azt kapja föladatként, ne vegyen részt a támadójátékban, csak azt tegye lehetetlenné, hogy a rábízott csatár a játékba avatkozhasson. Ilyenkor *lóg a nyakán*, *le nem megy a nyakáról*, akárcsak a kullancs, amelytől roppant nehéz megszabadulni. Ezért kapta a *kullancs* nevet, ez is névátvitel. A védelem másik tagjának nem az *emberfogás* a szerepe, hanem az, hogy a kapu előteréből eltakarítsa az odakerült labdát. Ő is névátvitellel kapott elnevezést, ő a *söprögető*. Ez a játékos általában nem kap más szerepet, szabadon, a legjobb belátása szerint *söpröget*, ezért olasz szóval *liberónak* is nevezik (*libero* = szabad). A középpályások közül kerül ki az a játékos, akinek a támadások építésében jut főszerep, ő szervezi a játékot, irányítja társait. Ezt a labdarúgót is a szerepéről nevezik el: *irányító*, *játékszervező*, *játékmester* — a zenéből kölcsönzött *karmester* szóval is illetik. Láthatjuk, hogy az elnevezések metaforikus képek, ezért tudják jól jelezni azt a föladatot, amelyet az adott játékosnak a mérkőzésen vállalnia kell. Ez vonatkozik arra a játékosra is, aki a kapuban áll, ő a *kapus*. Jókedvű tréfával a *portás* szóval is illetik, és a görög *Kerberosz*-nak a latinósított nevével, de magyaros kiejtéssel gyakran így becézik: *cerberus*. Ez a szó nagyon találó metafora. Olykor a *hálóőr* nevet adják neki, sőt így is hallottam már emlegetni: *hálógondnok*. A labdát metonimiás szóképpel az anyagáról gyakran csak így nevezik: *bőr*, az anyagára és az alakjára utalva ekként: *börgolyó*. Nagy ritkán tréfaként előfordul a *bogyó* elnevezés is: „be kell emelni a *bogyót* a szélsőháttvédek mögötti . . . területre” (VI. 8. 12).

3. Mindkét csapat arra törekszik, hogy gólt érjen el, ezt a keze, karja kivételével bármelyik testrészével megteheti. A nagyon ügyes játékosok, a *labdazsonglőrök* (V. 4. 3) sokféle módját értik ennek. A következő idézetekben érdemes az igékre figyelni, mert azok pontosan jelzik, hogyan esett a gól. A csatár „*kirojtotta a vendégek hálóját*” (V. 9. 2), „a kapu jobb oldalába *helyezett*”, „*begyötörte a labdát a hálóba*” (V. 15. 2), „A Debrecen további gólokkal is *megterhelhette volna ellenfele hálóját*” (V. 15. 3), „*higgadtan küldte a . . . sarokba a labdát*”, „*alárúgva a labdának ejtette a . . . hálóba . . . gólját*” (V. 15. 4), „*D két gólt szerzett*” (V. 15. 11), „*a 11-est értékesítette*” (V. 16. 4), „*bevette . . . S kapuját*”, „*négy gólt rámost be a graziaknak*” (V. 16. 12), „*becsúsza talpalta a bal alsó sarokba a labdát*” (V. 19. 2), „*az üres hálóba gurított*” (VI. 6. 3). A labda „*a kapust megtréfálva a hálóba hullt*”, „*a bal kapufát érintve kötött ki a hálóban*” (VI. 6. 3). Nyilvánvaló, hogy a *kirojtotta a hálót* kifejezés azt jelzi, hogy a csatár nagy erővel rúgta meg a labdát; a *becsúsza*

talpalta azt, hogy a játékos estében tolta gólba a talpával; a *begyötörte a labdát* pedig arra figyelmeztet, hogy nagy nehezen sikerült csak a gólt megszerezni. — Már itt fölhívom a figyelmet arra, milyen nagy szerepet kapnak a tudósításokban mind a határozók, mind a jelzők, később részletesebben fogok vizsaszatérni a szerepükre. — A *hálóba hullt* és a *hálóban kötött ki* szószerveket nem is annyira a gólszerzés módját, mint inkább a végeredményt, a gólt jelzi körülírással. A gólnak egyébként *dugó* is a neve, ez találó metafora. Ahogyan a dugó zárja le a palackot, úgy fejezi be, zárja le a támadást a sikerült gól.

4. A kapusok természetesen mindent megtesznek, hogy ne kapjon gólt a csapatuk. Az ő védésüket is számtalan olyan igével, igés szerkezettel jelenítik meg a tudósítók, amelyekkel elének varázsolhatják a védezés módját. Előfordul, hogy a labda már-már bejutott a kapuba, de a kapus „nagy nehezen *kikötöri*” (V. 15. 2) onnan. Sokszor nem is tudja megfogni, csak elüti a kapu előteréből: „szögletre *tenyerelte* a labdát”, „R fejéről *öklözte le*”, „a felső sarokból *tornáztta szögletre*” (V. 15. 3), épphogy „*bele tudott ütni*”, „szögletre *segíti* a labdát”, „szögletre *bokszolta*”, „mezőnybe *bokszolta*”, „mezőnybe *ütötte*”, „kapufára *tolta* a labdát” (V. 15. 4). A kapus dolga nem könnyű, ezt elárulják a következő idézetek: „*el is dobta* magát a pécsi kapus” (V. 15. 2) — tudniillik azért, hogy elérje a tőle messzibb becsapódó labdát, „a labdáért kellett a levegőben *úsznia*” (VI. 6. 3). Mindkettő, valamint a főntebb idézett *tornáztta* jelzi, hogy a jó kapus nem állva várja a feléje irányuló labdákat, hanem fölugrik értük: „a levegőből *húzta le* Zs” (VI. 6. 3), olykor az utolsó pillanatban sikerül csak megfognia: „*elcsípte* a labdát” (V. 15. 4). Jól kell helyezkednie: „*jól fogta a szöveget*” (V. 18. 3), azaz elállta a labda útját. A *szög* egyébként mértani szöveget jelent, amely a kapuvonal és a labdát rúgó játékos között húzható meg, csúcsában áll a kapus. *Jó szögből* könnyebb, *nehéz szögből* jóval nehezebb gólt szerezni. Előfordul, hogy a gólba tartó labdát könnyű háritani: „G *könnyedén ölte magához*”, de az sem ritka, hogy bravúrra van szükiség: „lábbal *kispárgáztta*” a labdát (VI. 6. 3) — írja az egyik tudósító. A jó kapusnak nehéz gólt löni. Így vallott erről egy csatár az egyik mérkőzés-leírásban: „B . . . *kivédte a szemünket*” (V. 23. 5). Ez a képes kifejezés ismerős minden olyan sportágban, amelyik gólra megy, tehát kapu és kapus kell hozzá. Azt jelenti, hogy a gólt szerezni akaró játékosok szinte már nem is látnak lehetőséget a gólszerzésre, a kapus a legjobban irányozott, legerősebben megrúgott labdákat is kivédi. — A kapusnak azonban nincs mindig szerencséje, előfordul az is, hogy tehetetlen a kapura zúduló labdával szemben, *bekap* egy-két gólt. Ha a labdát olyan erővel rúgják meg, hogy lehetetlen megfogni, vagy annyira gyorsan repül a kapu felé, hogy még elcsípni sem lehet, akkor *bombagól* születik. Ennek ellentéte a *potyagól*, amelyik a kapus hibájából származik. Ha a kapus *nem számítja ki a labda ívét*, szóval „*aláfutott* a labdának” (V. 15. 2), az mögötte a kapuba pottyán. Az is előfordul, a kapus *elveti magát*, hogy *elcsípje* a labdát, de *mellényül*. Ilyenkor írják róla a tudósítók szemléletes képpel fejezve ki magukat, hogy „*árnýékra vetődött*” (V. 5. 3), tudniillik a labda árnyékára.

5. Föltűnő, hogy a labdarúgást leíró újságírók milyen gyakran nyúlnak a harcászatban ismert szavakért a tudósításaikban. Már maga az a tény, hogy támadók küzdenek védőkkel, bizonyos fokig háborúskodást idéz elének. A *bombagól* metafora is azt jelenti, hogy a labda olyan erővel vágódik be a kapuba,

mint a bomba. A *bomba*, *lő*, *robban* szavak és származékaik igen gyakoriak a tudósításokban: „a labda *bombaként* vágódott” (a kapuba) (V. 5. 2), „*bombát* zúdított a léce alá”, „*lövést* zúdított”, „A kapu fölé *bombázott*”, „a *berobbanó H lövésszerű* beadása” (V. 15. 2), „nagy *lövést* eresztett meg”, „Indította a . . . *kirobbanó E-t*” (V. 15. 4), „*lövésre* szánta el magát, és a nagy erejű *bomba* védhetetlenül vágódott a . . . sarokba” (X. 23. 5). Más katonai szakkifejezés is használatos. Azokat a sportembereket például, akik nem a hazájukban játszanak, hanem külföldi csapatokban, a sportnyelv így nevezi: *idegenlégiós*, a harminkét-harminchárom évesnél idősebbeket az *öreg harcoss* szerkezettel illetik, a visszavonult sportembereket *veterán*-nak, *obsitos*-nak is hívják. A következőkben egy igen találó körülírást mutatok be, amely akár katonai jelentés része is lehetne: „*állóháborúvá* merevedett a kezdeti lelkes *csata*” (VI. 6. 3). Ezzel az újságíró azt jelzi, hogy a mérkőzés, amelyikről ír, kezdetben dinamikus, gólra törő volt, később a játékosok belenyugodtak az addig elért eredménybe, s nem törekedtek arra, hogy újabb gólokat szerezzenek. Gyakori a labdarúgásban az is, hogy a gyöngébb csapat nem bízik győzelmében, vereségre számít, szóval lélekben föladja a mérkőzést, *föltartott kézzel* fut ki a pályára, eleve *megadja magát*. A valóságban természetesen nem emelik hadifogolyként a fejük fölé kezüket, de az tagadhatatlan, hogy ez a képes kifejezés az önbizalom hiányának sikeres megjelenítése, és mindkettő a haditudósítások szótárából került a sportnyelvbe.

6. A gólszerzéshez *gólhelyzet*-et kell kialakítaniuk a csapatoknak, ezt gyakran csak a *helyzet* szóval említik a riporterek: „F került *helyzetbe*” (V. 15. 2), „V került *helyzetbe*” (VI. 6. 3). A *gólhelyzetet* nem mindig követi gól, az azonban nagy szégyen, ha a játékos „*tiszta helyzetből*”, „*százszázalékos helyzetben*” (V. 15. 4) hibázik. A sportszargon *ordító* *gólhelyzetnek* is nevezi a száz százalékos helyzetet. Ebben a szerkezetben a jelző azt fejezi ki, hogy a nézőközönség már előre gólt kiabál, ha a csatár *gólhelyzetbe* kerül. — 1988 nyaráig a győztesnek két jutalompont járt, döntetlen esetén mindkét csapat kapott egy-egy pontot, a vesztesnek semmi sem jutott. Ezért a két pont — azaz a *két pont szerkezet* — mára a győzelem szinonim kifejezésévé vált. Ha ezt olvassuk: a játékosok „*két pontot* terveztek”, vagy azt a föladatot kapták, hogy „tartsák otthon a *bajnoki* pontokat” (V. 15. 3), akkor tudjuk, hogy győzelemre számított a csapat, illetve azt várták el tőle, hogy győzzön. Ha a két csapat között jelentős tudáskülönbség van, s az erősebb biztosan győz, ahogyan az előre tudható, kiszámítható volt, akkor ezt mondja a sportnyelv: „A papírforma *bejött*” (V. 5. 1). Ez elég lapos közhely, ezért helyébe inkább ezeket a kifejezéseket ajánlanám: „győzött a jobb csapat; az erősebb győzött”. Gyakran előfordul, hogy a papírforma ellenére a gyöngébb csapat bízik abban, hogy nem kap ki, sikerül legalább a döntetlen eredményt kicsikarnia, ilyenkor „*pontelosztást* tervez” (V. 15. 2). Esetleg a mérkőzés előtt is bevallja ezt a reményét: „*Egy pontért* jöttünk” (V. 15. 2) — mondta egy csapat edzője. Az *egy pont* jelzős szerkezet tehát a döntetlen szó szinonimája lett, ugyanígy a totóból átkerült X betű is: „*íksz* is jó lenne” (V. 15. 3). Ha egy csapat *föltartott kézzel* fut ki a pályára, azt mondjuk: eleve „*odaadja* a pontokat” (V. 15. 2), s a mérkőzésről hazatérő csapatot így minősítik: „*Egyetlen* árva *pontot sem* hozott” (V. 15. 3). Az utóbbi két kifejezés tehát a vereség szépítése. — A gólszerzés mindig föllekesíti annak a csapatnak a játékosait, akik hozzájutnak ehhez az örömhöz. Sajnos ezt a lelkesedést gyakran a tényhez nem

illő lapos fordulattal fejezi ki a sportnyelv: „A gól... *felhozta* a DMVS-t” (V. 15. 3). Ha a több gólt kapott, vesztesre álló játékosoknak sikerült gólt szerezniük — ennek *becsületgól* a zsargonneve — azt mondják róluk: „*szépítettek* az eredményen” (V. 15. 2), mivel három-négy góllal kikapni úgy, hogy a csapat egyet sem rúg, bizony csúfos vereség. Arról a csapatról, amelyik vesztesre áll, de góljaival megközelíti vezető ellenfelét, a sportnyelv így beszél: *föjlött*. A *föjlön* ige ilyenkor átvitt értelemben szerepel, ’megközelítette’, ’utolérte’ az igazi jelentése. Amikor a csapat nekiveselkedve döntetlenre fordítja az eredményt, így dicséri a szurkolónyelv: *befogta ellenfelét, ledolgozta a hátrányát*.

7. A támadások minőségét igen pontosan jelzik a sportújságírók. Ezeknek a kifejezéseknek a legnagyobb része a szurkolók körében megszokott szóhasználaton alapul, éppen ez az értékük. A tudósításokat olvasó sportbarátnak azért idézik a félreérthetetlen jelentést, mert a láttán ismert, játékbeli kép vetül a szeme elé. Különösen az igéknek van nagy szerepük a mérkőzész helyzetek megjelenítésében, ez az oka annak, hogy a tudósítások nyelve igen sokszínű igehasználatról tanúskodik. „H *otthagya* S-t” (V. 15. 2), azaz gyorsabban futott nála. Ugyanezt fejezik ki a következő idézetek igéi: „M... *kecsegtetően futott el*”, „H *lefutotta* a védőket” (V. 15. 2), „*elhúzott*... S mellett” (V. 16. 4). A csatárok igyekeznek váratlanul gyorsra váltani, amikor hozzájuk kerül a labda, ezt a lendületváltást mindig megéreztetik leírásaikban a sportújságírók: „H középen *kiugrott*” (V. 15. 2), „*kilépett* a védők közül” (V. 18. 3), „*elhúzott* a bal oldalon”, „*íramodott meg*”, „D... *meglődült*” (VI. 6. 3). Amikor ezt olvassuk: „F... *ment el* a jobb oldalon” (V. 15. 2), tudjuk, hogy nem ártalmatlan jövés-menésről beszél a tudósító, hiszen a játékos ilyenkor is rohan. Az *elment* ige magába szívja ezt a jelentést: maga mögött hagyta a védőket, megelőzte az őt *szerezni, leszerelni* — azaz a labdát elvenni — igyekvő védőjátékost. Ismét utalok arra, hogy az igék mennyire pontosan jelzik, hogyan zajlik le egy-egy játékmozzanat. X „*bevezette* a labdát a kapu előterébe” (V. 15. 2) — az értő fülnek ez azt jelenti, hogy X a labdát maga előtt rugdosva jutott el a kapu közelébe. „Gy *lopakodott* előre” (V. 15. 2) — ez igen látványos kifejezése a helyzetnek a hangulatfestő ige használata miatt. Kifejeződik benne, hogy a védőjátékosok nem vették észre Gy közeledését. Mivel a védők igyekeznek a támadást megállítani, a labdát megszerezni, elvenni a csatártól, ez utóbbiak kénytelenek cselhez folyamodni. Ebben az idézetben: „M *cselezte el* magát az alapvonalig” (V. 15. 3), a szurkoló számára világossá válik, hogy M-nek cselek sokaságára, *cselesorozat*-ra volt szüksége ahhoz, hogy a kapu közelébe jusson. Ha a csel sikerül, a csatár *becsapta* ellenfelét (V. 15. 5), „*megkeverte*” azt, szóval „*tisztára játszotta* magát” (VI. 6. 3), azaz olyan helyzetbe került, hogy zavartalanul célozhatta meg a kaput. Igen eredetinek, szemléletesnek tűnik ez a kifejezés: „K *hagyta faképnél* emberét” (VI. 6. 3). „E *verekedte be* magát... a 16-oson belülré” (V. 15. 4) — a *beverekedte magát* szókapcsolat megláttatja, hogy a támadónak ugyancsak meg kellett küzdenie azért, hogy a kapuhoz jusson. A kapu közelében gyorsabbak a játékosok, erőszakosabbá is válnak, hogy gólt szerezhessenek. Ezt fejezik ki a „*tört kapura*” (V. 15. 4), „*húzott kapura*” (V. 16. 5) szószerkezetekben az igék. A játék azonban nemcsak cselezésből áll. A labdának a saját kapu közeléből el — föl — kell jutnia az ellenfél kapujához, amelyik a pálya másik végében áll. Ha egy játékos maga szalad a labdával a felpályán túlra, így ír

róla a tudósító: „N . . . hozta fel a labdát” (V. 25. 12), ha messziről rúgja a társa elé, azt mondjuk: *átadta, leadta, átívelte neki, eléje tette*; az *átadás* idegen névvel alkotott összetett szót így is nevezi a labdarúgás tábora: *körömpassz*. Ez igen rövid átadás, a népnelvnek ebből a szerkezetéből alakulhatott ki: „a kisujjam körménél sem nagyobb”. Az esetben, ha az átadás olyan helyzetben éri a labdát kapó játékost, hogy azonnal a kapu felé indulhat vele, ezt olvashatjuk róla a tudósításban: X „*indította . . . K-t*” (V. 16. 5). Az átadások olykor nem pontosak, máskor azonban annyira sikerülnek, hogy a játékostárs zavartalanul *veheti át* a labdát. Igazán tetszetősen jelenítette meg a nagyon pontos átadást az a riporter, aki ezt írta le: „G »*rajzolta*« a labdát K lábára” (V. 15. 5). A *rajzolta* azért került a sportlapban idézőjelek közé, hogy azok figyelmeztetően fölhívják a figyelmet az ige jelentésváltozására. Különös szerepe van a *rávezet* igének is a labdarúgó-tudósításokban: „V . . . *rávezethette* (a labdát) P-re” (V. 23. 3). Az eredeti értelme helyett itt ezt jelenti az ige: 'közelébe férkőzik'.

8. A védők természetesen mindent megtesznek azért, hogy elvegyék a labdát a cselező támadótól, megakadályozzák, hogy az *indítás* eljusson az indítandó csatárhoz, s azt is, hogy a labda ne kerüljön a hálójukba. Ha ezt olvassuk, a védőben „*elakadt a labda*” (V. 15. 2), akkor pontosan tudjuk, hogy a közbelépő védőnek sikerült elcsípnie az átadást. Némelykor elég ennyi: „H . . . *beletette a lábát a labda útjába*” (V. 15. 2), így az irányt változtatott, nem a kiszemelt támadótárhoz jutott. Ugyanezt jelenti ez a gondolat is: „Cs . . . *belelépett a labda útjába*” (V. 15. 2). Ha a csel nem vált be, a védő megkaparinthatta a labdát, így nyilatkozunk róla: „*szerelni tudta*” az ellenfelét (V. 15. 2). Ugyanezt jelenti ez a körülírás: „*választotta el . . . a labdától*” (V. 15. 5) — magyarul szólva: elvette tőle. A védők igyekeznek úgy elhelyezkedni a támadók között, hogy azok ne tudják egymáshoz továbbítani a labdát. Ha ilyenkor hozzájuk kerül, azt mondjuk, a védő „*szerzett labdát*” (V. 15. 4). Különösen látványos az igehasználat ebben az idézetben: „*S lefülelte F átadását*” (V. 15. 5), azaz *jól helyezkedett, elcsípte az átadást* ellenfele elől. Az ilyenféle *labdaszerzési föladat* a középpályásokat is terheli, akiknek az az egyik megbízatásuk, hogy az átadásokat ne engedjék a kapu közelébe. Ha jól végzik a dolgukat, akkor mondható el róluk, hogy „*megszűrték a . . . támadásokat*” (VI. 6. 3). Az ige használata a képisége miatt sokatmondó ebben a szókapcsolatban. Ahogyan a szűrőn átfolyik a folyadék, ugyanúgy átjuthat a labda a középpályások vonalán is. De ahogyan a szűrő kiszűri a folyadékból a nem odavaló anyagokat, ugyanúgy megkaparinthatják az átadások egy részét a középpályások. Ha a védővonal tagjainak sikerül a góllövést megakadályozniuk, így dicsérjük őket: „*tisztáztak a védők*” (V. 15. 3). A tisztázás olykor nem könnyű, s ezt jól megjeleníti ez a tudósításrészlet: „K csak *nagy nehézségek árán tudott tisztázni*” (V. 23. 3). Olykor a védő képtelen megelőzni a támadót, hogy elrúgja, *elkanalazza* előle a labdát, ezért melléje érve elveti magát, s a labdát földön csúsztatva a talpával *pöccinti el*. Ilyenkor írják le az újságírók, hogy X „*becsúszó szereléssel tisztázott*” (V. 18. 3). Az is előfordul, hogy a védő a támadót megelőzve a saját kapusához adja a labdát: „K elől R *hazaemelte a labdát*” (V. 18. 3). Az ilyenféle megoldást általában *hazaadás*-nak nevezik. Ha a védők megoldották a föladatukat, tehát megszüntették a gólveszélyes helyzetet, „*sikerült felszabadítaniuk*” (VI. 6. 3) — tudniillik a kapujukat. A *fölszabadít* ugyan nem egészen ide való, hiszen inkább arról

volna szó, hogy megszabadultak a fenyegető helyzettől, de a szó olyan régóta él már így a sportnyelvben, hogy nem érdemes vitatni, jogos-e a használata ilyen vonatkozásban, vagy sem.

9. A játékosok kihasználhatják testi erejüket a labdarúgásban, de csak bizonyos korlátok között. Nem gáncsolhatják, nem rúghatják meg egymást, nem érhetnek kézzel sem az ellenfélhez, sem a labdához — ez utóbbi alól csak a kapus kivétel. Ha mégis megteszik ezt, a játék vezetője megállítja a mérkőzést, és a tetthelyre letett labdát a sértett fél hozhatja onnan játékba. Az ilyen rúgásnak *szabadrúgás* a neve, mivel a rúgó játékost senki sem zavarhatja meg abban, hogy oda rúgja a labdát, ahová akarja. Újabban a szabadrúgás szó helyett a *pontrúgás* (V. 15. 2) jött divatba. Ezt a szót nem tartom szerencsésnek, mivel a játékos nem pontot rúg, hanem a labdát; a szó viszont tárgyias összetételnek látszik. A sportnyelv eleinte átvette az angol *fault* szót a szabálytalanság elkövetésére, de a magyar sport a *dancs* szóval igyekezett kiszorítani az angol szakkifejezést. Sajnos a *dancs* nem vert gyökeret nyelvünkben, ma már nem is használják a sporttudósításokban. Helyére a *szabálytalankodott* ige került. Nekem ez sem tetszik részint a hosszúsága, részint a gyakorító volta miatt, hiszen nem kell sorozatos szabálytalanság ahhoz, hogy a játékvezető megállítsa a küzdelmet, már a legelsőnél megteszi azt. Tetszetősebbek azok az elnevezések, amelyek pontosan jelölik, hogyan esett meg a szabálysértés: *elsodorta, elütötte, elgázolta, beletaposta a fűbe* (V. 15. 2), *elkaszálta* (V. 15. 3), *elhúzta a lábát* (V. 19. 3), *felvágta, felrúgták, buktatta* (VI. 6. 3) — *kezezett*, ha kézzel ért a labdához. Ezeknek a többsége képi erővel is bír. A *beletaposta a fűbe* szó szerkezet például azt igyekszik látványra tenni, hogy az adott szabálytalanság igencsak erőszakosan és durva módon történt meg. Az is szabálytalanság, ha a védő nem a labda megszerzésére törekszik, hanem csak annyi a célja, hogy gorombán, szemből nekiütközzön a támadó játékosnak, amitől az elesik. Erre a szabálytalanságra az operairodalom szaknyelvéből kölcsönöz szót a sportnyelv. Ehelyett, hogy X föllökte Y-t, ezt az eufémiát olvashatjuk gyakorta: „V *belépője* után” (VI. 6. 3) került földre a támadó játékos. Akad olyan labdarúgó is, aki állandóan *gyötri* (szabálytalanul), sőt rugdossa ellenfelét, szóval „a *faragástól* sem visszariadva” (V. 16. 12) küzd. Nagyon is sikerült a *faragás* szó az ilyen esetre! Ugyanis ahogyan például a fa gyöngül, ha megfaragják, ugyanúgy lanyhul a támadó játékos kedve attól, hogy állandóan fájdalmas rúgásokat kell elszenvednie. A szabálytalanság következhet a játékos durva játékfölfogásából, okozhatja véletlen is a küzdelem hevében, de lehet *taktikai elem* is. Ha egy csatárnak sikerül megiramodnia, könnyen gólveszélyt teremthet, ezért a mögötte loholó védő elbuktatja. A szabadrúgás előtt a védők váll a vállhoz állva szinte falat alkotnak a labda és a kapu közt, ennek a neve bizonyos jelentésmódosulással a *sorfal* szó. Ha a szabadrúgások rendre követik egymást, a mérkőzés lelassul, s éppen ez a célja, taktikája a gyöngébb csapatnak, igyekszik *széttördelni a játékot* (V. 16. 4). Ebben a kifejezésben láttató az igenév, mert jól fejezi ki a szabálytalanságok sorát elkövető csapat szándékát. Egyrészt nem olyan veszélyes, súlyos valami, amit apróra tördelünk, másrészt bizonyos képet idéz szemünk elé a kifejezés. Ahogyan a tenger hullámai megtörnek a parthoz érve, és erejüket veszítik, ugyanúgy erőtlenedik el az a csapat, amelynek a támadásait rendre megállítják szabálytalanságokkal.

10. A riporterek nagyon törekszenek arra, hogy jelezzék, hogyan továbbítja, *kezezi* a labdát a labdarúgó. Előfordul, hogy csak *perdít* egyet a labdán (V. 15. 2), s ezzel megváltoztatja az irányát. Máskor, ha gondosan fölkészült a góllövésre, mondhatjuk: „az alsó sarokba *helyezett*” (V. 15. 2). Előfordul, hogy igyekszik a labdát a kapus feje fölött a „kapuba *emelni*” (V. 15. 3), olvashatjuk, hogy *pörgette* (V. 15. 4), azaz úgy rúgta meg, hogy az a levegőben pörögve repül a kapu felé. Erről így szólnak a sportriporterek: *fals van a labdában*. A légellenállás következtében ugyanis nem oda röpül a pörgő labda, ahová számítani lehetne, hanem ívet írva le megváltoztatja röppályáját. Ha ez bekövetkezik, azaz *kijött a labdából a fals*, megkerülheti a sorfalat, bajba hozhatja a kapust. Úgyes képet alkotott az ilyen — kanyart leíró — rúgásról a focinyelv: *kiflüt rúgott* a játékos — mondjuk. A *fals* ezt jelenti: hamisság, s ezért annak ellenére, hogy idegen szó, a találó volta miatt megragadt a köznyelvben, a labdarúgás nyelvében egyaránt. Van ugyan olyan igénk, amelyikkel helyettesíteni lehetne. Ebben a kifejezésben: „*nyeste középre*” (VI. 6. 4) a *nyes* ige elveszti eredeti jelentését, a *nyesés* is olyan rúgás, amely azt eredményezheti, hogy a labda pörög a levegőben. A *nyesett* labda sohasem a rúgás irányában pattan el, ha földet ér, hanem másfelé, s gyakran megváltoztatja a *nyesés* a labda irányát már a levegőben. Kétségtől meggyőzőbb lenne a „*kijött belőle a perdítés, pörgetés, nyesés*” kifejezés a *kijött belőle a fals* szószekeret helyett, de bajosan hiszem, hogy a magyarosabb alakok kiszoríthatnák a sportnyelvből a *fals* szót, már annyira belegyökeresedett a sportolók, szurkolók szókincsébe. „*Vezette fel* a labdát” (V. 19. 3), ez is azt jelenti, mint a *hozta föl*, amelyről korábban már szóltam. A *vezet, fölvezet* igék jelentésmódosulása olyan sportjelenetet tud tehát földézni a szurkolók számára, amelyet félreérthetetlenül megértenek. Jelentésváltozás teszi sportszóvá a *lekezel* igét: „*Cs lekezeltte*” — tudniillik a labdát (V. 15. 5). Szó sincs ilyenkor az eredeti 'lenézően bánik valakivel' jelentésről. Az ige mindössze azt jelzi, jelenti, hogy a játékos a lábával megállítja — mondják így is: *megszelídíti* — a hozzá került játékszert, *nála marad a labda*. A levegőből érkező átadást *leveszi* a játékos. Ha ezt úgy folytatja, hogy nem engedi földre pattanni a labdát, hanem röptében belérúgva továbbítja, *kapásból* vagy *egyből* lövi. A *kapásból lött* kifejezés tetszetős, mert azt érzékelteti, hogy a játékos villámgyorsan cselekedett: abban a pillanatban, amint megkapta, már el is rúgta a labdát. Ugyanezt fejezi ki az *egyből* is, de ez kevésbé tetszik nekem, mivel pongyoláságnak tűnik előttem. A *kapáslövés* egyébként nehéz megoldás, ritkán lehet ilyent látni a pályákon, ezért a szurkolók becézik: *kapsiból* — mondják a *kapásból* helyett. Aki erősen rúgja meg a labdát, arról így nyilatkozik a sajtó: „*zúdította* a labdát” (V. 15. 2), aki a sarkával továbbította, az *sarkalta* (VI. 6. 4). Gólt fejfel is lehet szerezni, ez a *fejelés*, gyakran úgy, hogy éppen csak hozzáér homlokával a játékos — *megcsúsztatta* (V. 18. 3) — s ezáltal valamennyit változtat az irányán. Ennek a kapusok látják kárát, mivel a *csúsztatás* becsapja őket. A további idézetekben álló igékhez nem kell magyarázat, mert igen pontosan megjelenítik a labdakezelés, továbbítás módját: „*Elhúzta* a labdát K mellett” (V. 19. 3), „*keresztlabdát ivelt*” (VI. 6. 3), „*elgurította* mellettük a labdát” (VI. 6. 3), „a kapu közepébe *gurított*” (VI. 6. 4). „S jó labdát *tálalt* H elé” (V. 25. 12) — ez a látványos kép hasonlatos a *lábára rajzolta* kifejezéshez. Az alább következő példák azonban kívánnak egy kis magyarázatot, ezekben jelentésváltozáson megy át az ige: „*próbálta kivágni*” (V. 19. 2), „a gólvonalról *kivágtta*” (VI. 6. 5) — tudniillik a labdát. A *kivág* ige a labdarúgás-

ban olyan rúgáshoz kapcsolódik, amelyiket nem helyez a játékos, csupán az a célja vele, hogy jó messzire — akármerre — elrúgja a labdát, megszüntesse a gólhelyzetet. A *kivág* köznyelvi és sportjelentése érintkezik: amit valahonnan kivágunk, az nincs ott többé. Ha kivágja a játékos a labdát, akkor nagy erővel teszi azt, hogy meglehetősen messzire kerüljön el a kapu előteréből. *Belebikázik* — mondja játékos kedvvel a szurkoló, azaz egy megtermett bika erejének megfelelő erővel rúg bele, s ugyanúgy nem nézi, hová száll az elrúgott labda, ahogyan a bika sem tekint utána, jó vagy rossz helyre került-e fölkelte, elröpített ellenfele. A nagy igyekezetben előfordulhat, hogy a labda szinte függőlegesen röppen az ég felé, jó kép erre a szurkolónyelv alkotta *gyertyát rúgott* kifejezés. A labdarúgónyelv még arra is alkotott egy csúfondárosan vidám szó szerkezetet, hogy a játékos nem találja el a labdát, mellérug: *lyukat rúgott* (VI. 6. 3), tudniillik a levegőbe.

11. Az újságírók azt is pontosan jelzik, ha egy csapat vagy egy-egy játékos hibázik. A csatárnak az a törekvése, hogy „*elszakadjon őrzőjétől*” (V. 15. 4), tehát megakadályozza, hogy a rá vigyázó védő *elhozza előle* a neki szánt labdát. Azokról a csatárokról, akik nem igyekeznek tiszta helyzetben várni a labdát, lenézően így emlékezik meg a riporter: „*elbújtak őrzőik mögött*” (V. 15. 4), *nem mutatták magukat, megadták magukat*. X „*beadását M ügyetlenkedte el*” (VI. 6. 3); ehhez nem kell magyarázat, annyira nyilvánvaló, hogy a tudósító elmarasztalja M-et. Ha nem gyors a játékos, nem éri utol az eléje rúgott labdát: „*D beadásáról M lekésett*” (VI. 6. 3) — rójuk meg a lassú csatárt. „*K eladott egy labdát*” (V. 23. 3) — mondjuk, ha az adott játékos olyan szerencsétlenül továbbít, hogy a labda nem a játékostársához, hanem az ellenfélhez kerül. Az *elad* ige ebben a kifejezésben teljes jelentésváltozáson megy át. Ha a kapura rúgó játékos nem igyekezett a kapus mellé rúgni a labdát, nem helyezte a lövését, akkor „*a kapust találta telibe*” (V. 25. 12). Ez a kifejezés is eufémia, az elmarasztaló ’hibázott’, ’rosszul célzott’, ’elrontotta a helyzetet’ jelentések helyett használatos a sportnyelvben. A jó támadó sor folyton mozog, a játékosok változtatják a helyüket, így a védők kénytelenek ide-oda szaladgálni, nem tudnak erős, egységes védőfalat állítani a csatárok elé. Ekkor írják róluk az újságban ezt: „*lazult fel a hazaiak védelme*” (V. 15. 3). Ha azonban nem a támadók zilálják szét a védősort, hanem maga a védelem nem elég gondos, akkor mondható róla, hogy „*könnyelműsködött a . . . védelem*” (VI. 6. 3). A két kifejezés között nagy különbséget tesz a hozzáértő olvasó. Az elsőt a támadó sor javára írja, s kevésbé marasztalja el a védőket, mint a második esetben, amikor egyértelműen hibáztatja a védelem játékosait. Előfordul, hogy két közel egyenlő erejű, tudású csapat eleve kiegyezze a döntetlen eredményben, ezért a játékosok nem kockáztatnak. Nem törekszenek lendületes támadásokra, hanem egymásnak *tologatják* a labdát. Joggal és találóan nyilatkozik ilyenkor így a mérkőzés méltatásában az újságíró: „*Sok volt az üresség*” (V. 15. 3) — más szakterület nyelvéből kölcsönözve a szót, ahogyan a korábban ismertetett *karmester, belépő, eladta* stb. esetében tette.

12. Az eddigi idézetek között sok olyant olvashattunk, amelyekben a tudósítók határozókkal kiegészítve jellemzik a cselekményt. A határozóknak nagy szerepük van a tudósításokban, mert segítenek az olvasóknak abban, hogy pontosan el tudják képzelni, mi mikor, hol és hogyan történt a pályán. A mérkőzésleírásokban minden jelentős esemény mellé odakerül az időhatá-

rozó, hogy jelezze, melyik percben zajlott le ez vagy az a mérkőzésrészlet. Így az olvasó időbeli folyamatosságában is követni tudja a játékot, lemérheti, hogy mennyi ideig tartott a lendületes iram, mikor kezdődött el a tologatás, mennyi időt vett igénybe az üresjárat. Bírta-e kedvenc csapata végig szuszszal a küzdelmet, vagy csak a mérkőzés elején volt eredményes, a játék vége felé pedig *visszaesett a formája*, azaz elfogyott az ereje. Rengeteg a helyhatározó is, a segítségükkel szinte beláthatóvá válik az egész pálya: „bombát zúdított a léc alá”, „a labda a kapu bal oldalában kötött ki”, „a büntetőterületre betört” (ti.: a játékos) (V. 15. 2), „fejére ívelt” (V. 15. 3), „gurított hátra”, „visszaurított (V. 15. 4), — az utóbbi kettőben az igekötő jelzi a helyet; „átivelt a túloldalra”, „begurított középre” (V. 16. 4), „(a) 16-os területére betörő V” (V. 19. 3), „a balösszekötő helyéről, 10 méterről a kiinduló M fölött a kapu közepébe emelt”, „becselezte magát az 5-ösig” (VI. 6. 3). Ugyanilyen nagy a módhatározók szerepe, ezek teszik igazán látványossá, elképzelhetővé a labdarúgók megoldásait: „Cs elegánsan vette le a labdát” (V. 15. 2), „B-t durván felvágta”, „élesen küldött be egy szögletrúgást” (V. 15. 3), „laposan belőtt labdáját”, „bravúrral háritott”, „keresztbe lőtt” (V. 15. 4), „bravúrosan védte”, „tetszétősen szótték akcióikat” (VI. 6. 3), „egyből lőtt” (V. 23. 12), „kapásból lőtt” (VI. 6. 3). Ebben a kifejezésben: a labda: „üresen találta D-t” (VI. 6. 4) az üresen állapothatározó azt jelzi az olvasónak, hogy D-nek sikerült elszakadnia őrzőjétől, *senki nem vigyázott rá*, így zavartalanul, szabadon vehette át az átadást.

13. A látvány erejét segítenek támogatni a jelzők, főleg a minősítő jelzők a leírásokban — egy megjegyzéssel utaltam erre már korábban. Némelyik csak arra szolgál, hogy a jelzett szó jelentéskörét szűkítsék, mások azonban igazi díszítő jelzőként látják el ebbéli föladatukat. „H parádés indításával” (V. 15. 2), „gyilkos erejű, félmagas lövés”, „laposan belőtt labdáját”, „egész pályás letámadás”, „tisztá helyzetből”, „megiramodó K-hoz” (V. 15. 4), „ragyogó labdát talált B elé” (V. 15. 5), „Rúgott egy bődületes erejű és egy nagyon okos gólt” (V. 16. 3), „lapos lövése” (V. 18. 3), „beszorításos taktikájából”, „B nagyszerűen időzített labdájával” (V. 23. 3), „jó labdákat adott mindkét oldalra” (V. 25. 12), „A gólokat gyermeteg védelmi hibákból kaptuk” (VI. 4. 3), „látványos akció”, „18 méteres, jobb alsó sarokra tartó szabadrúgását” (VI. 6. 3), „tért ölelő átadás” (VI. 6. 4). — Az irányokat jelölő jobb és bal, valamint az alsó és felső mellékneveket állandóan beleírják tudósításaikba az újságírók, ezzel is elképzelhetővé teszik, merre, hol halad a játékos, hová irányul a lövés: „alig került el a bal sarkot” (V. 15. 3), „B húzott el a jobb oldalon” (V. 15. 4), a labdát a „bal felső sarokba csavarta” (V. 16. 4), „a jobb alsó sarok elől tolta szögletre” (V. 23. 3). Erre sok példa található a már eddigi idézett tudósításdarabokban.

14. A foci nevű újságban nemrégiben Kemény Gábor írt egy rövid ismertetőt a labdarúgás nyelvéről (A focinyelvről meg a bundáról, 1988. december 23. 9). Abban írta le a következőket: „A focinyelvhez a szó szoros értelmében vett szakkifejezések kívül hozzátartoznak a labdarúgó-tudósítások jellegzetes nyelvi eszközei is. . . Ezek bizony már inkább közhelyek, mint szemléletes nyelvi képek.” Kemény Gábor megállapításával nincsen szándékomban vitatkozni, mivel — némi fenntartással ugyan — egyetérttek vele. Úgy vélem ugyanis, hogy éppen a közhelyszerűségük következtében válnak

ezek a sztereotípiák félreérthetlenné a labdarúgás kedvelőinek a számára, a megszokott klisék változtatásával talán nem mindig ugyanazt mondhatnák az újságírók, mint a bevett, közismert fordulatokkal. De az ilyenfajta kifejezést: a csapat „felpörgette a ritmust” (V. 15. 4), magam is idegenkedve olvasom, hallom, mert helyette jobbnak vélném a „gyorsított a játékán” szerkezetet. Gyakran hangzik el ez a klisé a tudósításokban: a csatár a védő „*díszkíséretében* . . . érkezett” a kapu elé (X. 24. 3). Ötletesnek tartom ezt a kifejezést, bármennyire gyakran hangzik is el. Látni benne a képet: a védő csak fut, fut a támadó mellett vagy mögött, de képtelen beavatkozni. Ennek a védőnek az igyekezete ugyanolyan haszontalan, amennyire az a díszkíséret maga, éppen ezért csúfokodást, ironikus hangulatot hallunk ki a megállapításból. „Mindkét csapat *nyílt sisakkal* játszott” (V. 25. 12) — ez valóban kopott közhely, nem válik dicséretére annak, aki leírta. De maga Kemény Gábor figyelmeztet arra, hogy az újszerűsége törekvés gyakran eredményezhet képzavart. A csatár „a jobb alsó sarokba *csorgatta* a labdát” (VI. 6. 3) — ez baki a javából, mivel a labda nem folyadék, nem lehet csorgatni.

Igazságtalanok volnánk, ha a focinyelv közhelyeinek a főlhánytorgatása mellett nem akarnánk észrevenni, hogy sok szellemes, eredeti fordulat is megszületik a tudósítások sorában. Ezekből mutatok be néhányat az alábbi sorokban. „A magyar térfélen nemigen kopott a fű” (V. 5. 3) — azt fejezi ki szemléletesen, hogy nemzeti válogatottunk rengeteget támadott, az ellenfelét jóformán át sem engedte a maga térfelére. X. „nagy helyzetben . . . totojázott” (V. 15. 3) — a hangulatfestő ige remekül varázsolja szemünk elé azt a csatárt, aki nem tudja, mit csináljon a labdával. Sok játékos nem szívesen válik meg a labdától, cselezget, cselezget, *dédelgeti* a labdát (V. 15. 4) — ez is sikerült kép. Szeretni valamit, ez helyénvaló érzélem, de a szeretetet túlzásba vinni, bizony hiba. Ausztria csapata a közelmúltban 4 : 0-ra verte meg a mieinket. A csúfos vereséget szellemesen minősítette ezzel a megszokott fordulattal az újság: „*Lefutballoztak* minket a pályáról” (V. 18. 3). Hasonlít ehhez a kijelentéshez a másik, szintén ismerős igehasználat, amely így dicséri a fölényesen győző csapatot: „*leiskolázta* ellenfelét” (V. 25. 9) — ebből a 'kitanított' csúfondáros tartalmát halljuk kicsengeni. Még ezt a meglehetősen megszokott formát is képinek tartom: „zsinórban nyeri meg . . . mérkőzéseit” (V. 19. 3) — amint a zsinog folyamatos, úgy győz egymást követő mérkőzésein a csapat. „Cs 20 méteres szabadrúgása borotválta le a keresztlécet” (V. 25. 12). Eredeti, egyedi, jó kép. A *leborotválta* ige azt jeleníti meg előttünk, hogy a labda súrolta a kapulécet, olyan közel járt hozzá, mint borotvakés a bőrhöz, tehát majdnem gól lett a kapura lövésből. „a szélső megnézte magának a bal sarkot” (V. 25. 12) — ez sem ritkán olvasható a sportlapokban, ennek ellenére nem tartom kopott sablonnak. A *megnézte magának* szókapcsolat a 'megcélozta' szinonimájaként szolgál itt, tudatva, hogy a csatár nem vaktában zúdítja kapura a labdát. A kifejezésben nemcsak a csatár okosságát méltatja a tudósító, hanem azt is jelzi, hogy a védelem hagyta nézelődni, célozgatni ellenfelét. „ajtó, ablak nyitva volt H előtt” (V. 25. 12) — tagadhatatlanul szellemes az ismert fordulat sportnyelvi alkalmazása. Megtudjuk belőle, hogy H ordító gólhelyzetbe került, mivel még a kapus sem volt a helyén. Egy edző vallomásából vettem ki a következő gondolatdarabkát: „Harapni kész csapat kell nekem” (V. 30. 12). Ennek hallatán megjelenik tudatunkban az ismert szólás, és megértjük, hogy az edző *foggal, körömmel küzdeni akaró* csapatra vágyik. X. „T labdájával akár beszélhetett volna a kapuba” (VI. 6. 3) — írja

bosszankodva az egyik tudósító. Ezt az állandósult, ötletes szókapcsolatot akkor használja a sportnyelv, ha elmarasztalja a kapu felé igyekvő csatárt, aki száz százalékos gólhelyzetet teremtett, de elpuskázta azt — amint ez a föltételes módú igealakból kihallik. A példasor végére hagytam hármat. Az az érdekességük, hogy a bennük lévő jassznyelvi kifejezések csibészes jókedvet árasztanak. „H . . . többször is megrázta magát” (V. 15. 2), „H beültette a hintába a hazaiak . . . védelmét” (VI. 6. 2), „S meglógott a védőktől, elvitte a labdát” (X. 3. 7). *Beültette a hintába* = becsapta: *meglógott* = elszökött, megszökött; *megrázta magát* = váratlanul másképp kezdett viselkedni, mint addig. Ez utóbbi szókapcsolat a népmesék átváltozási jeleneteire is emlékeztet: a hattyú *megrázza magát*, és királylány lesz belőle. Nem bűn ezeket a kifejezéseket sportlapban leírni — olykor-olykor! —, mivel sajátos színt lehet velük a tudósításokba belevinni. A sportbarátok sokasága jól ismeri ezeket a szavakat, kifejezéseket, s maga is elmosolyodik hallván, olvasván őket.

15. Kemény Gábor említett cikkében szót emel az ellen, hogy a sportnyelvbe egyre gyakrabban lopózkodnak vissza az idegen szavak. Így tiltakozik: „. . . ne legyen ismét *tréner az edző, akció a támadás és fault a felvágás . . .*” Fenntartás nélkül osztom ebbéli véleményét. Sokat bosszankodom azon, hogy a bajnokság különböző osztályaiban részt vevő csapatok nem *testületeket* alkotnak, hanem *ligákat*. Harminc évvel ezelőtt még *egyesület*-nek neveztük a sportközösségeket, ma ez a szó már alig hangzik el, kiszorította a visszatért *klub* szó. A *mérkőzés* helyett újabban igen gyakran hangzik el a *meccs* szó, még *randevú*-nak is titulálják. Ez különösen mehökkentő, mivel a *randevú* légyottot, gyöngéd találkát jelent, ezért ezt a jelentést igazán neveltséges a küzdelmes labdarúgó-összecsapásokkal kapcsolatba hozni. Csúf dolog az *anti-futball* szóval illetni azt a mérkőzést, amelyen nem góltra törő küzdelem tanúi lehetünk. Mondjuk ki bátran és magyarasan azt, hogy *rossz mérkőzés az, amit láttunk!* A *kontratámadás* helyett — Kemény Gáborral együtt vallom — jobb szó az *ellentámadás*. A *középcsatár* elnevezés helyére visszatérőben van az idegen *center* név, a *középre ad* helyett a *centerez* olvasható mind gyakrabban, a *szurkoló* neve egyre többször *drukker* manapság. Ne írják le az újságírók ezt a csúfságot: a támadó lövését *blokkolta* a védő! Még a magyar szavakkal is gondosabban kell bánni. „*Rákészültünk* minden meccsre” (VI. 8. 3) — olvastam egy játékos nyilatkozatát a Népsportban. Holott nem *rá-*, hanem *főlkészül* mérkőzéseire a csapat. — Bővebben azért nem kívánok nyelvművelő-gondokkal foglalkozni most, mert nem ez volt a dolgozatom célja, de talán nem oktalanság, ha egy stíuselemző munkában szót emelünk a nyelvrontás ellen is.

*

A labdarúgás barátai jól tudják, hogy írásomban nem adhattam teljeséget. Rengeteg olyan szó és kifejezés használatos még a labdarúgó-berkekben és a sportújságírásban, amit nem említhettem helyhiány miatt. A teljességre legföljebb egy gazdag labdarúgó-szótár törekedhetne, ismertető cikk nem — annak be kell érnie kevesebbel. Mindössze arra törekedtem, hogy fölhívassam a figyelmet erre: a labdarúgás nyelve színes, képi jellegű, és remekül szolgálja a sportújságírást.

F. Kovács Ferenc

Észrevételek egy nyelvész lírai vallomásairól*

1. A szerző 1956-ban távozott nyugatra. 1972-ben a szegedi nyelvész-kongresszuson vette fel a kapcsolatot újra a magyar nyelvtudománnyal. Emlékezetes maradt akkori beszámolója a jelentéstan helyéről a sztratifikációs nyelvészetben, majd a Chicagóban szerzett professzori kinevezés után a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott előadása erről a nyelvelméletről mint a többi nyelvtanelmélet szintéziséről. Azóta több helyen is működött egyetemi tanárként az Egyesült Államokban és Délkelet-Ázsiában. Nyelvoktatói és tudományos munkássága mellett a külföldi magyarság irodalmi életének is jelentős alakja. Két korábbi verseskötete után a Jupiter szeme az első, mely itthoni kiadású. Régebbi költeményeiből átemelt ide — részben módosításokkal — egész verseket, sőt ciklusokat. Maga a címadó verseciklus a nyolcvanas évek első feléből való. Ezt követi két újabb sorozat: Petőfi Sándor halála után írott költeményei (1991) és Anaszémiák (1990). A következő ciklusok versei (némileg más rendben) már megjelentek 1970-ben (K² = 13 címmel): Magyaros; METAMORPHŌSEŌN CARMINA; A panasz joga; A múzsa dícsérete; Erotika. A Szomj és ecet még korábbról, egy ugyanilyen címen 1966-ban megjelent kötetből való. A többi ciklus címe: Évtized (javarészt 1966-ból); Hawaii elégiák (1960); Elragadtatás (1952–56 közt, még itthon írt versek).

2. A könyv tartalmának, gondolatvilágának részletes elemzése helyett itt elsősorban nyelvi és verstani vonatkozásaival érdemes foglalkozni. Petőfiről csak annyit említünk, hogy Makkai beleéli magát abba a feltevésbe, hogy a költő Fehéregyháza és Segesvár közt orosz fogságba esett, majd Burját-Mongóliában élt, de ugyanakkor iróniával szemléli ezt az elképzelést. Figyelemreméltó az *anaszémiák* fogalma: ahogy a nyelvészet szinonimáknak nevezi az azonos vagy rokon jelentésű szavakat, nyelvtani formákat, úgy a költészet is ismerhet azonos vagy rokon tartalmú költeményeket. Bármely versnek idegen nyelvű fordítása anaszémia, de ugyanazon a nyelven is lehet többféle változata. Magát a műszót *Anasémies* alakban Ábrahám Miklós használta először 1983-ban, a Jónás könyve többszörös francia fordításában.

3. Makkai Ádám képi világából a szemiotika szakértői bizonyára sokat tudnak majd kibogozni. A költészet mesterségéről maga a költő fogalmazza meg klasszikus tömörséggel: „A költő a nyelvi tudat művelője — ki-ki a

* Makkai Ádám: Jupiter szeme. Összegyűjtött és válogatott versek 1952–1990. Héttorony Kiadó. Budapest, 1991. 284 o.

magá tehetése, »beavatottságának« szintje szerint” (Jupiter szeme II). Képei szeretnek párhuzamokká összeállni.

A nyelvi tudatosság és a sejtelmes ösztönösség együtt van például azon a helyen, ahol újszerű szóösszetételei egyrészt a test-lélek kettősségét a fiziológiai valóság ismeretében tömörítik, másrészt ennek működését további párhuzamos összetételekben oly módon sűrítik, hogy a nyelvtan érvényes szabályait áthágva jelző kapcsolódik az igéhez (a jelzett főnévnek és határozóragjának kihagyásával): „Két lélek-aggyal áhítom: jobb-sejtem, bal-kiszámítom, mit rejtjelekben adsz le most” (Angelosz).

Állatmetaforával így viszonyítja anyjához (Ignác Rózsához) önmagát: „Süketen rójja körét a fél-szamar, — versenylő volt az anyja! —” (Nyelvtanár, 1959). Máskor pedig verselő páviánnak nevezi magát (Tömjetek ki, 1965).

Képpárhuzamokkal és súlyos elemeket tömörítő összetételekkel él akkor is, amikor a hawaii atomtámaszpont közelében az emberiség létének legnagyobb veszedelmét említi: „zengő vulkán . . . láva-tót okádva | kontráz a csendes atombomba-tárnak”. (Az élet lőporos hordón . . .)

Sajátos képzettársításokat kelt a múlt századnak és a jelennek vagy közelmúltnak anakronisztikus keverése „A fehéregyházai füzet”-ben (a „halála utáni Petőfi” XI. versében): „Embertársam, te lóra tett ulánus! Vademberként döfesz, nincs davaj-gitárod.” Vagy e ciklus XIV. száma alatt e rendkívüli tömörítés (akkor is, ha pontos értelmét alig tudjuk megtalálni).

ATLANTISZT tud az ALFÖLD fuldokolni,
arany-Napot ezüst-Hold északája:
Tengerbe hal az is, akit ledöfnek,
mert sós a vére . . .

Különböző stílusrétegeknek, Petőfi és Makkai világának groteszk egymásmellettsége: „A világ az Isten kertje — gyökerek vagyunk mi benne . . . csak a rabór ne pofázna . . .” (A szibériai költemények).

Máskor az ellentétes elemeket tartalmazó szavak kapcsolata elég világosan értelmezhető: „dicsőséges baráti | elefánt tetvek” (azaz: ’óriási nagyságú, lapulva kúszó vérszívók’ — a Hernyótalpas monológjaként: Kegyelem, 1966).

Makkai másutt így hirdeti meg stíluseszményét: „Új nóta kell, nagybögő ragyogású, földöntő részegség” (Epilógus: »Ars poetica« helyett, 1966).

A költőkre, korábbi irodalomra való emlékeztetésnek gyakori eszköze az idézés és a célzás.

Itt-ott pontosan idézi Petőfinek egy-egy sorát (Az Isten kertje) vagy legalább képi világát („Kalásztalan, vad mongol rónaság” . . . „Ezért tomboltam úgy a Föld ölén, mint hiénák közt a sebzett bölény, hogy veszne holtommal a szolgaság!” — Az éktelen rónaság I, II). Máskor csak a címet idézi Petőfitől, a tartalom ettől messze csapong: »Minek nevezzelek«? — s ennek német változatában a romantikus *Mondmorgensgold*, *Sonnabendsilber* összetételek (melyeknek más a csengésük, mint magyar fordításuknak: *Hajnalholdaranya*, *Napestezüstje*). Nem savaiban, hanem stílusában, magatartásában emlékeztet Petőfi ifjúkori disztichonjaira Az éktelen rónaság befejezése: HONDERŰ s ÉLETKEPEK . . . — A Rubik Ernőnek ajánlott II. költeményben (Elégia és vallomás) Vörösmartyra és a régi helyesírásra alludál: „Koc(z)ka vagyok, de fáj minden tagom.”

Bízok Makkai abban, hogy újszerű kifejezéseit, mondatait megértik; ezt írja Vörösmarty Mihálynak címezve: „Hogy mondattani szerkezeteim nem egészen az Önéi, Önnek nem okozhat gondot levelem azonnali megértésében, mint ahogy az Ön kortársai is azonnal megértették a *Zalán futását*, jól-lehet tele volt az a széphalmi szőverde legújabb csengéseivel.” (A könyvtár gondolatai a költőben).

Ilyen új csengésű mondat ez a teljes metaforát kifejtő alkaioszi strófa-részlet:

A *Lowre* hosszú, szürke szalámi gyár:*
betódulsz délen, mint a ridegbarom,
míg északon mint kultúrkolbászt
nyom ki magából.

(Párizs dicsérete, 1970.

Faludy Györgynek ajánlva.)

(Távoli analógiaként ez Petőfi disznótoros dalának túlvilági kívánságait juttatja eszünkbe: „Egy gömböc legyen a | Magas ég, És mi a gömböcben | Töltelék!”)

Ilyen ez az értelmezős szerkezetbe sűrített metafora: „korunk, e Roppant Cinikus Fogorvos” (A roppant fogorvos, 1957). Ilyen ez a verscím: *Világtölcsér*, — melynek első sorában mindjárt ott a kifejtése: „Forgó töleséerként tágul a vak világ.”

A konkrét tapasztalás nyomán mindjárt elvont folyamatok és összefüggések jutnak eszébe. Amikor a járdakő keménysége gyöttri lépéskor a lábát, arra gondol, hogy azt „kocsonya-puha agyú ember építette”, ebből pedig így általánosít: „Lám, lassan hogy elkövesül minden! Gondolatból eszme, csecsemőből porkoláb, agyagból téglá, eszméből doktrina...”* (Hogy elkövesül minden . . . , 1955).

A képi megfogalmazást és a mögötte levő tartalmat, szimbolikus analógiát észreveszi János evangéliumában is: „Leírásában mindennek valami «rejtett értelme» van, amit úgylátszik a többiek nem vesznek észre.” (Szomj és ecet, 1959—1989).

Az újszerű kép- és szótársítások mellett arra is felfigyelhetünk, hogy Makkai Ádám nem csupán költői szabadsággal, hanem meglehetősen tiszteletlenséggel változtat, torzít, parodizál, travesztál magyar nyelvi és irodalmi értékeket.¹ Közmondások c. verse nem egyéb, mint ismert mondások, szállóigék szétszaggatása, visszájára fordítása, néha továbbmagyarázása (pl. „anak, aki vétkesek közt néma, ma már besúgó a neve”).

4. Makkai verselési formavilága igen változatos, a legkötöttebb időmértékes strófáktól kezdve a vesszorokba írt prózáig. „Formailag Berzsenyi és Babits hatottak rám a legmaradandóbban, de a klasszikus mértékű versekbe modern szavak és képek keveredtek” — írja magáról a bevezető két szonett utáni magyarázó szövegben. A jambusi lüktetés nem egyeduralgkodó nála.

* A szerző egyéni — nemegyszer hibás — helyesírásán és franciás idézőjelformáján az idézett részekben nem változtattunk. Nyelvhelyességi és írásmódbeli sajátosságaival e tanulmány 7—9. szakasza bővebben is szól.

¹ A paródia történetéhez és irodalmához legújabban I. Maróti Egon: A paródia Vergiliusnál (Antik Tanulmányok 1987—88. 129—33).

Simább a szonettekben, de egészen [^]laza, alig kitapintható az olyan szabadSORÚ versekben, mint A fehéregyházai füzet tizennégy különböző terjedelmű költeménykéjének többségében, melyek mondatfűzése egyáltalán nem Petőfire jellemző, legfeljebb a Felhők ciklusával mutat valami távoli analógiát. Makkai kis ciklusában megjelenik az ütemhangsúlyos verselés is (VII. „Ki tanyája . . .”, VIII. „Hej mi a kő . . .”), de a prózába oldódás is (X). Petőfi magyaros trocheusait és a kétütemű nyolcast átjáltssza szonettkeretbe: Az Isten kertje I—V. A következő Petőfi-témára írt variációkban a jambusi lejtésű szonetteket (I—III) pontosan kiszabott disztichonok követik (Az éktelen rónaság IV). Az ún. szabadversnek egyaránt műveli a Majakovszkij-féle változatát (igaz, hogy parodisztikus célzattal) és a magyar ütemhangsúlyokra emlékeztetőket (Magyaros I). A Rubik Ernőnek ajánlott két vers egyike remek hexameter, másika jambikus szonett, mind a kettő Vörösmarty-allúzióval.

Verselésében persze nincs mindig ilyen célzatosság. Már korán tudatában volt annak, hogy „próza és vers között” is lehet írni egy gondolatot (Nem vagy, 1952). A METAMORPHÖSEON CARMINA ciklus teljesen oldott jambusai az első költeményben ölelkező rímű négy soros versszakokba rendeződtek, a többiben teljesen kötetlenül váltakozó hosszúságú sorokban követik egymást. A költemények közt éppúgy sok a szabadvers, mint a szójátékosan összecsempő szótagok ritmusán alapuló; de találunk tiszta alkaioszi verset is (Párizs dicsérete), az Erotika ciklusban újra szonettet, ütemhangsúlyos tizenkettőt és valóságos prózát. Az Óda az ünnephez szabadon váltakozó sorai közt különféle időmértékes verssorok bújnak meg. A dramatizált Kegyelem szereplői rövidebb-hosszabb mondatszakaszokban szólalnak meg, de sok szóismétléssel, ragrímekkel és váratlan spanyol asszonáncokkal, majd prózában, de a felsorolásszerű tagok kiemelt ritmusával (melyet sokszor a lépcsőzetes sorszedés érzékeltet). 1966 különösen a formai változatosság éve: a Hajh, bőszej Attila alkaioszi szakai újra Berzsenyit juttatják eszünkbe (de azt is, hogy József Attila remekül bánt a görögös időmértékes formákkal), az ezt követő Abszolút jóvátétel ellenben sorokba tördelt próza, azaz látszatvers. A vadul változatos „Eredendő bűn?” után (melyben még a finnugor költészetre emlékeztető szóismétlése sorpár is előfordul) jó ritmusú jambikus szonettek következnek: a hangulatos Este Malibuban és a két *sonnet aux assonances totales*, melyek közül az elsőnek a rímtechnikáját maga a költő fogalmazza meg; a rímelő sorok magánhangzói végig azonosak:

örömtől ékes ének! Elviselt
gúnynáta lett a zörgő, lakk-zománcú
könny; könny-görcs, émely, félrevert ige — — —
könyörgők szépen: nézzetek! Íme
úgy szól a vers, ha töltött-asszonáncú.

(Epilógus: «ars poetica» helyett, 1966)

A többi ciklusban is rend nélkül sorakoznak különféle jambikus strófák és szabad szótagszámúak, szakozatlan versek meg prózák. A szonettek közül is különösen jó „A lét: az óra rajza”, melynek kicsengését már ötletes rímélése miatt is érdemes idézni:

a felhők írják a lét: az óra rajzát,
míg barna lányok, éberek és szundik,
a fáradt hím ölet izzóra ajzzák.

És a láva-tó, atombomba-tár összetett szavaiért már idézett másikét (Az élet lőporos hordón . . .), mely formailag egyszerű ragrím ugyan, de a ragokat hordozó szavak szembesülése valamiféle különös fogalmi összecsengést hoz létre:

míg Föld Anyánk nem öl, csak vajúdással,
ő felrobbant egy könnyed gombnyomással.

De ugyanilyen jó szonett az erotikus vágyat kifejező következő hawaii vers is: A borbélynőm kövérkés, ötvenes . . .; meg az impresszionista Azúr hullámon fehér szikra-tajték . . .

Külön is érdemes még említeni egyfelől a formatörés szándékosságát, másfelől kitűnő rímötleteit. Az előbbire való hajlamát már korán megfogalmazta: „áttörve rím-szegett szabályok vasfalán újat teremteni” (Heves soraim szabálytalansága, 1952).

Formatörésnek és formai reminiscenciának egyaránt tekinthető az a három vers 1955-ből, melyekben az összkép messziről a szonettnek 4—4—3—3 soros szakait mutatja ugyan, de a sorok igen különböző hosszúságúak, sem a szótagszámuk, sem belső ritmusuk nem szabályos, inkább az ún. szabadversek közé tartoznak.

A rimes és az alig rímelő versváltozatokat egymás után mutatja be az Anaszémiákban. A Levelek Ariadnéhoz II. darabja (*Gott quält uns nicht . . .*) jól rímelő szonett, ennek első, angolra pontosan fordított változata szinte rímtelen, sorainak szótagszáma is változó, további variánsa (II. God, surely, doesn't hurt us . . .) jól rímel, szótagszáma szabályos, de tartalma messze tér az eredetitől, azonkívül tele van áthajlással, csak a vége igazodik ki:

whether we're garbed as Sphynx, Dalai Lama,
Hamlet, Richard III — this is the tickler —
he may trick one to play the part of Hitler.

Egy másik szonett befejezése, a Magyaros ciklusból:

koc(z)ka vagyok, s ezt szörnyen szégyelem
— előre-hátra lengő hinta-kúra —

·
·
·

s elalszik bennem minden diktatúra.

(Elégia és vallomás, 1982.)

A „töltött asszonáncok” példája az Évtized (1956—1966) című szonett is, melyben a mássalhangzók alig rokonok, de a két, ill. három sorvégi szótag magánhangzói azonosak: e—e—e és o—o.

Hat szótagú asszonáncnak induló, a végén tiszta rím: „— diadalittas ördög dáridója — . . . bolygó-koponyám döglött rádiója”. (Űrhajós, 1960.) — „. . . Gulág-pszichiáter . . . kulák-hiszi-káder!” (A fehéregyházai füzet XI; utolsó szavát csak a rím magyarázza, nem az érthetőség.)

Hét szótagú:

*Minden nap riasztóbb a
hideg, nagy diaszpóra!*

(-IG, 1970)

Súlyos tartalmat is hordozhat meglepő asszonánc, így Európa kettéosztottságát:

... a berlini sánc
 fölött egymásra förmed Róma s Bizánc.
 (Még béke van . . . , 1964.)

A katona alárendeltségét:

Embertársam, te lóra tett ulánus

·
·
·

Döfésed, *hic et nunc*, bármily humánus,
igazában nem a te akarásod:
 lándzsád hegyével te ma alva ászod
 az orosz nép sírját.

(Fehéregyházai füzet XI)

Nem ritka az ún. szétszórt rím (vö. László Zsigmond: A rím varázsa. 1972. 156—74; J. Soltész Katalin: Arany János verselése. 1987. 137):

... akarat-csatornák,
 ... ideg-csata-tornák

(Erotika I, 1966).

5. A játékos rímektől nem állnak messze a szinte öncélú nyelvi játékok. Makkai nem tagadja szellemi rokonságát Weöres Sándorral, akinek verselésében sokszor uralkodó a játékos elem. De Weöres hangalaki játékein túl eljut a szógyökök, abszolút tövek és a morfémakombinációk varázslatáig, néha szinte tébolyáig (A versírás dicsérete, 1966). Lőrincze Lajosnak ajánlott Magyaros I című verseiben² („Engesztelő litánia három énekben”) a magyar szóhoz kapcsol különféle képzőket és az így képzett igékhez szójátékosan igekötőket, így duzzasztva fel e szónak szótárakból eddig ismert családját. „Agyonmagyartalaníttathatnálak” — kezdi az első sort, aztán megpróbálja értelmes mondatok sorozatába illeszteni az *át, be, neki* stb. igekötőkkel alkotott számos igét és igenevet, miközben kitér békési és pesti népnyelvi megnyilatkozásokra is. A II. énekbe becsempész egy kis önjellemzésfélét: „Csikágói vagyok, alámagyarult fél-magyar alak,” aztán ezt az aranyat érő néhány sort:

Dalom magyar. Angolul pizsmogok.
 Két tucat nyelven dől a szó-salak:
 a termelésem új és ó-szavak — —
 harsogva nevet mind, ki kint zokog.

A hangalak révén előkerül az *agy* és az *agyar* szó is, a III. ének befejezése pedig a „vadkan-dúlta vadász” sziporkázó szavallata: „*Magyarnak csak az magyaráz, akinek a nyúlt-agya ráz . . .*” A versek keltezése: 1982, Csík-hágó. (Az öngúnnyal is kevert keserű kacaj itt-ott Aranyra, hétköznapinak látszó, de mélyen járó humora Karinthy Frigyesre emlékeztet.)

■ Szójáték fejez ki egy-egy sajátos képzettársítást, pl. az evolucionista szemléletre célozva ebben: „az élet ó-fal faló fa-ló” (Veni, vidi, vici).

² Itt arra gondoljunk, hogy Lőrincze amerikai körútjain sokat tett a kivándoroltak magyarságtudatának erősítéséért!

A METAMORPHÖSEÖN CARMINA sorozatban egymást követik a határozórag-címek: -BÓL, -BŐL; -BAN, -BEN; -BA, -BE; -IG; -VÁ, -VÉ. Az elsők még csak e ragok különféle konkrét és átvitt értelmű használatát mutatják ki, de az *-ig* elvezet „az IGEN-en túl az IGÉ-ig”, hatványképletekig és János evangéliumáig, úgy, hogy a nevetető szójátékon kívül a kezdet és a vég misztériuma is fölsejlik. A *-vá*, *-vé* translativusi játéka pedig a *válni*, *valani*, *válás* és *vallás* összefüggéseinek kérdéseibe torkollanak. De közben azt is elárulja, hogy a versek egy részét nem kell komolyan venni: „Én vagyok a halandzsa király.” Játékosan ijeszt, amikor rávezet a *lón* elbeszélő múlt alakjainak a többes számában rejlő kétértelműsége (Az igeragozás dicsérete, 1970). — Weöres Sándornak írt egy másfél oldalnyi verset, melyben a magánhangzók csupa *ö*-k.

6. A nyelvi játékok és különféle célzások értése és élvezése persze föl-tételez bizonyos nyelvi, nyelvtani, sőt idegen nyelvi műveltséget. Az idegen szavak és szövegek, szövegrészletek használatát a sok nyelvben járatos nyelvész természetes kifejezőeszközeinek érezzük. A költő angol nyelvi környezetére semmi sajátos angolosság nem mutat (legföljebb bizonyos összetett szavak különírása, vagy néhány korszerű, magyarra röviden nem fordítható szakszó, mint az „Azúr hullámon fehér szikra-tajték” kezdetén: Ha *dzsettel* röpülsz³ . . .), ellenben jócskán vannak itt ógörög és latin műveltségyszavak, az angol mellett német, orosz, francia szövegek és szövegrészletek.

Makkai Ádám költői nyelve az itthon elfogadottnak tekinthető köznyelvi normán, annak több műveltségi és hangulati szintjén, stílusrétegein alapszik. A klasszikus örökségként használt műveltségyszavak mellett nemegyszer él népies hangalaki változatokkal, mint *grammafón* (A múzsa dicsérete I; ebben a nem irodalmi alakváltozatban, méghozzá 1950 előtti helyesírással, azóta ti. a köznyelvben *gramofon*), *főnevestől* (uo., a köznyelvben *-stül*, hiszen ez nem a *-tól* ragot tartalmazza, hanem *st+ül* elemekből állt össze); olykor a németes műveltségű városi réteg kispolgári, máskor félnépi, vulgáris szavaival (*zic-flájsom*, uo. II, ill. *slukkol*, A hamis iránytűk, 1956), vagy éppen a művelt beszédben illetlennek tartott szavakkal (mint a kiemelt SZAR többször is: Az erő és a hatalom, 1980). — Ritka tájszót csak elvétve találunk, mint *kamatyoltat* (Poéta pórázon I), az erdélyi *bököly* 'bögöly' (Az *ö*-k, 1964).

Ami nyelvhelyességi szempontból egyébként vitatható, csupa olyasmi, ami az itthoni nyelvhasználatban is divatosan terjedő, de sokunk szerint nemkívánatos jelenség. Ilyen a *köztudott* (az *Anaszémiák* bevezető szövegében) a természetes és hagyományos *köztudomású* helyett (vö. Nyelvművelő kézikönyv 1: 1269); „egyenlőre” (*egyelőre* helyett, uo. 471). Ilyen terjedő divat a *-nak*, *-nek* rag elhagyása lazább birtokos szerkezetekben, pl. olyan névmási birtokos után, melyet a távolabb következő birtokszótól egy másik névmás vagy hosszabb szerkezet választ el: „ön maga valamelyik témájára” (a szabályos és egyértelmű *önmaganak* helyett), *A négy szemtanú kétszáz évvel később*, *szóbeli hagyományok alapján lejegyzett leírása* (a Szomj és ecet magyarázatában; világosan fogalmazva: *szemtanúnak* . . .), vagy ismétlődő személyragú kettős birtokviszonyban: *Könyve egy fejezetében* (uo., helyesen: *Könyvének* . . .); ilyen az *-e* kérdőszó elhagyása vagylagos függő kérdésben: „nem tudta, hogy a könnye a sósabb, vagy a tenger” (-Ig, 1970; pontos fogalmazásban: *könnye-e*).

³ *Jet* = sugárhajtású repülőgép

7. A vers lendülete, ritmusa magával hozza olyan szóalakok leírását, melyek közönséges prózában hibáknak minősülnek. A *Mennyek* nagybetűje (A fehéregyházai füzet XII) magyarázható az egyéni jellegű nagyáemeléssel (amilyen Ady óta fordul elő költészetünkben gyakran), a rövid *ny-es Menyország* azonban helyesírási hiba volna, ha nem okolná meg az elterjedt kiejtésen kívül a versnek (A fehéregyházai füzet XIII) első sorában a jambus kívánta rövid szótag; e vers második sorában mégis hosszú szótag helyére kerül ugyanez a szóelem, és ott is rövid az *ny*, talán hogy így következetes legyen. E versnek a végén *árbócz* fordul elő hosszú *ó*-val, holott amíg *cz*-vel írták, általános volt a rövid *o* (valószínűleg a latin *arbosból*), később egyre jobban terjedt *ó*-val, de ezt akadémiai helyesírásunk nem veszi tudomásul, és ma is — az általános újabb kiejtés ellenére (vö. Elekfi László: Beszédkultúránk időszzerű kérdései. Ny. 1976. 358–64) — ragaszkodik a rövid *o*-hoz. A *cz* ebben a sorozatban régi, Petőfi korában is élő szavak írásában fordul elő (mint még *harcsi, tornácz*; de kivétel is van: *lidérc*), új szavakéban nem (*strici*).

Verselési ok magyarázza a nyelvjárásias hosszúságot nem egy szóban: *adóssa, országútakon* (A fehéregyházai füzet XIV), *szorossa* («Az nem lehet, hogy ész, erő . . .»). De nyelvjárásinak is szokatlan, csak a jambikus lejtés kedvéért fogadható el ebben: „ne sírads a régi rónaságot” (Az éktelen rónaság III), és csupán a régi beidegzettség miatt jelenik meg az *é* a (már 1950 óta helytelen) *hexaméter*-ben (uo. IV); helyesen a metrum szerint is: *hexaméter-hegyen át*). Az *ó-méga* pedig (Elragadtatás) teljesen szabálytalan, rossz ritmusú alak, valószínűleg sajtóhiba (esetleg a görög ékezet vagy a francia írásmód hatása). A *bízon* alak (Nem vagy) megint alighanem nyelvjárásias, hiszen a *biz(ik)* igének *bizony, biztonság* és más származékaiban egyöntetűen rövid *i* van, hosszú még kiejtési változatként sem fordul elő az ÉrtSz.-ban. — Ahol viszont megengedhető volna az odaillo rövid változat, ragaszkodik Makkai az akadémiai helyesíráshoz: „Nem tanított engem” (Az éktelen rónaság IV; metrum szerint: *nem tanított engem*); „jég-vízű Bajkál” (helyesírás szerint is: *vizű*, de itt akár: *vizü*); „sajt-szinű” (Metrum szerint *sajt-szinű* vagy akár *sajtszinü* lehetne), „száz-szinű” (ugyanígy az Őszi naphimnusz-ban). Az „Ífjú titán” így semmiképp sem helyes; az *íffjú* első szótagjában rövid az *i*, a szótag metrikai értéke így is hosszú marad, az *u* viszont megrövidülhet, mert a kiejtésben is gyakran rövid. (Ugyanez vonatkozik e szónak a Mátyás temploma c. versben leírt kétszeri előfordulására.) Dunántúli ejtés szerint rövid *i*-vel állhatna a *víz* a tiszta versritmus kedvéért ebben: „Zeng a Vízöntő” (Kegyelem), és a *szíveinkbe* ebben: „újra halott szíveinkbe mártja” (Halál a tánc is).⁴ De nem megokoltan van hosszú *í, ú* az olyanokban, mint az „ílymód” (Párizs dícsérete; az *ly* egy másik mássalhangzó előtt úgyis megnyújtja a szótagot, nem kell még ékezettel is jelölni), a „szídjám” (uo., hasonlóan fölösleges az ékezet az összeolvadással hosszúnak ejtett [ggy] mássalhangzó előtt), a „hazúg jövődő” (Adj nekünk fohászt!; ilyen helyzetben a szótag verstani értéke külön ékezés nélkül is hosszú), a „mily gyatra” (uo.), a régies írásmódú „bonyolúlt” (uo.). — Elterjedt népies ejtés szerint írja ezt: *rójjá* (Nyelvtanár), holott ez régebbi

⁴ Az Időmértékes versben megengedhető, sőt követendő helyesírási eltérésekre nézve igen tanulságos Kodály Zoltán cikke: Szív, vagy szív? (Tükör 1939., majd újra: A zene mindenkié 1954. 62–5). Kodály kifogásolja azt, hogy a Tükör áprilisi számában Vörösmartynak egy időmértékes versében a *szív* alakjait egységesítették, holott a költő a versritmus szerint hol *sziv*-et, hol *szív*-et írt. És „nekünk írásban-szóban élesen meg kell különböztetni e kétalakú szavakat, különben meghamisítjuk a vers ritmusát”.

helyesírásunk szerint is hibás alak, itt sem a versbeli időmértékben leli magyarázatát. A *sem* helyett álló *se* a beszélt nyelvben természetes, az *m* hiánya versben sem kíván hiányjelet, még kevésbé ott, ahol célhatározó mellékmondatban a felszólító mód előtt csakis a *se* tiltószó helyes. — Téves a betűkettőzés a „fönnség”-ben (Azúr hullámon fehér szikra-tajték); csak a *fenn*, *fönn* alakban és összetételeiben kell hosszú mássalhangzót jelölni, közvetlen származékaiban nem.

Helyesírási eltéréseinek egy részét érthetővé teszi Makkai 1956. évi kivándorlása: az 1954-ben kiadott (s azután 30 évig érvényes) akadémiai szabályozás nem ivódott úgy beléje, mint belénk itthoniakba, akik végigéltük ennek a 10. kiadásnak első vitáit és javított változatának általános elfogadását. Ezért kettőzi az *f*-et a *Népbüffé* verscímében (1955) az 1950. évi szabályzat szerint, ír több verscímében *dícséret*-et (melyet írásváltozatként az 1940. évi 8. kiadás engedett meg utoljára), *húnyt* alakot (Halál a tánc is, 1955) az 1950-ben még megengedett hosszú *ú*-val.

A kötőjel költői művekben gyakoribb, mint a köznyelvi helyesírásban, hiszen sokszor alkalmi vagy egészen új, elő- és utótagjában nyomatékos vagy kettőnél több tagú összetételt jelez. De ez sem teszi megokolttá a *beton-zsák*, az *alap-ötlet*, a *rím-sorozat*, *újra-írott* kötőjelét (A fehéregyházai füzet XIII; ill. az Anaszémiák prózája).

A már említett „jég-vízű” és „sajt-színű” írásmódjához hasonló „száz-színű”-ben azért elfogadhatóbb a kötőjel, mert a teljes egybeíráskor megjelenik a másképp is olvasható *zsz* betűkapcsolat. Sokban hasonlít ehhez a típushoz az „örök-tűzű” is (Adj nekünk fohászt!). Itt a magánhangzók időtartama szabályzat szerinti (bár a metrum *tüzü* alakot kívánna), de a kötőjel használata itt is fölösleges. Csakhogy itt a különírás volna helyes, hiszen az alakulat az *örök tűz* melléknévi jelzős kapcsolat származéka. Úgy látszik, Makkai nem tesz különbséget az egybeírandó főnévi és a különírandó melléknévi előtag közt, hanem mind a két típust kötőjellel kapcsolja.⁵

Orosz szövegrészek magyar átírásában többször zavaró a rövid *a* (vagy *á*) helyett a hosszú *á*, valamint a magyarban ismeretlen hangértékű *y*: *máji novyje sztyíhi* (Az éktelen rónaság IV; helyesen s a metrumnak megfelelően: *máji nóvije sztyíhi*).⁶ Nem szabad egyetlen szövegrészletben keverni az *y* nemzetközi szlavisztikai hangértékét és magyar helyesírásbeli módosító értékét.

8. Külön érdemes szólni a verseknek és prózáknak helyesírásiilag nem szabályozott látható formájáról, a tipográfiáról is. A dőlt betűket nem csak egyes szavak, szövegrészek kiemelésére használja a költő, hanem itt-ott egész verseket dőlten szedet. Bőven él nagy kezdőbetűkkel (ezzel az Ady óta tulajdonnevesítő eszközzel). Máskor a kiemelés eszköze a többenél nagyobb betű-

⁵ Az egész kérdéskörhöz újra megfontolandó Tompa József jelentős cikke a külön szépírói helyesírás néhány kérdéséről (Nyr. 1955. 69–80). L. még Berzsenyi helyesírásáról: Deme (uo. 248).

⁶ A helyesírási szabályzat (AkH. 1984. 88–9) nem ad ugyan példát a hangsúlyos orosz magánhangzók magyar ékezésére, de mivel az orosz hangsúlyos szótag többé-kevésbé megnyúlik, ezt a nyúlást versek átírásában magyar hosszú magánhangzókkal is érzékeltethetjük. A részletesebb szabályozás szerint (A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Bp. 1985. 35) az orosz hangsúlyos magánhangzókat kivételkéntől eltekintve „általában nem jelöljük a magyarban hosszú magánhangzóval”. A kivételekhez hozzátehetjük orosz versrészletek fonetikus magyar átírását; a szabály amúgy is csak nevekre vagy egyes szavakra vonatkozik.

típus, vagy az egyszerű nagybetűs (verzális) szedésnek dőlt változata. Előfordul a kapitелchen és az ennél kisebb nagybetű is (-*VÁ*, -*VÉ*). — A verscím utáni három pont régóta annak a kifejezése, hogy a cím voltaképpen a költemény kezdete, többnyire első sora. De itt szöveg belsejében is gyakori a három pont, máshol az egy, két, három, sőt több gondolatjel a gondolatok tagolásának, az elgondolkodtatásnak vagy gondolkodásra késztető szünetnek a jelzéséeként. — A vers tagolásának egy másik eszköze egyes versszakok, sorok beljebb kezdése, párbeszéd esetén több lépcsőben is. (A lépcsőzetes szedésnek non plus ultrája a Majakovszkij-vers, ahol 13 fokozatú sorkezdést is találunk.)

Az érzelmi hevület kifejezése a gyakori felkiáltójel, néha kérdőjellel együtt, többszörösen is. A zárójeleknek viszont értelmi szerepük van. A szögletes zárójelet a kialakult szokás szerint a kiejtett hangok jelölésére használja. A „hideg ész” tükrözi a képletszerű zárójelek is. (Makkai előző verskötetének címe: $K^2 = 13$.) A Jupiter szeme egyik verscímében tartalmaz ilyen: {[KOC(Z)-KA] [DALOM]}. Nyelvész számára, aki elolvassa a cím alatti I. verset (Buzdítás csüggedőknek), kitarúl a zárójelek értelme: 1. 'kockáról szóló dalom' (két szótó összetétele), 2. 'kockázó társadalom' (-*dalom* képzővel alkotott új szó). A (z) zárójele talán Vörösmarty korának a helyesírására utal (hiszen a vers is travesztiaszerűen indul, csupa hexameterből áll: „Régi dicsőségünk, hol késel a koc(z)kahományban?” stb.), de talán a *kocog* ige tövét is el akarja különíteni, ti. a vers az ülő szórakozást és a sportszerű mozgások elhanyagolását gúnyolja ki. — Egyszerűbb hatványképleteket ír az -IG befejező részében. — Az 56-os véres események és a magzatgyilkosság körül kavargó kusza mondatok a *meghalástan* képletébe futnak be: tett+ismeret = *thanatológia* (Kegyelem). Az ösztönösség undorítóbb tájaira torkolló „Eredendő bűn?” befejezése képletbe foglalt rejtvénytyszerű szójáték.

9. Vannak a kötetben nyilvánvaló hibák is. A Petőfi-ciklus egyik sorozatának címe: *A fehéregyházai füzet*, a bevezetésben és még két helyen így. A tartalomjegyzékben: *fehéregyházi*. Ez utóbbi a helyes, ha a köznyelvi normát tekintjük (lásd: Nyelvművelő kézikönyv 1: 1006—7). De ha a szerző a helynév változatlan alakjához ragaszkodik, akkor abban következetesnek kellene lennie. Sajtóhibákat, elírásokat találunk e sorozat több helyén: „Dala Láma” (VI; *Dalai Láma* helyett); „Ki tanyája ez fészter?” (VII; *ez a fészter* helyett); „e platánban lakozik itt bent” (VIII; *lakik itt bent*, nem csak az eredeti Petőfi-vers, hanem a ritmus kívánalma szerint is); „Ne própáljátok” (IX; *próbaljátok* h.); „*Il faut cultiver*” (Az Isten kertje V; *cultiver* helyett); „örmömre” stb.; „zsvivalyhoz” (A munka dícsérete I; előző kiadásában helyesen *zsvivajhoz*). Értelemzavaró a *legtöbb* alak (Levelek Ariadnéhoz III), mert a *legtöbb* helyett a *legfőbb* is ideillik. Zavaró hiba van a „ver as írás” sorban is (A versírás dícsérete I; az előző kiadásban helyesen: . . . az írás). Sajtóhiba (vagy talán szinte idegenszerűen nyelvjárási?) a hosszú *ö* az egyébként nem jambusi lüktetésű, szonettkülsejű versben: „kőrülönt” (Hogy elkövesül minden . . .) Még az orosz szövegben is maradt egy hiba, az egyetlen görög betűs idézet pedig teljesen hibás; a tartalomjegyzék sem hibamentes.

Téves a „kommunikáció elmélet”, a „kérdés feltevés”, a „villany írógép” különírása (az Anaszémiák bevezetésében) stb., angol mintára. Feljajdul az ember, ha ilyen olvas: „megszállottja ama «Egy Gondolatnak»” (Költő és csontváz); itt *amaz* az odaillő alak akkor is, ha a rá következő magánhangzó előtt idézőjel következik.

10. Az olyan intellektuális költő verseit, mint Makkai Ádám, csak az tudja érteni és élvezni, aki jártas — legalább egy bizonyos mélységig — korunk történelmében, természettudományi eredményeiben és a magyar irodalomban, különösen a kortársi költészet újszerű kifejezőeszközeiben, de ismer néhány fontosabb idegen nyelvet is, továbbá konyít valamit a zenéhez.

Segítené a jó versek élvezetét az, ha az itt szóvá tett hibák nem volnának a könyvben. A kritikusi feladatnak eleget téve igyekeztünk rámutatni, melyik szabálytalanságnak van művészi értéke, és melyik normaszegés olyan hiba, hogy már zavar a megértésben. Szeretnénk a nyelvész szerző számára is tudatossá tenni költői eljárásának ösztönös mozzanatait, hiszen így remény van arra, hogy ezeket értékelve, további két beígért kötetében módja legyen javítani, a nem esztétikai célú és nem szándékos rendhagyásokat elkerülni. (Persze még ez sem jelenti azt, hogy osztatlan sikert fog aratni.)

Elekfi László

Újabb József Attila-kommentárjaimból*

IV.

(Pszichoanalízis és „Holt vidék”)

1. Immár eredetiben vagy fordításban olvashatjuk Freudot, szembe-sülhetünk a freudizmus, a pszichoanalízis, mélylélektan tanáival. A torzító, sztalinista ócsárlásaik elsüllyednek. Itt az ideje ismét a józan kritikának, a megfontolt világnézeti értékelésnek.

József Attila valóban egyeztetgette a marxizmust a freudizmussal. De Bókay Antal nyomatékosan szögezi le, hogy kortárs tudósok, neves közéleti emberek is kísérleteztek vele: Vigotszkij, Lurija, Wilhelm Reich (Literatúra 1980. 2. sz. 249). A mi költőnk esetében tagadhatatlan, hogy „Az integrálás a pszichoanalízis bekacsolása a marxizmus irányába, nem pedig fordítva történt” (uo.). Bókay is, mások is vallják, hogy a marxizmus összehasonlíthatatlanul mélyebb, meghatározó élménye volt József Attilának, világnézetét is ez határozta meg élete utolsó éveiben is, nem pedig a freudizmus (vö. még Gyertyán Ervin: „Tisztán meglátni csúcsinkat 1985. 182). Bizonyítják ezt a költő érett versei. Ezek okvetlenül hívebben és mélyebben fejezik ki alkotójuk világvélelétét, mint tanulmányai (vö. Bókay i. h. 248; sajnálatosan megfigyelkedezik erről Tverdota György, Miklós Tamás és Valachi Anna).

2. Nem leányszobásítjuk József Attila nagy költeményeit. Pl. a „Nagyon fáj” képiségében is egyértelmű szexuális célzásait, tartalmait nem kenjük el. Azt sem tagadjuk, hogy némely versnek a hű értelmezéséhez szükséges a freudizmus ismerete is, de ettől még nem freudisták maguk a versek: „Amit szivedbe rejtessz”, az 1936-os „Biztató”, 1935-ből „A bűn”. Ilyen a „Tudod, hogy nincs bocsánat”, a »Költőnk és kora«.

Itt-ott eltér a véleményem Bókayétól. Szerinte a kasztrációtól való freudi félelemmel magyarázható (i. h. 249) a „Kiáltozás” e részlete:

Ölelj meg, ne bámulj vakon
a kifent rohamkéstől —.

* Vö. Nyr. 112: 319–26; 419–26; 114: 176–90.

Én ezt félrevezetőnek tartom. A lírai én az első világháború megszárlásai után, a spanyol polgárháború híreinek a légkörében él. Bőrén érezheti az imperialista monopolkapitalizmus sebeit (Trianon, gazdasági világválság), áradnak felé távolabbról is a háborús hírek (Mandzsúria, Abesszínia). Nem volna-e ez elegendő magyarázat? A forradalmak is vagy elbuknak, vagy eltorzulnak. Nem indokolja-e mindez a fenti sorokat követő látomást: az egész emberi (európai) világ alászáll (Untergang: Spengler).

De ha a freudizmus, pszichoanalízis magyaráz is versrészleteket, a költő csak egyetlen művében békíti össze a marxizmust és freudizmust (Világosítsd föl: vö. Bókay i. h. 262). A társadalom és történelem egészét összefogó nagy versekben (Eszmélet, A Dunánál) nyoma sincs a bécsi mester tanainak (uo. 257).

„Nyoma sincs”: ezt úgy értem, hogy a versolvasó, a műélvező, az irodalomkritikus és a nyelvész számára. Hogy aztán az ideggyógyász vagy pszichológus mit hámoz ki e szövegekből csak is a maga szűkebb szakterületén, ideggyógyászati vagy lélektani tünetként, tünetegyüttesként, az már nem a nyelvész vagy irodalmár szövegelemző illetékességi körébe tartozik; bár arra joga van, hogy laikusként is értékelje: mennyire érzi meggyőzőnek az efféle fejtegetéseket.

3. Valachi Anna irodalomtörténeti folyóiratban elemzi a „Holt vidék”-et (ItK. 90: 559–71). A vers „mélyanalízisét” ígéri. Egyáltalán nem szűkíti feladatát ebben a mélységes analízisben arra, hogy csupán ideggyógyászati, pszichológusi diagnózis vázolására használja ki a költői szöveget. És ez nagy baj, ez a tanulmány csődje.

Nagyjából Mérai Ferencnek általa idézett „Lélektani napló”-ja (1983. 1–3.) alapján, az „utalás lélektana” szerint vizsgálja a verset. Így különbözteti meg benne:

1. elsődleges élmények tükrözését;

2. azokat, melyek ez előbbiekhöz kapcsolódnak, „s a beavatottak előtt nyilvánvaló utalásokat az elfojtás eredményeként létrejött, elhomályosult élményfedezetű, egyszemélyes jelentést [? Hm! T. G.] hordozó szimbólumok”-at;

3. végül közösségi élményhez kapcsolódó utalásokat (i. h. 569).

Adósunk marad Valachi Anna azzal, hogy hogyan lehet, s egyáltalán lehet-e megkülönböztetni a „tükrözött primér élményeket” a közösségi élményekhez kapcsolódó utalásoktól. Vagy a primér élmények közvetlenül, a társadalmiak csak utalásként léteznének? Netán a társadalmi élmények nem volnának elsődlegesek? Továbbá: a primér élmények mindig csakis közvetlenül, vagy ha nem úgy, akkor teljesen rejtett elfojtási jelképekben jelennek meg a műben? Szónoki kérdések ezek!

Hogy mit fejez ki a vers a fejlődő emberi lényegből, amely nyilván társadalmi, ez Valachi Anna számára érdektelen. Őt csak a teljesen egyéni, magánéleti-személyes vonatkozások érdeklik. Ez pedig annyira eltorzítja a látásmódját, hogy az elsődleges élményanyag értékelésében is tévútra vezet.

4. A szabadszállási élmény. — Ha nem idézik is mindig az elemzők, bennfoglaltan általában elfogadják Szabolcsi Miklós megállapításait: 1919 hideg decemberében járt a gyermek költő Szabadszálláson, a rokonainál. „A Holt vidék — a költőnél megszokott pontossággal és megbízhatósággal — ab-

rázolja azt a sáros, nádas tavat, amely mellett Imre bátyja kunyhója állott (ebben töltött el oly sok időt a fiatal költő). Amikor a tó helyét kerestük, a verset, szinte mint pontos térképvázlatot használhattuk fel, s így is bukkantunk rá. A falu középpontjától jó nyolc kilométerre, a Kerekegyházára vezető út mentén terültek el még a század elején a hatalmas, többszáz holdra terjedő, sekély vízű tavak. Az úttól balra eső tó mentén állott a kis halászház. Ma is ott áll (. . .) a sárgára festett egyszobás kunyhó, s körülötte ma is szőlők, közben ma is szilva, s alatta az a mélyedés, amelyet valaha az »Ország-Sziget« nevezetű nagy tó foglalt el. (. . .) A »kásás tapon« »kotyogó ladik« az ő [ti. Pócze Imre] szerszáma volt” (Fiatal életek indulója 1963. 120—2). Erre hivatkoztam én is („A líra: logika” 153—55), Valachi is (i. h. 567). De ő ahhoz, hogy a gyermek József Attila ott tudta meg anyja halálát, fölsőlegesen társítja az öcsödi lelcének „megaláztatásait” is. Továbbá szerinte „A halott pusztá minden bizonnal a hiába várt, de holtan sosem látott anya virtuális lakhelye a versben.” A behavazott pusztá „a gyász fehér színét viseli”. „A pusztá talaja (. . .) nemcsak a mindent átjáró anyahiányt, hanem a kifosztottság végérvényességét is sugallja, hiszen a terméketlen, fagyos agyag a felnőtt fiú gyermeki sóvárgását eleve meddővé apasztja: bármennyire szeretne, nem lehet újra támaszra élete legfontosabb halottjában, aki túl korán engedte el a kezét”.

Hát nem! Hogy a pszichológusok mennyire tudnak kiolvasni a versből anyakomplexust (vagy beleolvasni?), erre ők illetékesek; hogy az értő versolvasó számára nincsenek ilyen tartalmak a „Holt vidék”-ben, azt talán jogom van leszögezni!

5. Komplexusok a versben. — Előbb már az anyakomplexus művészi meglétét is tagadtam. Valachi Anna viszont, aki szerint a táji tél a költeményben a „felettes én” állapota, magánhelyzete (nem pedig a lírai én lelkében tükröződő társadalomé . . .), arra tör „mélyanalízisében”, hogy meggyőzzön minket: miféle sérelmeket beszél ki, hantol el a vers: azt a fájdalmas sebet takarja, fojtja el elnyomott élményként, amelyet a moszkvai platformtervezet ütött a költőt súlyosan elítélő gyalázkodásával. Itt is hiányolhatjuk a meggyőző érveket. Sérelmet persze „lereagálhat” (de ronda szó!) a lírikus; köztudomású, hogy van ilyen verse József Attilának: az 1932-es „Bánat”.

Ha a megrázkódtatás változtatott valamit ezen a lírai életművön, azt semmiképp sem a „Holt vidék”-ből lehet elhíhető erővel kimutatni. A pszichanalízis itt semmit sem segít az olvasónak. Sőt ebben a szövegösszefüggésben a freudizmusnak önkéntelen szatírjává alakul át mindaz, amit V. A. a „rejtett szexuális vonulat”-ról ír. Szerinte szexuális titkai vannak a következő soroknak:

Füstöl a víz, lóg a káka
kókkadón a pusztaságba.

Péniszszimbólumoknak tekinti a „sovány karók”-at; az idő vajúdását (11.—12. sor) nemzés következményének, „a jég alatt a meleg iszapba hatoló, biztos búvóhelyre lelő halak keltette képzetek, mind-mind a magzatképződést megelőző szexuális aktus mozzanatait idézik föl” (i. m. 568). Stb. Folytatódik . . .

Bármennyire kevesen vannak is, hadd kérdezzem meg azokat, akik e „rejtett szexuális vonulat” kapcsán a bírált szerzőnő mellé állanak, vajon lát-nak-e — jelképes — phalloszt felbukkanni a következő idézetekben is?

„Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán . . .”; „Nádorispán látja Toldit a nagy fával . . .”; „S mintha vassá volna karja, maga válva, | Még csak meg se rezzen a kinyújtott [!] szálfá” (Arany: Toldi). Ennyire hatott volna rájuk ama híres aradi átírata a Toldinak?

Vagy Babitstól:

A rügy a fán — mint ifju arcon
a pattanás — kiütközött.
Vén életemmel sántikálok
a csecsemő zöldek között.
Botom dühödten üt a fűbe,
szívem irígy és izgatott . . . (Botozgató)
Léckatonáim sorban állnak már, pici
földem a földből kikerítve, könnyű szál
dzsidások módján állnak őrt, hatalmasan . . .
(Gondok kereplője)

Ezekben is látja a peniszszimbólumokat valaki és Valachi? És ha dacosan — igen, mit érünk ezzel a művek értelmezése szempontjából?

6. Szexuális jelképrendszerek. — Én mindezzel nem tagadtam szexuális jelképek, jelképrendszerek lehetőségét. M á s o k voltak, akik a magyar tudományban durván támadták Vikár Bélát, 1945 után sommásan narodnyiknak, nacionalistának bélyegezték Lükő Gábort — főleg „A magyar lélek formái” (1942.) c. művéért (vö. a mű hasonmás kiadásában az utószóval: 1987. VI). Ortutay Gyula szerint mind Vikár, mind Lükő népi szimbolikát föltevő magyarázatai „erőltetettek”, „kiokoskodott jelképek”-et képzelnek el. Lükőnél ezek a szimbólumok „már valóságos metafizikus, faji jelképrendszerré alakulnak — teljesen függetlenül a történeti, társadalmi tényektől” (Magyar népköltészet 1955. 1: 65 és 56).

Ellentmondásosabb a véleménye Katona Imrének. Az egyik lapon támadja azokat, akik (szexuális) szimbolikát ismernek föl szerelmi népdalainkban, a másikon maga is szól népköltészetünk „kedvelt madár- és virágszimbolikájá”-ról (Dömötör Tekla—Katona Imre—Ortutay Gyula—Voigt Vilmos: A magyar népköltészet. Kéziratok egyetemi jegyzet 1971. 236, 272); végül azt sem tagadja, hogy ha változékonyan is, de érvényesül a szín-, tulajdonság-, szám- és egyéb jelzőknek átvitt, szimbólumszerű jelentése, bár „a szubjektív beleérzés miatt sem szabad ezekben abszolút érvényű, változatlan törvényszerűségeket keresnünk” (értsd: stabil, állandó szimbolikát).

Ezek után egy ideig hallgatnak néprajzosaink Lükőről. Voigt Vilmos meg sem említi őt „A folklór esztétikájá”-ban (1972.), sem „A folklór alkotások elemzésé”-ben (1977.), mellőzi Lükőt Dömötör Tekla is „A népszokások költészeté”-ben (1974.). Csak az 1987-ben megjelent tanulmánygyűjtemény, „A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben” veszi föl a szakirodalmába, s elvéve megemlíti a gyűjtemény párja is (Érész a folklórban. Erotikus jelképek a népművészetben).

Hosszú ideig hallgattak Lülőről a magyar nyelvészek is. Noha nézeteinek van stilisztikai vetületük is, Lükő neve nem szerepel a MStilÚt.-ban, de pl. a PaisEml.-ben vagy a NymKk. 1.—2.-ben sem. Nem az ünneplését hiányolom, hanem a józan, értékeit is elismerő, de hibáit elméleti alapon feltáró bírálatát. Ha mind a néprajzosok, mind a nyelvészek szilárdabb elméleti alapon foglal-

nak állást, talán eleve másra sikerült volna Bernáth Béla műve, „A szerelem titkos nyelvén” (1986.). Így sajnos sokban van igaza a recenzió szigorának (MNY. 84: 235—37).

Nem lépünk-e tőlünk idegen területre? A nyelvtudomány kétségtelenül illetékes a nyelvilleg kifejezett népi és általában társadalmi jelképek, jelképrendszerek vizsgálatában. Azonban mivel a jeltan, a szemiotika is főleg tőle veszi át a módszertanát, alkalmazhatja tudományos eljárásait azokra a szimbólumrendszerekre is, amelyeknek nem a nyelv a kifejező anyaguk.

Nem bocsátkozom bele mélyebben, de már a lexikalizálódott szexuális szókincs is kínál elgondolkodtató tanulságokat a lélektannak. Kihasználta-e akár a folklór, akár a tudateltöltés kutatója például azt a tényt, hogy a férfi és a női nemi szervek elnevezése olykor összerosódik, átfödi egymást (*puca*, *ÉrtSz.*)? Vagy azt, hogy mindkét nem perigenitális testrészenek és a női nemi szervnek is azonos lehet a neve a magyarban (*picsa*)?

A nyelvészet kategóriáinak alkalmazásával sikerülhet meghatározni mind a néprajz, mind a pszichoanalízis számára e jelképrendszerek létmódját, jellegzetességeit. Népi, népművészeti szimbolika kétségtelenül van, de erősen az általános értelemben vett helyzethez és „szövegösszefüggéshez” kötődik. Ha nincs meg a kellő helyzet, a szükséges — többek között műfaji — szövegösszefüggés, akkor a nyelvi vagy tárgyi jelenségek egységek maradnak elsődleges jelentésükben, illetve pusztán tárgyak, dolgok. A szerelmi népdalok kontextusa mintegy fölhívás is a befogadóhoz: értelmezze minél jelképebben mindazt, amit a hagyomány megenged! (A h a g y o m á n y tehát, nem pedig az egyéni belemagyarázás!) A lakodalmakban szokásos főlzabadult, mondjuk ki: a szesz hatására gátlástalanabbá váló légkörben a csujjogatók nem használnak finom jelképeket, sokkal inkább félreérthetetlen célzásokat, sőt: drasztikusan, obszcén módon szókimondók. A „magyar nép” szemérmes szerelmi dalaiban, egyáltalán nem az a csujjogatóiban . . .

Nagyon eltérő kontextusban, illetve szituációban sem vész el okvetlenül a tárgy, kép, szó jelképeisége, csak épp szétválik a jelentése, akár ellentétébe is fordul. Ezt a lehetőséget éppúgy számításba kell vennie a népi szimbolika kutatójának, mint a lélekelemzőnek.

Hadd hozzak példákat a kontextus és szituáció ilyesféle hatására a szimbolika egy másik területéről: a középkori keresztény ikonográfiából! A kézikönyvekből bárki kibogarászhatja, hogy mennyi ambivalens jelentésű szimbóluma van a romanikának és a gótikának. Ilyen az oroszlan (ez lehet Krisztus jele is, a Sátáné is, a bátorság és erő jelképe is, a gonosz démoné is; vö. pl. Jutta Seibert: A keresztény művészet lexikona 1986. 250—2), a kutya, a kígyó, s ilyen a kecske. Vegyük e legutóbbit! Lehet a Sátán zoomorf alakja is (vö. Louis Réau: *Iconographie de l'art Chrétien* 2/1: 60, 107—12; *Lexikon der christlichen Ikonographie* 1968. „Bock” címszava; Klementine Lipffert: *Symbol-Fibel*⁴ 1964. 46), lehet bűnök jelképe is, főleg a tisztátalanságé (l. pl. Sachs—Badstübner—Neumann: *Christliche Ikonographie in Stichworten* 1980. 337), de épp Lipffert hangsúlyozza, hogy karácsonyi témájú képeken milyen fontos megfigyelni: a Kisdéd felé fordul-e a kecske, vagy elfordul tőle. Előbbi esetben 'Wahrnehmung, Erkennen, Erfassen', 'észrevezés, fölismerés, egész értelemmel való megragadás, megértés' a jelentése, az utóbbiban: 'megátal-kodott, konok bűnös'.

A keresztény jelképrendszert a középkorban sem ismerte az egész felnőtt népesség. Többen és jobban ismerték a romanikában és a korai gótiká-

ban, voltak aztán olyan szakaszai is a gótikus művészetnek, hogy még a meseterek, művészek is csupán szervesen, helyére szimbolikusan nem illő díszítésként használták az eredetileg jól ismert jelképeket.

Nyilván hasonló a helyzet a folklór szimbolikájával. Sőt! A népi szimbolika társadalmi jelentéselhomályosulása még nagyobb, erősebb! Nem lehetne vitatkozni Lükóvel vagy Bernáth Bélával, ha volna néhány olyan archaikus kultúrájú falu, melyben legalább a lakosság valamelyik kisebb részlege (de egyetlen adatközlőnél mindenképpen több ember!) egybehangzóan ki tudná fejteni a jelképek tartalmát, le tudná fordítani a kutató számára „a szerelem titkos nyelvét”, benne a szexuális tartalmakat. A nemi jelképvilág szinte egészében a tudat alá merült (mai kifejezéssel: a „tudatelőttés”-be); legföljebb azt fűzhetjük hozzá, hogy a különböző adatközlők tudatában nem egyformán mélyre. A jelképek hasonlósági és/vagy érintkezési fokától, nyilvánvalóságától is függhet, hogy mennyire érzi még a népi közösség hagyományőrző része — ha másként nem, hangulati, érzelmi „konnotációként” egy-egy szimbólum eredeti tartalmát.

Mi következik mindebből Valachi Annának a „Holt vidék”-be belemagyarozott szexuális mélyvonulatára nézve? Önmagában nem lehet tagadni, hogy a *karó* lehet megfelelő környezetben, ehhez szükséges kontextusban és szituációban a penis, penis erectus jelölője. Csakhogy József Attila verse nem ilyen megfelelő szövegösszefüggés! Mint ahogy nem az a Toldi, nem azok Babits idézett versei sem a *rúd*, *bot*, *léckatona* vagy a *dőfés*, *szűrés* nemi jelentésértelmezésére.

Maga Valachi Anna sem tudja a föltett szexuális vonulatot összhangba hozni a szintén föltett sérelemelhantolással és anyakomplexussal.

Még olyan József Attila-versben is, ahol teljesen leplezetlennek látszik ma a szexuális értelem, lehet ez önkéntelen naivitás, művészi botlás. Hivatkozhatok az 1922-es „Üdvözlés”-re:

Ma ím elődbe térdelek,
szerelmesen köszöntelek.

De *férfiságom* harcra int,
csitítom, *fölpattan* megint. (Én emeltem ki. T. G.)

S oly bús szívem, hogy még megöllek.
Nem ma, ne félj, ma üdvözöllek.

(Vö. Török: „A líra: logika” 134.) Persze, ebben a versben sem az a fontos, hogy önkéntelen-e, vagy tudatos, szándékos a nemi utalás; még az sem, hogy elfojtások, gátlások áttörése-e, hanem az, hogy illeszkedik-e a környezetébe, szolgálja-e a mű teljességét, mondandóját. A vers azért, azért is rossz, mert ez a rész szervesen, beépítetlen. Ha volna művészi funkciója, akkor a prüdök, álszemérmesek ellen meg kellene védenünk a költeményt. Így a nagy költő tekintélye, az iránta érzett tisztelet sem ment föl az elvető bírálat kötelessége alól.

7. A képleírás rendje, feladata, e rend „jelentése”. — Tudjuk, hogy a tájleíró versek is átmennek a művészi jelentésértékelésen, nem maradnak csak valódi — esetünkben: szabadszállási —, vagy képzeletileg átforgalmazott, vagy csakis képzelet tájak ábrázolásai. E versek leírási rendjét nem mindig könnyű fölfedezni, de nincs okvetlenül szabályokba foglalható rend egy nem

művészi igényű tájleírásban, terepismertetésben sem (ez utóbbiaknak nyilván nem erénye a rendezetlenség!). Az iskolákban nem művészeket nevelünk, mégis tanítjuk a fogalmazástanban, hogy melyek a hasznos, célszerű, szemléletes hatású, gyakorlati értékű leírási eljárások főbb fajtái. A verselemzési feladatnak csak a kezdete, hogy ráeszméljünk, milyen alapon rendezte el a táj részletképeit a költő.

A „Holt vidék”-ben a rendezési módot szinte közvetlenül is kifejti a 21.–22. sor: „Tanya, — körülötte körbe | fordul e táj . . .” (az én kiemelésem. T. G.; „e táj” = a 20. sorig leírt szabadszállási táj). Persze, nem a táj fordul, hanem a szemlélő lírai én — a távolabbtól, embertelenebbtől csigavonalban közeledve az emberibbig, az emberi lakóhelyig, be a szobába, be a szegény-paraszti tudatba. Így elemeztem a verset nagy régen is („A líra: logika” 153—5), ma is helytállónak tartom, amit több mint húsz éve írtam.

Támogatja felfogásomat a költőnek két évvel korábban írt Babits-kritikájában egy jellegzetes, a „Holt vidék”-kel párhuzamot mutató gondolatmenete: „. . . [a] formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábánál. Szallagúton [így!] vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban a szallagúton fölfelé haladván észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már főntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb, és mégis mást látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden iránya felé[,] és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívű éghajlat alatt” (József Attila: ÖM 3: 50) Ahogy Szántó Judit közli, hasonlóképpen magyarázza bizonyos műalkotások sajátosságait a költő szeminárium hallgatóinak egy beszélgetésen:

„— Látjátok ezt a tájat?

— Igen.

— Körben látjátok?

— Igen.

— Nem — szólta Attila —, ahhoz, hogy körben lássátok, *meg kell, hogy forduljatok*, és csak úgy *láthatjátok az egészet*. Mondjuk, megfog egy táj (. . .). Előbb képekben látom az előttem levő tájat, mondjuk így: *embertelenségében*. Az embertelent úgy értem, hogy *ember nélküli*. De kifejezhetem [vele] a benne élő emberek életét. Ez csak egy rész. És egész addig, ameddig feloldom magamban a látnivalókat képekben, érzelmi és gondolati egységben, még mindig csak egy részt látni. És gondoljuk el (. . .), hogy ez egy hegy aljában történik. Mondjuk, felfelé vezet egy spirális út, ahogy megyek, ugyanazt a tájat már kisebbnek, messzebbnek látom, de minden oldalról jól megnézem. A lényegest jobban összefogva, feljutok a hegytetőre. És mindezt együtt elétek adom, elvtársak. Így zajlik ez, bent a lélekben, ha csak magamról írok, akkor is” (az én kiemelésem. T. G.; l. József Attila-Emlékkönyv 345).

Röstellem, hogy huszonkét év múltán ismét csaknem olyan bőven idézem Szántó Juditot, de ma is versnyitó kulcsnak tartom a szavait. Sem e kulcsot nem forgatták a zárban, sem az én magyarázatomra nem vetettek ügyet utódaim: Valachi Anna, Fodor András (Szólj költemény 1971. 131—2), Egri Péter (A költészet valósága 1975. 208—14). Még cáfolatra sem méltatták. Nem vitatom, joguk van hozzá, ha nélküle is j o b b értelmezést tudnak nyúj-

tani. Úgy vélem, ez nem sikerült nekik. Fodor András nem is elemez tulajdonképpen, csak futó megjegyzéseket fűz a vershez (ezt mások is megtették). Sokszor nem érthetek egyet Egri Péterrel sem. Túlhangsúlyozza például az ég—föld ellentétet. Ez egyébként nem az első és második strófa között van, hanem legföljebb az elsőn belül, s ott sem ellentétező, inkább egyszerű párhuzamosság a füstölő-ködlő víz és a dunnás ég között. Az enyémnél sokkal homályosabban sejlik fejtegetésében a versnek lényegi, embericsedési folyamata. A vers képeinek értékelésében sem érthetek egyet sem Fodorral, sem Egri Péterrel; de erről majd külön ejtek szót.

Amit annak idején a „Holt vidék” térbeli rendjéről, emberiesedési fokozásáról mondtam, ma is vallom, legföljebb a csigavonalban közeledő leírás-módot hangsúlyozom ma jobban. Az újabb elemzések semmit sem cáfoltak meg egykori-mai felfogásomból.

8. A záróstrófa. — Kemény lírai anyag lehet: ebbe tört már bele Illyés Gyula bicskája is, azóta másoké is. Illyés a „Külvárosi éj” kötetet bírálva, kifogásolja, hogy József Attila áttér a verseiben a közvetett politikumú ábrázolásról a közvetlenre: „Képzeljük el, hogy Petőfi a »Reszket a bokor« hangulatában és egyik szakaszában akarta volna elhelyezni azt a maga helyén különben kitűnően megálló gondolatát, hogy a királyokat sürgősen fel kell akasztani. Ilyen keveredés rontja le József Attila olyan szép verseinek hatását, mint a *Határ*, a *Holt vidék* [!] vagy a tréfás *Medvetánc*. Az igazi forradalmi vershez indulat, merészség, bizonyos fokú korlátlanság szükséges és nemcsak az érzelmekben, de a verssorokban is. József Attilában nyoma sincs a hevületnek. Hogy úgy mondjam, gyáva rossz verseket írni vagy csak megkezdeni is” (előszőr: Nyugat 1932. dec. 15.; kötetben: Iránytűvel 1: 302—3).

Nyilvánvaló, hogy Illyés félresikerült kritikája az utolsó versszakot tartja rossznak a „Holt vidék”-ben (alighanem azt a „Medvetánc”-ban is. a „Határ”-ban is). Éppúgy nem tudja poénellenes ízlésével megemészteni a politikai csattanót, mint Ottó Ferenc zeneszerző — és rajta kívül még sok kortárs — a „Nyár” utolsó sorának színvallását: „... megvillan | elvtársaim: a kaszaél”. Dicsekedik vele a komponista, hogy az ő rábeszélésére írta át a kérdéses sort („kék, tünde fénnel fönn a tél” (Kritika 1988. 12. sz. 19—20) versmondatt).

Hízelegthetek magamnak vele, hogy bebizonyítottam: nem „átjavította” ezzel és néhány más kisebb módosítással a „Nyár”-t a költő, hanem így új vers, egészen más mondandójú mű keletkezett (József Attila-kommentárok 55—7): ugyanis Stoll Béla harmadik szövegkritikai kiadása már önálló versként külön közli a kettőt. De ennél azért többet szerettem volna elérni kommentárainnal. Foglalkoztam ott a lírai idézet fajaival, a szövegkörnyezetből vagy az idéző mondatból következő létmódjakkal, modalitásukkal, jellegükkel (uo. 229—59; l. még Nyr. 96: 423—39). Bemutattam, hogy idézheti a lírai én saját belső beszédét, gondolatait is, másokét is; foglalkoztam azzal is, hogy az idézetet nem jelöli okvetlenül írásjel a versben még akkor sem, ha egyenes, ha „szó szerinti”. Tárgyaltam a záróidézet funkcióját is. Egri Péter már ismerhette tanulmányom Nyr.-beli formáját, mégis ezt írja: „Az utolsó versszak a társadalmi tanulást a töprengő parasztok számára lázadó mozdulattal, de a tájleírás kereteit szét nem törve, sőt a táj lényeges motívumait szemléletes kódában ismételve, tömörítve vonja le” (i. m. 210). Vagyis ő úgy látja, hogy a lírai én vonja le azt a társadalmi tanulást a parasztok számára...

Valachi Anna ennél is hátrább vonul — csaknem Illyés Gyula értetlen-ségéig: „hiába az utolsó versszak hirtelen beszédhelyzet-váltása: az ellenséges világ tulajdonviszonyainak tudatosítása nem a parasztok felismeréseként jelenik meg a *Holt vidék* végén, hanem változatlanul a költő interpretálásában. Nem túl derűkeltő a befejezés akkor sem, ha a költő »lelke« szempontjából vesszük szemügyre ezt az elidegenedést tudatosító négy sort” (ItK. 90: 566).

Ki mondta, hogy ez a vers „derűkeltő”? Mivel bizonyítja, hogy nem a parasztok ismerik föl azokat a „tulajdonviszonyokat”? Egyébként mivel bizonyítja ezt Egri Péter is? Semmivel.

Leszögeztem, hogy az utolsó versszak bevezet a kis parasztok tudatába, vagyis hogy gondolatainknak i d é z e t e. Rám való hivatkozás nélkül ugyan, de átveszi véleményemet Balogh László népszerűsítő könyve is (József Attila 1969. 74—5), egyébként a vers térszerkezetéről vallott felfogással együtt.

A 34.—35. sor („Gondolkodva ülnek im a | sötétben”) az idéző mondat. Az utolsó versszak tartalmazza, hogy a tanyasi szobácskában m i n gondolkodnak a kis parasztok. Határozottan ő k, nem csupán a lírai én; noha közöttük és e között nincs ellentét, nem tátong gondolati szakadék. Elvégre a lírai énen sem „segít ima” . . . Hogy a záróstrófa népi közös gondolatok idézése, azt a kezdőszó is igazolja: *Uraság*-nak. Az ÉrtSz. szerint csak „szocializmus előtti” használatú szó ez; elavulóban, kiveszőben van az ÉKsz. szerint; szerintem n é p i e s e n régies! A „Holt vidék”-et besorolhatjuk az idézetet erősebb-finomabb csattanóként, zárásul használó más József Attila-versek közé (Tűz van, Táncba fognak, Éjjel, Lucához, Biztató, Fagy, Határ, [Magad emésztő . . .], Én nem tudtam, Kiáltozás; vö. József Attila-kommentárok 253—5). A kihegyezettséget csökkenti, hogy az idézetet n e m jelölik írásjelek (kettőspont és idézőjel; kettőspont; esetleg csakis gondolatjel a 36. sor elején), hanem az idézőnek minősülő mondat p o n t t a l zárul, az idézet írásképe pedig ugyanaz, mint a többi versszaké. A szélesebb értelemben vett csattanó azért tompítva is poén maradt. A József Attila-i gondolatiság értékét annak idején föl nem ismerő Illyés Gyula még így is megbotránkozott rajta . . .

9. A vers képvilágához. — Indokolt lehet ugyan azt is kutatni, hogy mi a viszonya a „Holt vidék” képeinek az impresszionizmushoz és a szürrealizmushoz (vö. Egri Péter i. m. 210—11), de ha a vers mondandójához keressük az utat, semmiképp sem a legfontosabb.

Egri Péter szerint: „*Füstölő víz, lógó, kókkadó káka, lapos lapály, nyirkos szalma* konkrét képek ugyan, de ködös párolgásuk, ernyedtségük, csökkent intenzitásuk impresszionisztikus hatást kelt”. Vajh az idézettek közül melyiknek csökkent az intenzitása, feszültsége, erőssége? Csak nem a József Attila-i humorú toísméltelés alakzatnak, a *lapos lapály*-nak? (Mert a „Füstöl a víz”-nek még kevésbé!) Nem téveszti-e össze itt a j e l ö l t hangulati hatását a nyelvi jelölőkével? „Sűrű csönd ropog a havas | mezőben”, vagy „Jeges ágak között zörgő | időt vajudik az erdő” vajon valóban szürrealisztikus hatásokat, asszociációkat keltenek-e?

Formai oldalról megvizsgálhatjuk, nem férnek-e bele olyan, a magyar szakirodalomban szinte máig mellőzött (nincs benne a Stil.-ban és a MStilÚt.-ban) kategóriákba, mint az e n a l l a g e vagy h y p a l l a g e. Sajnálatos, hogy az antik retorika nyomán azok is a jelzők körére szűkítik le ezt a két kate-

góriát, akik felhasználják (pl. J. Soltész Katalin: Babits Mihály költői nyelve 1965. 224, 315–6). Szabó G. Zoltán és Szörényi László Kis magyar retorikája (1988. 147–8) sem jut tovább az enallagéval. E kötetben „A hypallage viszont egy meghatározott tárgynak (jelenségnek) tulajdonítható cselekvést egy szomszédos, más tárgyhoz kapcsol, melyhez logikailag nem tartozik, gyakran úgy, hogy fölcseréli az okot és az okozatot”.

E kis retorika épp József Attilától veszi példáját (Nyár 3.—4. sor), melyben alany és tárgy cserélődik fel. De hisz mélyen ismerős ez mondattani őstörténéseinknek: föltevéseikben nemcsak az alanyt és tárgyat cseréltetik vidáman, hanem alanyt és határozót (főnévi igenév!), tárgyat és határozót, határozót és állítmányt stb. (vö. Berrár: MTörtMt.), ahogy a történeti kialakulás logikája megkívánja. Miért nem vesszük hát észre, hogy a kérdéses képek is ilyen mondattani átértékelődések: 'sűrű csöndben (határozó → alany) ropog a havas mező (alany → határozó; például lépésektől)'; vagy 'sűrű csöndben ropog a havas mezőn valami (lépések hersegése a hóban, fákat repesztő fagy stb.)'. A másik esetben: 'jeges ágakat zörget az erdőt (is megkínzó, szinte) vajúdási fájdalommal gyöttrő télidő', vagy 'jeges ágak zörögnek a (téli) erdőt szülő időben', vagy 'jeges ágak zörgése közben szülési kínokra készített (= körülírt műveltetés!) az erdőt az időjárás'. — Ilyenformán hypallage a 21.—22. sor is: 'a tanya körül körbe fordulok/unk e tájon'. Persze, ez csak a mondattani oldal, s a stilisztikának ezután kell föltárnia, hogy a hypallage milyen jelentéstöbbleteket (nemcsak expresszivitási többletet!) hozott létre a versmondásban. Annyi azonban világos, hogy bizonyos komplexnek minősített képek mondattanilag már az ókorban is használt hypallagék (és enallagék; ugyanis a jelzöltolásban is megvan az ok-okozat, előzmény-következmény vegyülése). Ha pedig hypallagék, enallagék, akkor a feladat pontosabban már az, hogy más-más korban ezeknek milyen szelídebb, vagy ríkítóbb, kisebb vagy nagyobb összeférhetlenséget mutató formáit használták a költők. Ez így másképp világítja meg a kérdést, amit Egri Péter ekként fogalmaz meg: hogyan egyezetteti össze József Attila a modern, szocialista szemléletű realizmust „szürrealisztikus hatásokkal és asszociációkkal”.

Nyilván elismeri a nyelvész stiliszta is, hogy szembesíthetünk egy-egy művet az egykori izmusok nyelvi sajátágaival. De épp a nyelvész köteles hangsúlyozni, hogy még a tagadhatatlan képi reminiszenciák eredeti „izmusértékét” is megváltoztatja, átformálja a kontextus. A „Holt vidék” 3. sora — „Dunnába bútt fönn a magas” — Kassáknak számozott, 29. versét (1923.) visszhangozza akaratlanul: „az idő szörnyű dunnákban hever fölöttünk”. De mi maradt a kassáki vers avantgardizmusából József Attila realiztikus kontextusában? Szinte semmi. (Megjegyzésül: Kassák korai számozott verseiből még több mint egy tucatnyi került át reminiszenciaként József Attila érett és korai verseibe, ezért még feketébb folt a költő nevében a Kassák későbbi számozott verseiről írt mocskolódó, színvonalatlan és szándékosan értetlenkedő „bíráta” — vö. ÖM. 3: 110–4 —, mely mélyen a Babits-kritika színvonala alá süllyed!)

Fontosabbnak tartom a képek irányzatokba való sorolásánál, hogy ezek egészükben hogyan illeszkednek bele a költői gyakorlat „nyelvesztétikájába”... Persze, ez a „nyelvesztétika” semmiképp sem azonos a Tverdota György hirdette névvarázs- + költői intuícióelmélet képlettel (vö. ItK. 90: 373–91; korábbi cikkeire ott hivatkozik). Tverdota tudománytalan elképzelésének cáfolatára külön kommentárt szánok.

József Attila költői gyakorlata — főleg 1924–34 között — nem csupán a valóság nekünk felőlvé tételét, érzelmi meghódítását példázza, hisz ez minden jó művésznek feladata, hanem kidolgozza az antropomorfizálás, emberiesítés nyelvi eszközeinek tágabb tárát, nem elégedve meg az önmagukban is újszerű, modern, hatékony megszemélyesítéseknel (vö. „A líra: logika” 113–42). Mint hajdan bemutattam, művészi módon hoz közelebb az emberhez az elvontaknak és a fizikai jelenségek neveinek anyagszerúsítése, anyagiasítása; a jelöltek halmazállapotának „emelése” a légnemű felől a folyékony, illetve a szilárd felé; a növények állatok módjára, az állatok emberként viselkednek számos versében.

Az ilyen tágabb egű antropomorfizálás köti össze, egyesíti a „Holt vidék”-ben a komplexebb és egyszerűbb, jobban vagy kevésbé kifejtett szóképeket. Szorosan összefügg tehát, hogy a jelenségnevek és elvontságok *m e g s z e m é l y e s ü l n e k*: a *magas* dunnába bújik, a *fagy* kiköti a lovát, a *télnek* körme van és játékos kedve, a *szél* babrál; a jelenségek akár oxymoron-szerűen anyagiasulnak (a *csönd* ropog), akár anélkül (a *homály* kövér és zsíros); az élettelenek megelevenülnek (a *karók* soványak és sorakoznak, a *kukoricatábla* szalad, a mozdulatlan *táj* hypallagéval mozdulni, fordulni kezd).

Az emberiesítések vezetnek az emberekhez, a kis parasztokhoz és tovább, a tudatukba, gondolataik idézéséig.

A táj tulajdonjogi szempontból marad csak az *uraságé*, valójában magának valóvá is, nekünk valóvá is tette a lírai én: a társadalmi és egyéni tél is a *m i e n k*, éljük, átéljük, ismerjük mint jelent. Ezért nem csupán külső végzet, melynek csak elszenvetői vagyunk, hanem *v e l ü n k v á l t o z h a t m á s j ö v ő v é*. Lehet, hogy 1989-ben, a marxizmus meghátrálása idején nem divatos így fogalmaznom. De nem tudok és nem is akarok másként.

10. Általánosabb tanulságok? — Ha nem eddigi szövegértelmezési módszereinket kívánják egészében helyettesíteni, csupán kiegészíteni, gazdagítani, szívesen tanulnánk azoktól, akik az irodalmat pszichológiai, pszichoanalitikai oldalról közelítik meg. Pedagógusok számára szerkesztett segédkönyvemben (A megértés, értelmezés és továbbadás áramában 1988. 21–4) egy részlet ismerteti is a francia törekvéseket. Valachi Annától azonban *n e m* sikerült tanulnom semmit, legföljebb alkalmat adott ellenvéleményem általánosabb kifejtésére.

A másik tanulságot — félreértés ne essék — nem szerzői hiúság mondatja ki velem. Igaz, mivel a költői mű egyrészt határolt *v é g t e l e n s é g*, másrészt társadalmi olvasati szabálya folytán szükségszerűen *t ö b b é r t e l m ű*, több olyan hiteles magyarázata, értelmezése lehet, amely mind tartalmazhat *r é s z i g a z s á g o k a t*. Jó volna, ha ezek a részigazságok *é r i n t k e z n é n e k*. Ehhez azonban az kellene, hogy az elemzésre vállalkozók ismerjék elődjeik munkáját: akár azért, hogy helyesbítsék, cáfolják, akár azért, hogy építsenek rá.

„A líra: logika”-ban közölt elemzésemet nem méltatták figyelemre, bírálatra az újabb elemzők. Mivel nem hoztak föl olyan érvet, amellyel gondolkodóba ejtenének, szinte változatlanul ragaszkodom hozzá ma is, legföljebb bővebben fejtem ki. Ezzel azonban együtt jár, hogy most *é n* bíráljak meg *m á s o k a t*.

Török Gábor

Szerkezet és stílus*

(Kosztolányi Petőfi Sándorka című novellájának elemzése)

1. A cí m. A Nyugat az 1923. évi első füzetét a Petőfi-centenáriumnak szentelte: benne a folyóirat alkotógárdája hódolt a költő emlékének. A sort Babits verse, a Petőfi koszorúi nyitotta meg, majd Kosztolányi Régi, titkos éj című írása következett (i. m. 4–7), melyet a későbbi olvasó Petőfi Sándorkaként ismer.

Az első, eredeti cím karácsonyi énekek parafrázisának is tekinthető (a *Stille Nacht*, vagy az *Ó, gyönyörűszép, titokzatos éj* . . . sorait is idézi); a *Régi*, a címbeli jelzős szerkezet első tagja utal a centenárium tényére: r é g e n történt, száz éve . . . , míg a *titkos éj* szintagma már egyetlen időpont: a születés éjszakájának történéseit idézi fel, előre is összefogva a következő tizenkét miniatűr fejezet képsorát. A későbbi, véglegesnek tekinthető cím feltáró, értelmező szerepű.

2. M ű f a j i k é r d é s e k. Kosztolányinak ez az írása a novellák között kapott helyet. Ide sorolta Réz Pál is, az 1954-es, nevezetes Válogatott novellák sajtó alá rendezője, s az azóta napvilágot látott, ugyancsak Réz Páltól szerkesztett kötetekben is itt találjuk. Az 1954-es kiadáshoz Kardos László írt bevezetést: Kosztolányi novellaírói művészetének méltatásával megtörte az elhallgattatás csöndjét. Ezt az írást külön is elemezte.

De vajon novella-e a Petőfi Sándorka? A válasz nem lehet egyértelmű. Nincs benne mesefolyam, időbeli előrehaladás, nem elbeszélés jellegű. A történet — amennyire erről beszélhetünk —, egyetlen időpontra, 1822. szilveszter estéjére, a költő születése körüli időre korlátozódik. Ekörül, mint csomópont körül helyezkedik el a tizenkét rövidke fejezet (körkép, panoráma, széles kitekintés). Kardos László szerint: „Ez a novella a szerkesztés matematikájának valóságos kis remeke . . .” (i. m. 16).

3. A k é p e c s k é k. Az egyes részek élőképeknek, villanásnyi jeleneteknek is tekinthetők (ha nem volna anakronisztikus, pillanatfelvételekről beszélhetnénk); látszólag véletlenszerűen kapcsolódnak egymáshoz, holott egy nagyon szoros logikai láncolat részei: együttesen az „összbirodalom” társadalmi, táji panorámáját alkotják a költő születése idején.

A rangsor: Ferenc császár,
Metternich kancellár,
a börtönlakók szerte a birodalomban,
Stefi gróf és mágánásbarátja,
beamter-kalmár-jurátusok;

a magyar tájon: kunyhók-vityillók-udvarház,
a kiskőrösi pusztán,
az újszülött,

* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszéke fennállásának 20. évfordulójára rendezett tudományos ülészszacon 1990. november 28-án tartott előadás szövege. Tüskés Tibor: Titokkereső című munkáját, — megjelent 1991. tavaszán —, amely Kosztolányi e művét is vizsgálja, dolgozatomban készítésekor nem ismerhettem, csak a sajtó alá rendezéskor olvastam; Pusztai Ferenc hívta fel rá a figyelmemet.

a szomszédok,
jóslatok,
költői kérdések;
a zárókép: „újév áldott hajnala percen”.

Minden kis jelenet térhez és időhöz van kötve, egyedi és tipikus jegyeket is hordoz:

a) A császár szarvasgombát eszik szilveszteri vacsoráján, halott vejére, az „ördögi tuskóra” gondol elégedetten;

b) Portella hercege, Metternich a birodalom „kézben tartásáról” beszél szigorúan;

c) A „rend őre”, a birodalom börtöneinek őre egyben, stb. stb.

Azaz: minden kis fejezet — saját, egyedi esemény- vagy életképszerűségén túl —, szimbolikusan is értelmezhető. Szegedy-Maszák Mihály a „puszta elbeszélés”-sel szemben ezt a típust így jellemzi: „itt a cselekmény a szereplők és a környezet metaforikus színtere, allagóriaként vagy szimbólumként funkcionál, s a leírás is allegorikus vagy szimbolikus jellegű” (A novellaelemzés új módszerei. 1971, 65). — Így a császár egyszerre Franzl, az „apóka”, és a korlátolt, szűk látókörű uralkodás jelképe; Metternich önmaga és a ravasz, számító, kegyetlen diplomácia is; s a többiek ugyanígy egyének s osztályuk képviselői is. A társadalmi tabló további szereplői: az arisztokraták (itt — rendjükön belül — a haladást reprezentálják: Széchenyi és egy mágnástársa); a beamter — a szorgos alattvaló és a besúgó „prototípusa” is; a kalmár és „széplelkű nője”, a hangoskodó jurátusok, a hallgatódzó cseh-morva őrszemek, a kunyhók, vityillók, a roskatag udvarház vendégeinek szilveszteri ólomöntése —, tipikus helyzet valamennyi, tipikus szereplőkkel.

Szűkül a kör, változik a kép: a hó alatt a nagy alföldi pusztaság: tizenkettőt ütött az óra; s hamarosan „Csecsemő mozog az ágyon, lilapiros arcúval . . . Vad csodálkozás az arcomkán, nem nagyobb, mint lesz valamikor a haláltusakor. Örökkévalóság kis utasa, végtelen vándora, rövid időre megállapodik itt.” — Az újszülöttet ünneplő sztereotip és mégis egyedi mondatok hangzanak el itt is.

A jövőt kutató jóslások szokványosak, és mégis — közvetve — ellentétes voltukkal *annak* az újszülöttnak az egyedi, különös jövőjét sejtetik: „Szegény lesz — mondja a bakter. Gazdag lesz — mondja a kisbéres. — Nem sokáig él, meglátja — mondja a bába. — Sokáig él, meglátja — mondja a papné és a tomboló égre tekint.” A halandó ember és a halhatatlan költő sorsa rajzolódik elénk.

Sejtelmes, allegorikus a 11. fejezet kérdéssora: most már fordított rendben fut végig az egész társadalmi horizonton valami, mindent és mindenkit megmozgatva: aki beszélt — elhallgat, elnémul; a gyáva bátor lesz; felujjonganak — a börtönök; a kancellár gyertyája csonkig ég; a császár — csakúgy, mint hűséges beamtere — nyugtalanul forog álmában . . . „Újév áldott hajnala percen”, alszik mindenki: császár, kancellár, gróf, beamter, jurátus, nemeskisasszony, s a kised is.

4. A szerkezetről: a legyezőforma

Milyennek tekinthető tehát ennek az írásnak a szerkezete? Eberhard Lämmert *legyezőformának* nevezi ezt az írói eljárást: „. . . gyakran adódik az elbeszélő számára a szükségszerűség, hogy ugyanazt az időpontot (-szakaszt)

többször is átszelje; így jönnek létre a nyaláb-, csomó-, és a *legyezőformák*, amelyek egy történés hosszanti, időbeli kiterjedésével szemben annak szélességi dimenzióit ábrázolják. Több sínen futó és panorámaszerű elbeszélésekben, főként több (nagy számú) szereplő személy felvonultatásakor a történet gyakran inkább széltében, mint hosszában (azaz: térben és nem időben) tagolódik” („... Häufig ergibt sich dabei für den Erzähler die Notwendigkeit, gleiche Zeitspannung mehrmals zu durchmessen; so entstehen Bündel und Fächerformen, die gegenüber der Längserstreckung einer Geschichte ihre Breiten dimension darstellen. In mehrgleisigen und panoramischen Erzählungen und überhaupt bei reichem Personenaufwand wird die Geschichte vielfach mehr in die Breite als in die Länge aufgegliedert . . .” In: Die Bauformen des Erzählens. Stuttgart, MCMLV, 33–4.). Mindez teljes mértékben érvényes és alkalmazható a Petőfi Sándorka képsoraira. A tizenkét fejezet a legyező egy-egy lapját jelenti:

császár-kancellár-börtönőrök-mágnások-„középrétegek”/beamter, kalmár, jurátusok, kismesek

középutt:

a kiskőrösi puszta, az újszülött

szülőház-szomszédok-jóslások — a változás pillanata — újévi álom

A csecsemő születésével a sorrend megfordul: valami megindul a kiskőrösi mézáros háza irányából, s mint a hullámrezgés, tovaterjed: nemeskisasszony, jurátusok, beamter, börtönlakók, kancellár, császár — most ez a sorrend. Csukjuk össze a legyezőt: így kerülnek egymásra az „ellentétes” lapok. Mindenki alszik: „Újév áldott hajnala percen.”

5. Ö s s z e k ö t ő k a p c s o k. Mi köti össze a képecskéket? Az időpont: 1822. szilveszter éjszakája, s az összbirodalmat befödő hótakaró — ez lenne a legyező váza és „anyaga” —. Az egyes „lapokat”, az életképeket egy-egy átvezető szó fűzi össze — a téma—réma-kapcsolatokhoz hasonlóan —.

A császár önjellemzése: „Apóka aludni megy. Ti is aludjatok, *népecskék*, németek, lengyelek, magyarok, olaszok, illyrek. Apóka szigorú, de jóságos.” A „*népecskéket*” összetartó *erőt* Metternich *erős* keze, összeszorított marka jelképezi; az eredmény: az összbirodalom szakszerűen kiépített *börtönrendszere*: Spielberg, Kufstein, Velence börtöne a Riva degli Schiavonin (a Sóhajok hídjánál). A pesti Hatvani *utcán* ballagó Stefi grófról azt hihetné az olvasó, hogy csak véletlenül bukkan fel a következő részben, holott ő: „híve ama széphalmi Kazinczy Ferencnek (is), ki hét évig *raboskodott császári börtönökben.*” Majd az *utcán* ballagó jurátusokkal együtt betekintheünk a beamter és a kalmár *otthonába*.

Messze-messze az Alföldön is *otthonok* képe villan fel: a szalontai parasztház és egy elhanyagolt udvarházé. A nemeskisasszonyok ólomöntéséből „sva-lizsér” (*lovaskatona*) formálódik ki újra meg újra. Majd *lovas* vágdat át a pusztán, talán éppen a *kiskőrösi* pusztaságon. S a *kiskőrösi* mézáros fiának születését kiáltják át a hóban a *szomszédoknak*; a *szomszédok* megnézik a *csecsemőt*; majd a *csecsemő titokzatos* jövőjét kutatják. A *titok* — költői kérdés-ként —, szerteárad az egész birodalomban; „mindez összeolvad egyetlen nagy *titokká.*”

A korábban felvetett kérdésre így válaszolhatunk: nem hagyományos novella a Petőfi Sándorka, hanem rövidtörténetek „matematikai remeklés-

sel” (Kardos László megállapítása) megalkotott együttese — legyezőtechnikaival összefűzve —.

6. Stílus esz kö z ö k. Az összetartozást jelentő kapcsok logikai rendet is teremtenek, ugyanakkor mindegyik képecske önálló is. Kosztolányi néhány szóval léggörít teremt: felhasználja Petőfi *saját* szókincsét is. Íme néhány példa a Petőfi Szótár nyomán: *tuskó* 'faragatlan ember'; *fölfal*, *dünynyög*, *strázsa*, *faköpnögy*, *háj*, *spion*, *akác*, *szélmalom*, *vityilló*, *lovás*, *bakter*, *kisbéres*, *kanyarít* stb., stb. Stíluseszközei pontosan illeszkednek: az éppen megrajzolt személyre, társadalmi csoportra vonatkozó hatalmas, enciklopédikus ismeretanyagot sűrítene.

Ferenc császár szilveszteri vacsorájának fogásai történeti-művelődéstörténeti adalékok is: *szarvasgomba*, *pástétom*, *aszúszőlő*, „mely új tartományából érkezett, a velencei királyságból. *Rajnai bor* kortyaival öblíti le.” Közben vejére gondol, az „ördögi tuskóra”, Napóleonra, aki már nem él. S mindehhez: „bécsi kocsisok kedélyes nyelvjárásán beszél. Ezen is gondolkodik: Apóka aludni megy. Ti is aludjatok, népecskék . . .” Itt jegyzem meg, hogy Adam Wandruszka, a jeles osztrák történész ugyanígy jellemzi őt: „. . . war Franz ein enger, trocken, verschlossener und in keiner Hinsicht sonderlich begabter Mensch . . . Da in dem bürokratisch-trockenen Sohn des Aufklärungszeitalters nicht mehr die majestätische Grösse der barocken, religiös-politischen Herrscherauffassung lebendig war, ersetzte er sie durch das Bild vom „guten Hausvater”, vom „guten Kaiser Franz”, das er in Lebensführung, bürgerlicher Schlichtheit und Leutseligkeit, in dem vorbildlichen Familienleben, ja selbst durch die wienerische Dialektfärbung seiner Sprache voll auszufüllen vermochte” (Das Haus Habsburg. Die Geschichte einer europäischen Dynastie, Wien, 1978. 174–5).

Metternich arcképét Kosztolányi nominális eszközökkel festi: „Kemény, fiatalos arcél. Erőszakos áll. Keskeny jég-száj. Remek római orr. Csigás haj.” (Vö. ehhez Herczeg Gyula elemzését: A prózaíró Kosztolányi mondatszerkezetei. MNy. LXXXIV, 298).

Írónikus szójátékok, szóalakzatok: ismétlések, fokozások jellemzik az öszbirodalom „rendjét”: „Őrsök cirkálnak északtól dél, keletől nyugatig . . . A Riva degli Schiavonin vasas németek zörögnek, magas sipkával, nyurga szuronnal. Bekukkannak könyökutcákba, csapszékekbe, magánlakásokba. A tengert is megmottozzák. Minden fehér, Spielberg is fehér, Kufstein is fehér. — Jaj — ordítanak a katonai börtönök, ezer nyelven. — Jaj — sír a láné, ezer hangon — jaj — zokog a szív, ezer bánattal.” Metaforák, metonimiák, szinekdochék együttese.

Stefi gróf külsejét a korabeli metszeteket idéző leírásból ismerheti meg az olvasó: „Lecsapott kürtőkalapban, felleghajtó köpenyben, kalandos nyakkendő-csokorral ballag a Hatvani utcán egy mágnással . . .” Pillanatok alatt a reformkor hangulatába ringathatjuk magunkat . . . „Ő azonban a szót hirtelen honi nyelvünkre fordítja, melyet töredevezve ejt még, mondatait erős neologizmusokkal vegyíti, minthogy híve ama széphalmi Kazinczy Ferencnek is . . . Ma nyujtandám át (a Nyugat-beli szövegben *nyujtám* van!) a lóversenyről szóló tervezetemet, mely, remélem, Nemzetiségünk üdvére leend” (Nyugat: *váland*).

A beamter és a kalmár családi körét a biedermeier tárgyak és szokások felsorolásával jellemzi Kosztolányi: „. . . tündöklük a tükör. . . felgyújtották

a karácsonyfát, melynek fenyőgallyain trombitás angyalkák ringatóznak, a kandallóban parázs ég, bécsi virágfüstölő illata száll a langy levegőn, mindenkit arra oktatta, hogy béke és boldogság a jutalma az államrend búzgó örének, aki (a Nyugat a vonatkozó névmás rövidebb, *ki* változatát, Kosztolányi jellegzetes szóhasználatát adja) mellesleg spion is, rendőrségi besugó . . .”

„Hájas kalmár hálósüvegben hortyog dagadó dunyhái közt”; Schillert olvasó „széplelkű nője”; az egymást ijedten hallgatásra intő jurátusok, a fekete-sárga „faköponyegbe” bújó piszeorrú cseh vagy morva dragonyoskatonára együttese is kicsiségekből összerakott pontos korrajz; szójátékok, alliterációk sorozatával.

Stílusváltás: pillanatképek a magyar tájról nominális eszközök halmozásával. A puszta sejtelmes-balladás leírása Petőfi-verseket idéz: „Csak félig mutatják a betyár alakját, Kit éji szállásra prüszkölve visz a ló, Háta mögött farkas, feje fölött holló . . .” Itt: „Árnyék, vagy kísértet, de lovas vágat át a riadt csöndön, ideges paripán. Fölötte varju károg . . . Szélmalom áll, fagyott szárnyal, bénultan mint óriási madár, mely nyáron kereng . . .” A Kis-Kunság című versből ismerős a kép: „Szanaszét a város szélén a szélmalmok Széles vitorlakkal . . .”

Kosztolányi 1915-ben felkereste Petőfi szülőházát: „A tornácos kunyhócskában ocsudok fel, a szobában, melynek alacsony gerendájába majdnem beleverem a fejem. Éles szegénység van: a búboskemence mézszaga, a földnek, a szövetnek, meg a rothadó fának a szaga” (Látjátok, feleim, 1976. 166–7; a Hét 1915. február 14-i száma alapján; vö. cikkemet: Költő a költőről. Nyr. 114 [1990.]: 54). Akkori élményeit hét év múlva felelevenítette: „. . . ocsudni az életre, búboskemence melegét, kunyhó földszagát, kamillatea ízét, fényt érezni . . .” Milyen pontos a szülőház leírása: „Makovinyi borbély háza a két templomra néző csöpp ablakával. Petrovics István a bérlője (itt bukkan fel — egyetlen alkalommal — az újszülött hovatarozására utaló név!) . . . A jobb szobában, mely öt lépés hosszú és széles, a köpcös mészáros táncol örömeiben . . .”

A csecsemőt körülvevők a jövőt kutatják; babonás jóslásaik a rövid földi élet és a halhatatlanság sejtelmes ellentétpárjai. Találgatásaikba belefér az egész embersors, a kibontakozó személység:

„Haragos — mondja az apa.

Szelíd — mondja az anya.

A szeme fekete — mondja a bakter, ki pálinkával élteti.

A szeme kék — mondja a kisbéres, ki a konyhában ólálkodik.

Gyenge — mondja a bába.

Erős — mondja a papné . . .

Cihelődnek a vendégek. Szülők magukra maradnak, óvele.

Vidám — mondja az apa.

Szomorú — mondja az anya.

Két ember áll az utcán.

Szegény lesz — mondja a bakter.

Gazdag lesz — mondja a kisbéres.

Kinn a kapu előtt a két asszony.

Nem sokáig él, meglátja — mondja a bába.

Sokáig él — mondja a papné és a tomboló égre tekint.”

De a vélekedők jelleme is bele van sűrítve az ellentmondó észrevételekbe: az anya szelídek és szomorúnak, az apa haragosnak és vidámnak látja a kisedet.

A 11. fejezet tíz nyitott retorikai, költői kérdés. Titokzatos erő mozgatja meg a látszólag nyugodt felszínt, ott vibrál a levegőben a nemesi udvarháztól a schönbrunni kastélyig: „... Miért némul el egyszerre a nemeskisasszony? És miért szólal meg ismét az elhallgató jurátus? És miért fintorog álmában a beamter? ... És a császár miért fordul hirtelenül jobb oldaláról a baloldalára?” A mozgás, változás a puszta felől indul el, hogy aztán átjárja, megmozgassa az egész birodalmat.

A zárófejezet ismétlések, fokozások együttese szójátékkal, újra az eredeti, „hierarchikus” rendben: „Alszik mindenki, császár, kancellár, gróf, beamter, jurátus, nemeskisasszony ... édesdeden szunnyad a kised is, ki megszületett ...”

De ki ő?

Itt kell utalnom arra, hogy a „szabályos” elemzés a cím vizsgálatával kezdődik. Az írásmű címe — általában — irányít, sűrít, tájékoztat. Ez volt az eredeti cím funkciója is; a véglegessé vált címnek más szerepet adott Kosztolányi: a *Petőfi Sándorka* sajátos kettősséget hordoz. A név ebben a formájában egyszer sem bukkan fel az írásban. A keresztnév kicsinyítő képzős alakja a gyermeket megillető becézést, kedveskedést jelzi; családias, meghitt hangulatot áraszt, éppúgy, mint Petőfi verseiben: „Szeretlek, Sándorkám, Bírod szívemet!” (Állj meg, feleségem!). De itt a bizalmas hangvételi keresztnévi alakhoz a felnőtt költő *v á l a s z t o t t* neve, a Petőfi társul; a novella szövege csupán annyit árul el, hogy az életre alig ébredő újszülött apja: „... Petrovics István, a köpcös mészáros, táncol örömeiben.”

A név két eleme — így együtt — ellentétet sugall: az *ú j s z ü l ö t t* Sándorka, aki (ki) majd *P e t ő f i l e s z*; így — előrevetítve a jövőt — szimbólum értékű.

A zárómondat is ezt sugallja: „... megszületett, és minden érlökésére nő, csodálatosan csodává épül.

Lélegzése már olyan, mint az életé s benne van a világ.”

Horváth Mária

Közelítések Füst Milán költői nyelvéhez — 20 vers alapján

A kiválasztott 20 vers* kevés egy egész költői világ jellemzéséhez. Írásom tehát csak villanásszerűen tükrözheti Füst Milán nyelvi megformálásait egy adott téma keretében, de a későbbiekben szeretném összes verseit is megvizsgálni. (Nemcsak azokat, amelyek kötetekben jelentek meg, hanem azokat is, amelyek a folyóiratokban, mert így a szövegváltozatok összehasonlítása rávilágíthat az alkotás lélektanára és a változtatás okait a szövegstatistika eszközeivel talán feltérképezhetjük. A Nyugat számait tanulmányozva és a kötetek verseit olvasva több ilyen jelenségre bukkantam. Ezek azonban

* A vizsgált versek: Szellemek utcája, Szózat az aggastyánhoz, Tél, A jelenés, Öregség, Oh holdözön!, Önarckép, A holdhoz, Este van, Copperfield Dávidhoz!, „Ha csontjaimat meg kelletik adni”, A névtelen iszik, Köd előttem, köd utánam..., Levél Kanadából, A Mississippri, Egy magános lovas, A mélyen alvó, Mózes számadása, Henrik Király!, Cantus firmus.

csupán akkor válnak jelentőssé, ha az egész költői művet vizsgáljuk.) Az adott téma: Részben a tulajdonnevek előfordulási arányát vizsgáltam, majd ezek stilisztikai többletjelentését, szövegtani helyét a versekben.

Füst Milán érdekes és sajátosan egyéni arc a Nyugat nemzedékében. Kortársai vagy rajongtak érte, s valóságos szektába tömörültek körülötte, vagy elmarasztalták és esetenként rosszízű tréfák céltáblájává is vált az élelapokban.

A 79 évet megélt költő nem büvelkedett verseskötetekben. 1913-ban jelent meg a Változtatnod nem lehet, 1921-ben Az elmúlás kórusa, 1934-ben maga adta ki verseit a Nyugat emblémája alatt, 1948-ban tette közzé válogatott verseit Szellemelek utcája címmel, 1958-ban került végre kiadásra az Összes versei kötet. Ez alapján állt össze az 1969-i, amelyből dolgoztam.

Két előszóval kezdődik (1934., 1947.), s a magyar irodalomban egyedülálló rész a Bírálatok Füst Milán verseiről (251–68). A költő műveiről szóló bírálatokat közöl. Többen hibáztatják, ezért így védekezik: „Ezek az urak tévedtek, s arra kérem őket, bízzanak meg jobban úgy ízlésemben, mint írói becsületemben. Különben is: ha velem együtt élték volna át a rosszindulatnak és értetlenségnek, a szándékos és önkéntes félreértésnek azt a harminc évét, amelyet oly nehéz volt rendületlenül elviselnem, akkor jobban megérteneék e gesztus intencióit” (Összes versei 8). „... az a szándék vezetett, hogy segítségére legyek vele az olvasónak...”. „A rosszindulatú elfogultság előtt szívesen mutattam fel, hogy nem éppen jelentéktelen emberek hallatták már szavukat e költészet ismertetésében és védelmében” (uo.).

A mondatokban kifejeződő feszültség érezteti a kor és a költő ellentétét. A „hősi szomorúság” és „komor pátosz” (Radnóti M. kifejezései Esszé-panoráma III. kötet 890) írója keserű sorokban fogalmazta meg létének alapvető kérdéseit. Ilyen és ezekhez hasonló vallomásokat másutt is olvashatunk magától Füst Milántól, s ezek visznek közel versei hangulatának megértéséhez. Egy művész halálára c. cikkében Nagy Balogh Jánossal való találkozására emlékezik: „Éppen szomorkás napom volt, elégedetlen voltam magammal éppúgy, mint életemmel” (Esszé-panoráma II. 751). „Mert mire becsüli a világ a szellemiség emberét? Szegénység és elhagyottság marad kenyere, amíg él” (uo. 754).

A megfogalmazások belül izzó indulatokra utalnak, amelyeket a külső világ reakciói válthattak ki belőle. Minden őt ért hatást — mint azok a költőtípusok, akiket introvertáltaknak nevez az irodalomtörténet — sajátosan dolgozott fel magában. Ő a „Lesütöttzemű Ember”, aki nem néz a valóságra, vagy ha néz is, „elcsodálkozik annak számára érthetetlen világán” (Maeterlinck és Hoffmansthal nyomán Füst 1909-ben fogalmazza meg ezt a költőtípust). „... fogalma sincs a való világról: annak, valamiféle furcsábbnál furcsább vetületét teszi élénk” (Bóka—Pándi: A magyar irodalomtörténet 1905—napjainkig. Gondolat, 1967. 208—0). „A Lesütöttzeműtől a külvilágra vonatkozó jó megfigyelést tehát hiába várunk” (Füst M.: Gondolatok vázlata, idézi Somlyó Gy.: Korok és vallomások 71). Hozzá minden későn érkezik, és amikor elérkezik, máris lehetetlenné válik (Karinthy F. tanulmánya, Nyugat 1911. 63—5). Talán ezért szól rejtettebben, és valakinek vagy valamilyen jelenségnek az árca mögé bújtatja arcát. A versek e kettősség miatt eleve csak metaforikus szinten vizsgálhatóak, mert nála az idegen életek rajza is csak lírai munka: „élni igazán egy más életet, s elképzelni, hogy aki nem én, az én vagyok” — írja a már drámaíróvá lett Füst Milánról Kosztolányi Dezső

(Írók, festők, tudósok II. 1958. 12–3). Ezt veszi észre másik kritikusa is: Az álarcoknak és szubjektív érzéseknek közös nevezőre hozása szülte verseit (Vajda E.: Füst Milán világa. Új Hold 1947.).

Egyik ilyen „álarcnak” fogható fel a különböző típusú tulajdonnevek előfordulása Füst Milán verseiben. Vizsgálatomban tehát először ezeket elemezem azt kutatva, hogy eredményeim milyen adalékokkal egészítik ki a fentebb vázolt költői portrét. Füst Milán verseinek egyes szám első személye ál egyes szám első személy: mindig valakinek a nevében beszél, egy ifjú, egy régi költő, egy kísértet, egy magános lovas, képzeletbeli lények vagy elképzelt történelmi személyek nevében . . . mert ez lírai ént szerepekbe bújtató költészet, összekapcsolódva a valóságnak . . . a stilizációjával” (Lengyel B.: Közelítések 112). Tegyük hozzá, nemcsak elképzelt történelmi személyek, hanem valóságosak is, pl. IV. Henrik, akinek a sorsa — talán a Canossa-járás, talán a sok megaláztatás miatt is — lírájában, drámájában visszatérő alak. Ezekről a Füst Milán-i alakváltozatokról még szólok a tulajdonnevek metaforikus jellegével kapcsolatban. Az előbb idézett kitűnő tanulmány arról a költői újításról is ír ezzel kapcsolatban, amely a „XX. századi modern költő nagy találmánya: a személytelenség” (uo.). Valóban érdemes szembeállítani ezt az „álarcot” az Ady és a többi nyugatos alkotta személyes hangvételű lírával.

A vizsgált versekben 30 tulajdonnév fordul elő, a gyakoriság csökkenő sorrendjében: bibliai jelentésű (19), földrajzi (14), görög (2), történelmi (2), irodalmi (2). A 20 vershez viszonyítva számuk jellemzőnek vehető a költői stílus szempontjából. „Nála az az érzésünk, hogy valahol távolabb vagyunk, más égöv alatt és messzebb az időben is” (Kosztolányi D.: Füst Milán. Nyugat 1934. ápr. 1. 355–7). Ezt a teret és időt jelenítik meg azok az alakok, akiknek a nevében szól, vagy akikhez intézi verseit. Szinte újrateremti a megnevezett személyeket, s velük és bennünk önmagát. Messze elvisz távoli tájakra vagy mélyen a történelmi időbe.

1. táblázat

Bibliai nevek	Földrajzi nevek	Görög mítosz-ból valók	Történelmi nevek	Irodalmi vonatkozású nevek
Ábrahám (2)	Amerika	Eumené	Vladimir Iljics	Arany
Dávid (2)	Arany-Partok	Jupiternek ()		Copperfield
Éliás	Csendes-óceán	← (csillagkép)	Henrik király (4)	Dávid
Ezékiel	Dánia			
Isten igazába'	Föld			
-szólás (2)	Hold			
Isten (ért)	Kanadá (ból)			
Istenség (2)	Mississippi (3)			
Jézus	Nagy Rabszolga ló			
Mózes	Nap			
Teremtő (t)	Orion-csillagzat			
Úr	Rocky-Mountains			
Uram (2)				
Úristen(nek)				
Atya				

2. táblázat

((Néhány tulajdonnév stilisztikai és szövegbeli helye és jelentése)

Bibliai nevek	Hol fordulnak elő? Verscímek	A szövegösszefüggésben elfoglalt helyük és stilisztikai szerepük
<i>Ábrahám</i>	A Mississippin (lásd a földrajzi neveknl is)	1. Zárójeles sorokban felidézni a biblia egyik jelentét: „Lásd, Ábrahám is felállt ám az angyal előtt”, amelyben a megalázkodás mozzanatai elevenednek meg: a versbeli „én” törekvése az evilági javak megszerzésére irányul, Ábrahám az ellenkező pólust képviseli. 2. A másik Ábrahám-kép: „Én, mint Ábrahám (még lelkesedem Istenért)” metafora, azonosulását példázza a prófétával.
<i>Ezékiel</i>	A jelentés alcímében szerepel Ezékiel I. 24.	A bibliában Ezékiel próféta könyvének I. része látomás. A 24. részben négy lelkes állat szárnyainak zúgásáról szól, és végül az Urat látja a próféta, amint hozzá beszél. A vers is látomás, benne az Úr szent volta és a Vladimir Iljics által képviselt eszme szembeállítására jövendölésnek is tekinthető az utóbbi kudarca miatt.
<i>Istenség</i>	Öregség	Az Istenség megszemélyesítésével még erősebb a kontraszt az ifjúság és az öregség között. Az elmúlás miatti fájdalom kozmikussá válik: „Sirt az Istenség.” A -ség képző archaikussá teszi a szót, s ez bele is illik a vers történelmi idejébe.
<i>Jézus</i>	Cantus firmus	A középkori dallamra írott – egyetlen szólam – vers az elmúlás miatti fájdalommal kezdődik, s egy fordított Messias-képben ér véget: Jézus magánya az utat nem lelő, magát felemészttő, magára maradt ember metaforája.
<i>Mózes</i> (<i>Uram(2) Jóság</i>)	Mózes számadása	A meg nem értett próféta kudarca parabola: a költő élettragédiája. „Meg kellett törnöm végül is, így volt megírva rólam, fáradt voltam én.”
<i>Úr</i> (égi Atya: Úr- istennek vör- henyes haragja)	Önarckép	A vers indítóképe hasonlat: „Horgas elméjű s szikár Aggastyán akarok én is lenni, olyan, mint maga az Úr . . .” A megváltozott szórend, az <i>olyan</i> helye, értelmező szerepe, a két jelző és az <i>aggastyán</i> kifejezés a vers címének kifejtése. Különösen szemléletes az első jelző, amelyben egy konkrét és egy elvont kép találkozik: az „én” megjelenítése az első taggal – <i>horgas</i> – (görbült, hajlott = a nagyon magas, sovány ember gyakran hajlott testtartású, TESz.) azért is metaforikus, mert nemcsak a külső megjelenésre, hanem egyúttal a belső értékre is utal. A hasonlat első része több információt hordoz, így rá több hangsúly esik, a költői én kozmikussá növeledését hordozza jelentése.
<i>Arany Partok</i>	Egy magános lovas	A földrajzi tájat még annak idején a portugál hajósok nevezték el így a jelzőben a kereskedés értékét is jelezve. Füst Milán számára ez a táj az álomvilággal egyenlő. Az alkonyat leírása szervezi a verset, ez a napszak hol konkrét, hol víziószerű, a múltat (emléket) éppúgy idézi, mint a jövőt (a halál utáni létet).

Földrajzi nevek	Hol fordulnak elő? Verscímeik	A szövegösszefüggésben elfoglalt helyük, stilisztikai szerepük
<i>Amerika</i> (szövegváltozatban: <i>Amerika</i> <i>Rocky-Mountains</i>)	A Mississipp	A vágyott világ jelképe olyan elképzelt vidék, amely a teljes emberi életet képviseli: „mert ott és akkor kinyitom ám a szám S nem hallgatok, de nem is szegyenkezem többé, ahogy eddig.” „... Mert ott az én hazám, hol minden csak szeret, mert senki sem ismer S amit nem ismerek, — látod, már én is csak azt szeretem”. A paradoxonban vád is érezhető a kortársak, illetve a kor ellen.
<i>Kanada</i> (<i>Nagy Rabszolga Tó</i>)	Levél Kanadából	Az évszakok jellemzésébe (ősz, szigorú tél, tavasz) már belejátszik az álmok világa, és a konkrét tájban az a boldogabb vidék, amely távoli, elérhetetlen. Ezzel áll szemben az elmúlás, a szomorúság tere, amelyet a <i>műfelénk</i> határozószó vezet be. Személyes-sé e két ellentétes képet a gyermekkor villanásnyi megjelenése teszi — nagyanyja mazsolás szemei — de ez a harmadik teret is jelképezi, a halált az <i>odaát</i> , ott szavakban, a múltban, az emlékekben.
<i>Csendes Óceán</i>	Este van	A messzeségben megjelenő tenger először csupa csillogás, fény: „Mint orjás cet csillog a tenger háta, Ott képzelek el zöld sziget és zöld árnyékaid . . .” A zöld legtöbbször a tenger-képzethez kapcsolódik, konvencionálisan a remény metaforája. Majd a hír-érték szempontjából a <i>zöld árnyéka</i> szintagma a halált, a megsemmisülést készíti elő.

Történelmi név	Hol fordulnak elő? Verscímeik	A szövegösszefüggésben elfoglalt helyük és jelentésük
<i>Henrik</i> (valószínű IV.)	Henrik király!	IV. Henrik sorsa (Canossa-járás, kiátkozás) és a költő összefonódik. Az allúziók „világi futásom”, „végelethetetlen tölcser Vár reá az utak végén” — egyként vonatkozatható mindkettőjükre, éppúgy, mint a két versszakot lezáró mondatok. „De megbántam én az életemet.” „Hiába mondjátok, én sosem éltem . . .” Az ismétlések, <i>én, életemet, élttem</i> előtérbe helyezik az egyéni élettragédiákat.
<i>Copperfield Dávid</i>	Copperfield Dávidhoz!	A bibliai Dávid és a dickensi hős jellemzésével induló vers fokozatosan átível Füst Milán sorsába. A hang-nem egyre tragikusabb, s már csupán csak egy-egy hívó szerkezet utal az irodalmi alakra — <i>árva fiú</i> —: a befejező sorok a költő életének mély tragikumáról szólnak, az ismétlések megsokasodnak, fokozássá válnak: „Idegen vagyok én itt, idegen nékem ez a Föld s idegen minden népé!”

A tulajdonnevek jelentésudvara igazolja tehát Büky László — egészen más példákra alapuló — feltevését is (Büky László: *Képalakítás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében*, 1989.). „A nyelvi eszközöknek a szóképekben való szerepeltetése túlmutat a bennük rejlő (objektív) lehetőségeken, mert a költő mindig egy teljes belső (szubjektív) világ részleteit jeleníti meg velük, ha nem is éppen közvetlenül” (uo. 210). Érdeemes megfigyelni, hogy az önmegjelenítéshez a költő a legnagyobb próféták, királyok

alakjait veszi. IV. Henrik példája annyira kedveltté válik számára, hogy drámában is megfogalmazza alakját. Ezt a művet férfikora teljességének nevezi. Egyes esetekben nyomon követhetjük, hogyan jutott el más területre, például Copperfield Dávidhoz. Naplójában írja, hogy régi olvasmányélménye volt, és 1966-ben szívesen vállalta, hogy Dickens regényének új kiadásához megírja az utószót. Mindebből látszik, hogy már régen megfogalmazódhatott benne a közös sors motívuma. Mélyen érinthette a regény és hőse, mert olyan önéletrajzi elemeket árul el a versben, amelyekről eddig nem szívesen beszélt. Számtalanszor hangoztatta ugyanis, hogy neki nincs életrajza, csak munkarajza van. Most mégis így ír:

„S az én nevem is, lásd:
apám egy víg királytól lopta nékem.”

„Így képzelgek én is a nevemmel, lásd:
Dávid! S mi voltam én is itt?
árva fiú!

A sértődöttség vontatott dallamát hagyták
rám örökül: semmi
mást!

S miből a zsidónak oly bőven jutott ki
minden időben: gúny és
magány: e kettő volt
örökrészem e földön!”

A vers libre-ben — ahogyan Kosztolányi nevezte Füst Milán szabad verseit, nagy újítását a rímekben tobzódó Nyugatosok idejében — itt szinte szabályosan lüktető verslábakat érzünk. Hol jambusban, hol anapesztusban szökellnek a sorok, s a belső vallomás hevében a páros sorok ráütésszerűen megrövidülnek, néha pedig felfedezhető, hogy a sorok között az összetartozást a belső rímek — lehet, hogy teljesen véletlenszerűen — segítik elő: „minden időben . . . volt örökrészem”.

„Teljesen elveti a külső mértéket a belső mérték javára. Sorai sötét biztonsággal végtelenül hömpölyögnek előre. A szavaknak nincs külső támasztékuk, metrum és rím, mégis határozottan és végzetesen törnek a cél felé, mintha acélsínen gördülnének” (Kosztolányi D.: Írók, festők, tudósok II. 6).

Megfigyelhető az is, hogy az életsorsok, amelyeket versbe foglal, szinte kivétel nélkül tragikusak, és legtöbbször a magány jellemző. A földrajzi tájak is áttételesen a jelen helyzetből való elvágódást metaforizálják. Abban a másik világban mindig ott található a szólni tudás, a szeretet, a boldogság, amiket — úgy érzi — itthon sohasem kapott meg. A vízió személyességével vetíti elének ezeket a messziségeket, a versek szerkezetében fokozatosan jutunk el a konkrétól a képzelt viláig: a befejezésben Amerika már nem Amerika, Kanada már nem Kanada, hanem egy belső lelki táj. Ez a lelki táj végtelen szomorú és állandóan az elmúlást idézi. Amit ő írt Hoffmansthal Elektrájáról, rá is vonatkozik: „A gyász költője. A súlyos és sötét pompáé, mely férfiasan zengő s mégis lány versekből árad” (Nyugat 1911. Füst M.: Hoffmansthal Elektra). Ezért közelítheti meg az avantgárdot (nyelvi stíusa), azaz az expresszionizmus kifejezőmódját nem egy művében. Teremtett világ ez, mindent

elmozdít a helyéről, és minden rögtön új rendbe illeszkedik (Radnóti M. i. m. 890). A külső jelenségvilág háttérbe szorul, a befeléfordulás lesz a lényegi:

„S aztán hát elment persze, — csend lett végül is
e vidéken.

De a szívében is csupa csend volt már akkor, el
ne feledjük s egy másik, még nagyobb figyelem . . .”

(Öregség)

Ehhez a lelki tájhoz tartozik az állandó haláltudat. Már a tulajdonnevek elemzésekor is utaltam rá, hogy az elmúlás kísérő jelensége a megfogalmazott egyéni életsorsoknak, földrajzi tájaknak. Jelentésükbe beletartozik. De ez a szorongásérzet nemcsak a minden emberre jellemző halálfélelem. Sokszor inkább elvagyódás a jelen meg nem értettségéből egy másik, harmonikusabb világba. Ezt építi ki magának a versekben, a prózában (Nevetők 1920. Kisregény), ezért lesz szülőanyja a Hold, ez a messiás fényes és mégis fekete térben létező hideg égi test.

Összefoglalásul nem tartalmi gondolatokat, inkább módszerbeli kétségeket fogalmazok meg. „A műalkotások ilyen tetszés szerinti szelvényeinek, metszetének, részletének esztétikai és stilisztikai értéke . . . kétséges . . .” (Török Gábor: Lírai igefüggvények stilisztikája 6). Mégis, ha csak megközelítési módokat vesszük a fenti munkát, talán látszik valami értelme a versek ilyen vizsgálatának. „Mert ér-e valamit az olyan elme, amely soha többé vizsgálat alá nem veszi azt, ami körülötte tenyészik?” (Látomás és indulat a művészetben 544). Füst Milánt idéztem, — engem megfogott világa, új életszemlélete, amely új kifejezést, új formát teremtett magának (uo. 533), és új vizsgáladási szempontra ösztönzött.

B. Porkoláb Judit

Nagy László: Virágének

(Az idősíkokra vetített töprengés)

1. Emberek, mivé lettem! || 1. ||
Örömöm elvesztettem. || 2. ||
— — — — —
3. Mikor mosolygok újra,
ki tudja, haj, ki tudja? || 3. ||
— — — — —
6. Se bokros Bakonyalja,
se Mátra kék havassa
énrajtam nem segíthet, | 1 |
nem üdít ilyen szívet. | 2. |₅ || 1 ||
9. Testem is ágynak esve, | 1. |
csúfol a csillag este. | 2. |
Arcom nem illik fénybe,
12. gyámoltalanság képe. | 3. | || 2 ||
— — — — —

- Vas-fiú aki voltam, | 1.a |
 ujjadtól elomoltam. | 1.b |
 15. Mutatóujjad jégcsap, | 2. |
 gidaként bégetek csak. | 3. | || 2 ||

- — — — —
 Mindened én lehetnék, | 1.a |
 18. bajom ha elkergetnéd. | 1.b |
 Folyamodom hát hozzád, | 2.a |
 fordítsd felém az orcád! | 2.b | || 2 ||

A költemény az 1952–54 közötti időszakból, A nap jegyese ciklusból való. A keserűség csendül ki a versből, ahol a jövő a környezetbe vetített gondolat lesz.

2. A Virágének 5×4 soros versszakokból épül fel. A bonyolult mondatstruktúra a töprengő költő érzelmi- és magatartásállapotának kifejezője. A vers 10 mondategészből áll, a mondategészek a mondategységek versszakonkénti megoszlása a következő:

1. versszak: 3 mondategész: 3 mondategység
2. versszak: 1 mondategész: 2 mondategység
3. versszak: 2 mondategész: 3 mondategység
4. versszak: 2 mondategész: 3 mondategység
5. versszak: 2 mondategész: 2 mondategység

(A kettőspont a mondategészben előforduló mondategységek számát vezeti be.) A mondategészek és mondategységek versszakonkénti megfelelése arra utal, hogy a szintaktikai szerkezetben alárendelt összetett mondatok fordulnak elő. (A bonyolultabb és árnyaltabb gondolatok kifejezésére nyelvünkben sokkal alkalmasabb az alárendelés a mellérendelésnél.)

Az első versszak 3 mondategész, amelyből a 3. a *Mikor mosolygok újra*, [azt] | ki tudja, haj, ki tudja?, a tárgyi mellékmondat által bevezetett alárendelő összetett mondat. Az első két mondategész között magyarázó mellérendelő viszony van, ehhez következtető utótagként kapcsolódik az alárendelő összetett mondat:

[(1) ← (2) → (t) 3]: *Emberek, mivé lettem!* | [mivel] örömöm elvesztettem. | [így] *Mikor mosolygok újra*, | ki tudja, haj, ki tudja?

A második versszak mondategészét alkotó 2 mondategység viszonya egyszerű mellérendelő, időbeli egyidejűséget kifejező:

Se bokros Bakonyalja, | *se Mátra kék havasa* | *énrajtam nem segíthet*, [és] *nem üdít ilyen szívet*.

A harmadik versszak első mondategészének két mondategysége hozzá-
 toldó kapcsolatos mellérendelő viszonyban áll, ehhez egyszerű kapcsolatosként fűződik a 2. mondategész: *Testem is ágynak esve*, | *csúfol [is] a csillag este*. | [és] *Arcom nem illik fénybe*, | *gyámoltalanság képe*.

A negyedik versszak első mondategésze értelmező jelzői alárendelő összetett mondat, melyhez magyarázó mellérendelő viszonyban fűződik a következtető utótag 2. mondategész:

[(2) \ Jért.) ← (3 → 4)]: [én az, aki] *Vas-fiú voltam*, | *ujjadtól elomoltam*. | [mivel] *Mutatóujjad jégcsap*, | [ezért] *gidaként bégetek csak*.

Az ötödik versszak két alárendelő összetett mondatból épül föl, közöttük mellérendelő következtető viszony van:

$[(1/h_1) \rightarrow (2/h_{c\acute{e}l})]$: *Mindened én lehetnék, [akkor] | bajom ha elkergetnéd. | [így] Folyamodom hát hozzád, | [azért] [hogy] fordítsd felém az orcád!*

A mondategységek tartalmi, logikai összefüggése így összegezhető:

$\langle [((1 \leftarrow 2) \rightarrow (3 \setminus t)) - ((4) - (5 - 6)) - ((7 \setminus \text{Jért}) \leftarrow (8))] \rightarrow \leftarrow [(9/h_1) \rightarrow \rightarrow (10/h_c)] \rangle$

A mondatstruktúra a költeménybeli érzések, hangulat bonyolult rendjét tükrözi. A költő „bánatosan elmereng kis világa nyomorúságán, s nincs okunk kétségbe vonni, hogy ez az elégiázó hajlam átél magatartás és érzés” (Fülöp 1976, 378).

3. A páros rímes összecsengésű versben rímszóként leggyakrabban állítmány áll, ezek az elszenvedett történés, változás képét bontják ki. A változás három idősíkját érinti a létige három alakváltozata a *lettem* (1. sor) a *voltam* (13. sor) és a *lehetnék* (17. sor). A jelen—múlt—jövő időbeli hármassága egységbe fogja a versben a minden változásra kerekedett világot.

A költemény első két állítmánya (rímes összecsengése) a *lettem* — *elvesztettem*. A *lettem* létige 1. szám 1. személyre vonatkozó „negatív” történést sűrít, az igefüggvény teljes lesz a *mivé* állandó-, állapot- vagy eredményhatározóval. Hasonlóan információgazdag az *elvesztettem* igei állítmány is, az 1. szám 1. személyre vonatkozó múltbeli értékvesztést, mint a jelen állapotának bizonytalanságát hordozza. Ez az indító, negatív állapotváltozást kifejező történés, az ebből következő keserűség és a jövő bizonytalansága fogja tartalmi és hangulati egységbe a vers első négy versszakának állítmányait: (*ki*) *tudja?*, *nem segíthet, nem üdít, (ágy)nak) esve, csúfol, nem illik, (gyámoltalan-ság) képe, voltam, elomoltam, jégcsap, bégetek.*

Az 1. versszak ténymegállapításának címzettje, megszólítottja többes szám 2. személyű: *Emberek, mívé lettem!* A felhívás nem közvetlen vonatkozású, befelé irányuló, a belső töprengést elindító. A történések által és a történések 1. személyre vonatkoztatottsága révén a referencia és az emotív funkció egyszerre van jelen. A versindító mondat egzisztenciális szempontokat sűrítő alapmondat, mely mint a jelen állapotának összegzése szembenező pozícióval indítja a költemény jelen—múlt—jövő idősíkjaira vetített töprengését. A versszak 2. mondategysége: *Örömöm elvesztettem* az 1. mondat tartalomadója, ez a magyarázata a jelen létállapotának, ezzel függ össze, hogy képek, képsorok jelennek meg a múltbeli emlékekből, de mindez a jelenben elkomorul. A jelen örömtelen állapota táplálja a *Mikor mosolygok újra, | ki tudja, haj, ki tudja?* kérdéseket. A *mikor* határozószói kérdés és a *ki* kérdő névmás nem töltődnek tartalommal, hiszen önmegszólító, meditatív kérdések részei. Ehhez a hangulathoz a *haj* indulatszó csendesebb érzéseket, bánatot, a múlt örömeinek sajnálatát társítja. Az értéket veszített *j e l e n* (1. versszak) a költői magatartást meghatározó helyzet, erre keresi a választ, azaz a megoldást (a 2., 3., 4. versszak) a *m ú l t b a n* értékek után kutatva, s visszatérve a jelenbe. S végül az 5. versszak a megoldást a *j ö v ő b e* vetíti. A jelen—múlt—jövő idősíkjai szervezik a versbeni gondolat logikai ívét.

A második versszak két mellérendelő alanya a *bokros Bakonyalja, a Mátra kék havasa* a múlt felvillanó képei, melyeket a jelenbe vonnak tagadó

érvénnyel a *nem segíthet és nem üdít* állítmányok. Az igei tagadást erősíti a sor eleji *se* kötőszó, amely a tagadott mondatrészek kapcsolódására szolgál. A versszakban a személyesség hangsúlyosan van jelen az *énrajtam* személyragos határozószó *én* személyes névmással nyomatékosított alakja, valamint a *nem üdít ilyen szívet* mondategység tárgyának fogalmi tartalma révén. Az *ilyen* deiktikus elem, azonosító funkcióval, de tartalmi feltöltődése az előzménytartalomról (*Örööm elvesztettem*) történhet. A *szív* az emlékkal feszített érzésvilág lírai eleme, ugyanakkor sejteti a lírai alany testi vergődését is: *szívet* (2. versszak) *testem*, *arcom* (3. versszak) fogalmi megnevezések sorában. A főnevek jelentései, a nyelvtanilag „kötetlen” megoldások növelik az aszociációs feszültséget.

A harmadik versszak a jelen kiteljesedő, keserű realitása, az emberi szenvedés, esendőség megelevenítője: *Testem is ágyinak esve, ... | Arcom ... | gyámoltalanság képe*. A jelen állapotának statikus, állóképszerű rögzítése ez. Ennek természeti háttere a *csillag este*, a *fény* a lírai én érzésével diszharmónikus, de a „fényt imádó” költőtől nem idegen, csak a szkeptikus jelen helyzete teszi azzá:

*Testem is ágyinak esve,
csúfol a csillag este.
Arcom nem illik fénybe,
gyámoltalanság képe.*

A negyedik versszak a múlt állapotának felvillantása, ennek sajátos szó szerkezet a megnevezője *vas-fiú*: *Vas fiú aki voltam*. A *voltam* a múlt és jelen állapotváltozásának kifejezője, az *aki* vonatkozó névmás mint grammatikai vonatkoztató elem a múlt állapotára való visszaulálás. Az *elomoltam* állítmány igealakja a személyes emlékképpel teljes megsemmisülését fejezi ki. Az *omlik*, *omol*: *'roskad'* igei jelentése a verskezdő *mivé lettem* állapotának magyarázatát asszociálja az *Örööm elvesztettem* állítás gondolati részeként. A versszakbeli „személyes személytelenség” *ujjadtól* (1. szám 2. személyű birtokos személyjelen főnév) versmondatba kerülése: *ujjadtól elomoltam*. | *Mutatóujjad jégcsap* nemcsak a személyes vonatkozást szünteti meg, a *jégcsap* névszói állítmány fogalmi jelentéséből hidegség árad, s ez a történetet az embertől elvonatkoztatott, dezantrop jelenséggé minősíti. A *jégcsap* egyben a páros rímes összecsengés hívó ríme, melyre a *csak* fok-mérték határozó szerepű módosítószó felel. A felelő rím logikailag motivált kapcsolatot teremt a rímhívóval mint az értelem és cél nélküli emberi cselekvés záró szava: *Mutatóujjad jégcsap, | gidaként bégetek csak*. A *csak* mondategységében hangsúlyos jelentése olyan hangulati, tartalmi értékkel telítődik, hogy nemcsak az adott versszak, hanem az első négy versszak jelenállapotának összegzése is. Ebből az elvont tárgyiasságból nem bontható ki a közvetlen élmény.

Az utolsó versszak a vers egészében állóképszerűen megrekedt jelen továbbvitele a feltételes jövő irányába. Az állítmányok feltételes igealakjai *lehetnék*, *elkergetnéd* a vágy, a jövő feltételes megtestesítői. A lírai én személyessége itt is többszörösen hangsúlyos: *Mindened én lehetnék | bajom ha elkergetnéd*. | *Folyamodom hát hozzád*, ezzel szemben a megkapaszkodás, a remény eszköze, a már korábban előforduló személytelen 1. szám 2. személy elvont, dezantrop fogalom: *fordítsd felém az orcad!*

4. A költemény leírása a jelen állapotának konstatálásától (1. versszak) mint konkrét jelenbeli állításból indul. Az állítást kibontó bizonyításhoz a költő a múltba nyúl vissza, de nem egyszerűen a múlt értékteli és a jelen kiüresedett érzésállapotát állítja szembe, hanem megtalálja azt a grammatikai, stilisztikai szituációt, amelyben a „veszteségérzés” a leginkább érvényesül, többet mond.

A vers egyszerre több valóság-, érzelem- és magatartássíkot villant föl. Az idősíkok érintkezésének egymásutánjából adódó kombinációs megoldásokat a 3. versszaktól az absztrahálás erős foka és változatos módja váltja fel. A múlt — jelen : konkrét — elvont állapota mint dialektikusan összetartozó ellentét inspirálja a jelen időleges konklúzióját (4. versszak: 4. sor), majd a jövő absztrahált képzetét (5. versszak). Az idősíkok által a költeményben olyan dinamikus konnotáció képződik, amely megszabja az egyedi konnotációkhoz kötött jelentések lehetőségeit.

Szikoráné Kovács Eszter

Irodalom

- Békési Imre: A gondolkodás grammatikája, Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések. Tankönyvkiadó, Bp., 1986.
Fülöp László: Élő költészet. Magvető Kiadó, Bp., 1976.

Melyik Szent István?

A címbeli kérdést teljes formájában így szeretném föltenni: Melyik Szent Istvánra való utalás található a középkori Magyarország *Szentistván* helységneveiben? A fölvetést az az ellentmondás indokolja, amely a hagiográfia tényei, a hazai tisztelettörténet körébe tartozó ismereteink és adataink, illetőleg a névtani érdekű megnyilatkozások között feszül. Föl kell tenni a kérdést még akkor is, ha a homonímiában levő helynévcsoport mindegyik tagjára az igaz, biztos eligazítást a történeti források elégtelensége miatt egyelőre még és talán már sohasem tudjuk megadni.

A hagiográfia által nyilvántartott István nevű szentek között négy olyan van, akinek a hazai kereszténység korai évszázadaiban elméletileg kialakulhatott a kultusza: 1. Szent István protomártír, az apostoloktól választott hét első diakónus egyike, „kit eltöltött a hit s a Szentlélek” (Csel. 6, 5), s aki „telve volt malaszttal s erővel, csodákat s nagy jeleket művelt a nép között” (uo. 6, 8). A hellenista zsidók istenkáromlás vádjával a főtanács elé hurcolták (uo. 6, 11), majd Jeruzsálem városkapuja közelében i. sz. 34-ben halálra kövezték. Ünnepe december 26-án üljük, tiszteletét már Szent László 1092-beli I. törvénykönyvének 38. cikke előírta azzal, hogy születése napját (?) a kötelezően megtartandó ünnepek közé iktatta. — 2. I. Szent István pápa, vértanú (254—257), az ún. eretnekeresztelési vita résztvevője; Szent Cipriánnal szemben úgy döntött, hogy az eretnokségből visszatérőknek csak bűnbocsánatot kell tartaniuk. Ünnepe augusztus 2-án van. — 3. III. Szent István pápa (752—757), a pápai állam megalapítója, aki a frank Kis Pipin segítségével legyőzte a Rómát fenyegető Aiszulf longobard királyt. — 4. Szent István magyar király (1000—1038), a kereszténység elterjesztője és szervezetének kiépítője hazánkban. 1083-ban avatták szentté. Ünnepe augusztus 20-án tartjuk, Szent László említett törvénykönyve ezt is a kötelező ünnepek közé helyezte. — Életrajzi adatai alapján ötödikként számításba vehetnénk még Harding Szent Istvánt is (megh. 1134-ben), aki Albericust követve a ciszterci rend második apátja, a rend alkotmányának (Charta caritatis) összeállítója volt (ünnepe: július 16.), az ő szentté avatása azonban csak későn, 1623-ban történt meg. (Az előbbiekre l. Katolikus Lexikon. Szerk.: Bangha Béla S. J. Budapest, 1931. 2: 388—90; Wimmer, Otto: Handbuch der Namer und Heiligen. Innsbruck—Wien—München, 1959.² 449—52.) De figyelmen kívül hagyhatjuk III. Szent István pápát is, mert középkori naptárainkban csak az első mártírnak, I. István pápának és a magyar királynak van ünnepe (Knauz Nándor: Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva. Budapest, 1876. 271—3), s mint később majd látni fogjuk, a tiszteletükre emelt templomok címei szerint valóban hármójuknak alakult ki hazánkban eltérő mértékű kultusza.

Köztudomású, hogy a *Szentistván*-féle helynevek — Kiss Lajos kifejezésével élve — névátvonódással keletkeztek: a bennük megnevezett szent az ott épült templom dedikációja volt, tehát azt fejezte ki, hogy a templomalapítók az egyházat az ő tiszteletére emelték, majd pedig a templomcímeket átvitték a településre is. (Megemlítem, hogy ritkán más motiváció szerint zajlott le a hasonló nevek keletkezése; pl. a tényleges birtok-

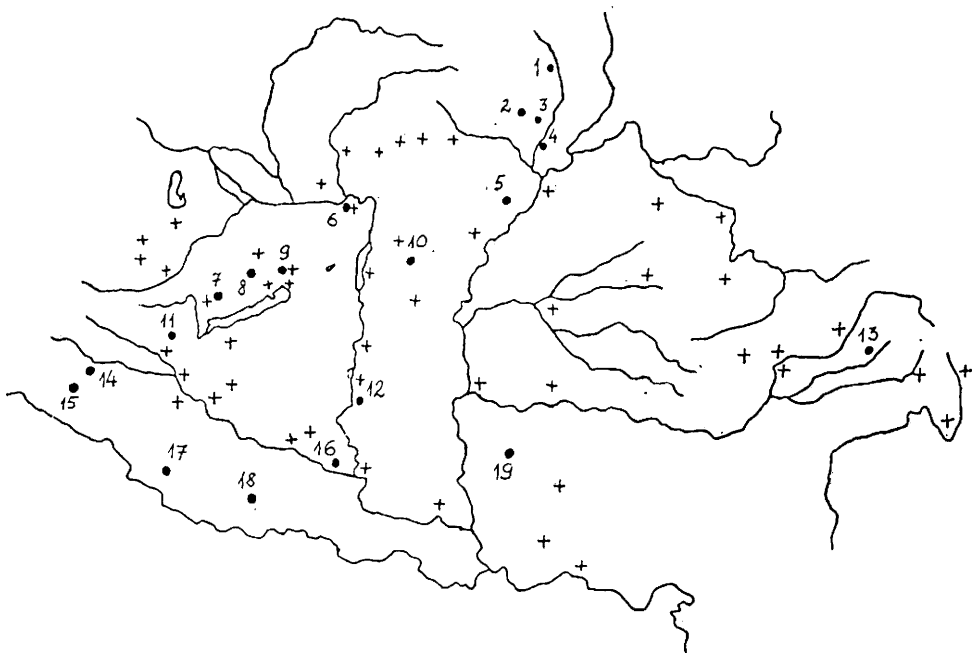
lás alapján. A Csongrád megyei *Mártély* arról kapta az eredeti *Zenth Adrianmartyr* nevet, hogy a birtok egykor a Szent Adorján vértanúnak szentelt zalavári bencés apátságé volt. Vö. FNESz.⁴ 2: 104. — Az erdélyi Szentmihályköve vár is birtokosáról, a Szent Mihályt védőszentjének tartó erdélyi püspökségről nyerte nevét, 1299: *castrum sancti Michaelis*, 1356: *Zentmyhalkewe* (Iczkovits 63.) Egyszerű lenne tehát a dolgunk, ha a források a *Szentistván* helynévi adatok közlésén kívül arról is minden esetben határozottan tájékoztatnának, hogy mi volt a megfelelő települések egyházának korabeli titulusa. Ez azonban — sajnos — koránt sincs így, éppen ezért megértéssel kell fogadnunk a magyar névtani irodalomban az állásfoglalás elmaradását, de azt a rokonszenves részrehajlást is, amely szerint többen a *Szentistván* helységnevekben — adatokkal való megtámogatás nélkül — első királyunk, az 1083-ban kanonizált Szent István tiszteletét látják.

A Borsod megyei Szentistvánról írja a megyei monográfia tudós szerzője, Klein Gáspár, hogy „a helység nevét Szent István tiszteletére emelt egyházaról kapta” (Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák. Szerk.: Csíkvári Antal. Budapest, é. n. IV. rész, 146). De melyik Szent Istvánról? — A Veszprém megyei Királyszentistvánról viszont Mikešy Sándor írta nagy határozottsággal: „A falunév az első magyar király nevének emléke” (VeszprHtLex. 1: 216). — Mind a két említett helységnevet Szent István királyhoz kapcsolja Kiss Lajos is, ő azonban sejteti az olvasóval az elnevezésben rejlő problémát: „Az előtagként szereplő *Király*- egyfelől az országban másutt is található *Szentistván* [1907. Hnt. 984—5] helységnevektől való megkülönböztetésre szolgáló, másfelől azt hangsúlyozza, hogy a helységnévben nem Szent István protomártír, hanem Szent István király szerepel” (FNESz.⁴ 1: 735). A borsodi *Szentistván* nevééről is előbb leszögezi: „Azzal kapcsolatos, hogy a falu templomát Szent István király (ur. 1000—1038) tiszteletére emelték.” Utóbb azonban a másik lehetőségre is rámutat: „Figyelembe kell venni azt is, hogy Géza fejedelem (ur. 970 k.—997) korában Piligrim passauai püspök papjai is térítettek Magyarországon, s a passauai püspökség Szent István protomártírnak volt szentelve” (FNESz.⁴ 2: 559). Meg kell itt jegyezni, hogy tudomásom szerint eddig egyik helységre vonatkozóan sem bukkant föl olyan adat, amelyik egyértelműen tájékoztatna bennünket templomuk patrocíniumáról. A veszprémi helység pedig a *Király*- előtagot a megyei helységnevek törzskönyvezésekor a községi képviselőtestület és a megyei előjáróság kérésére hivatalos névadásban kapta, de nem az előbb olvasható indoklással, hanem azzal, hogy a falu egy része korábban királyi birtok volt. (L. ehhez, hogy „Az 1488. évi adólajstrom szerint a Veszprém melletti Szent-István” részben a királyé: Cs. 3: 277.) — A magyarországi tisztelettörténet és egyházi kultusz örök érdemű kutatója, Bálint Sándor, egy régebbi művében Szent István király kultusza mellett még külön megemlékezik a protomártír hazai korlátozott tiszteletéről, illetőleg ennek néprajzi vonatkozású adatairól (Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest, é. n. 130), az újabb, nagy összefoglaló monográfiájában azonban az első mártírt meg sem említi, hanem csak Szent István királyról beszél, és vele kapcsolatban sorolja fel az általa föltárt összes középkori és újkori Szent István patrocíniumot, valamint a *Szentkirály* és a *Szentistván* helységneveket (Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest, 1977. 2: 211—2). — Legvégül Solymosi László egyértelmű állásfoglalását idézem: „Magától értetődő a magyar szentek kultusza [Magyarországon]. Közülük külön figyelmet érdemel első királyunk tisztelete, melyet a *Szentistván* és a *Szentkirály* nevű települések sokasága tükröz” (TörtSzle. 1976: 145).

Kiss Lajos imént idézett útmutatásain kívül még Kristó Gyula álláspontjára kell hivatkoznom, aki — miután szép okfejtéssel bizonyítja be, hogy a *Szentkirály* helynevek szent királyaink (István és László) közül „félreérthetetlenül Istvánra” vallanak —

egy hipotézisével kapcsolatban a következőképpen fogalmazza meg feladatunkat: „Ami pedig ötletünk ama részét illeti, hogy László kanonizációja bifurkációt eredményezett: *Szentistván* és *Szenilászló* helyneveink kialakulását, további vizsgálatot igényel, annak megvizsgálását, hogy *Szentistván* helyneveink közül melyek utalnak István protomártir... és melyek István király patrocíniumára” (MNY. 74: 479).

A következőkben adattárba foglalom a *Szentistván* helységneveket, illetőleg közülük azokat, amelyekről — némelyikük viszonylag kései adatolása ellenére — föltehető a középkori eredet. Ezeket a mellékelt térképen fekete ponttal jelölöm, a mellettük levő szám pedig az adattár sorszámával azonos. A térképre rávetítem Kristó Gyula *Szentkirály* helynévi adatait (ezeknek + a jele) is, hogy a két helynév névföldrajzi sajátosságai is szemléltethetők legyenek. — 1. Hernádszentistván, Sáros m.: 1423: *Zenthesthwan* (Cs. 1: 311). — 2. Szentistván, Borsod m. (puszta Rakaca mellett): 1273: *Varmus* (Gy. 1: 815), 1332–7: *de Sancto Stephano* (Vat. 1/1: 338, 347, 363; a plébániák sorrendjéből következik, hogy ezek az adatok csak erre a helysége tartozhatnak), 1409: *Zenthestfan*, más néven *Warmus* (ZsigmOkm. 2/2: 212, 213). — 3. Szentistvánd, Abaúj m.: 1808: *Szent-Istvánd praedium* (Lipszky). — 4. Szentistvánbaksa, Abaúj m.: 1288–1304: ? *Boxa* (Gy. 1: 63), 1318: *felBoxa* (AnjouOkm. 1: 463), 1773: *Sz. István Baksa* (FNESz. 2: 559). — 5. Szentistván, Borsod m.: 1333: *Scenthstephan* (Cs. 1: 179, Gy. 1: 806). — 6. ? Szentistván, Esztergom m.: 1187: *eccl. S. Stephani de Pulchro*, +1187/?1256/+1258: *eccl. S. Stephani protomartyris prope Str-um*, 1272: *v. S. Stephani* (Gy. 2: 277). — 7. Szentistváncsab, Veszprém m. (Csabrendek része): 1369: *Szentistváncsab* (átírt adat, VeszprHtLex. 2: 173), 1423: *Zenthspanchaby* (Cs. 3: 40), 1531: *Chab Zenthestawan*, 1534: *Zenthystwan*, 1739: *Szent István Csabja* (VeszprHtLex. 1: 374). — 8. Szentistván, Veszprém m. (puszta Szentgál határában): 1319: *Scentstephan* (AnjouOkm. 1: 526). — 9. Királyszentistván, Veszprém m.: 1332–7: *de Sancto Stephano* (Vat. 1/1: 374, 395), 1488: *ZenthIsthwan* (Cs. 3: 252). — 10. Szentistván, Pest m. (puszta Mende határában): 1676–1680:

Szt. István (Szarka 97), 1780–81: *Szent-István, Sz.: István* (Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság. Budapest, 1988. 68.) — 11. ? Szent-istván, Zala m.: 1426: *Zenth Esthwan* (Cs. 3: 106), személynévből ismerjük. — 12. Szent-istván, Bodrog m. (Baja része): 1520–21: *Zenthystwan, Zent Istwan* (Cs. 2: 209). — 13. Székelyszentistván, Maros sz.: 1332–7: *de Sancto Stephano* (Vat. 1/1: 96, 131, 141), 1575: *Szent István* (Barabás: SzO. 303). — 14. Racsicaszentistván, Körös m.: 1291: *iuxta ecclesiam Sancti Stephani protomartyris* — *Rachicha* föld határjárásában (KritJegyz. 2/4: 49), 1334: *eccl. sancti Stephani protomartyris de Radchicha*, 1495: *Racchycza Zent Istwan*, 1507: *Rachycza Zenth Istwan*, 1537, 1542: *Zenthysthwan* (ComCris. 269–70). — 15. Unčani, Zágráb m.: 1269: *Povnyina*, 1334: *eccl. sancti Stephani pape de Pownya*, 1501: (*plebanus*) *sancti Stephani de Zenthistwan* (ComZagr. 2: 159). — 16. Baranyaszentistván, Baranya m.: 1808: *Szent-István* (Lipszky). — 17. Staro Štefanje, Körös m.: 1302: *Rakythnichá*, 1334: *eccl. sancti Stephani*, 1369: *Stephanouch*, 1401: *eccl. sancti Stephani protomartyris de Rakytynicza*, 1540: *Zenthysthwan* (ComCris. 227–8). — 18. Szent-istván, Pozsega m.: 1333: *de Sancto Stephano* (Vat. 1/1: 272), 1443: *Zenthisthwan* (HéderváryO. 1: 211; további adatok: Cs. 2: 426, ComPos. 252). — 19. Szentistván, Torontál m.: 1808: *Szent-István h., Stephansdorf* vel *Stephanifeld* g. (Lipszky).

Adattárunkból kitűnik, hogy három *Szentistván* helynevünk biztosan nem a magyar királyhoz köthető: a Zágráb megyei falu templomát Szent István pápa tiszteletére emelték (l. 15. szám), s neki egyúttal ez az egyetlen ismert patrocíniuma a középkori Magyarországon, a két Körös megyei helységben pedig a protomártír egyháza állott (l. 14. és 17. szám). Nagy kár, hogy az esztergomi *Szentistván* nevére nincs magyar nyelvű adatunk (fentebb ezért tettem kérdőjelet a 6. tételhez), pedig ez a vele közvetlenül határos *Szentkirály* falu nevével és patrocíniumával (1272: *v. . . S. Stephani regis*: Gy. 2: 277; illetőleg 1271: *Sz. Király*: CodDipl. 9/1: 382) egyértelműen bizonyítaná, hogy ott a korabeli magyar nyelvhasználatban a megszorítás nélküli Szent István patrocínium (és belőle a *Szentistván* helynév) csak az első mártírt jelentette, s tőle a magyar szentet a *király* szó alkalmazásával különítették el.

A többi *Szentistván* helység templomáról nincsenek régi adataink, így velük kapcsolatosan csak azt a Kiss Lajostól említett föltevést vizsgálhatjuk meg, hogy Szent István protomártír középkori tisztelete lehetővé tette-e patrocíniuma helynévvé alakulását Magyarországon. E kérdésre határozott igen a válasz. Kultusza „hazánkban már a honfoglalás előtt is el volt terjedve” (Melich: NyK. 34: 14), s folytatódott ez Géza fejedelem udvarában is, hiszen a legenda szerint Sarolt álmában ő jelent meg, s a keresetségben így kapta az ő nevét első királyunk (Bálint: ÜnnKal. 2: 197–8). A magyar egyháztörténet még Géza korából valónak tartja az esztergom várhegyen felépített Szent István protomártír-templomot (Györffy: IstvKir. 74), korai lehet a győri plébániaegyház is (uo.), s a veszprémi püspökség alapítólevele szerint az ő tiszteletére emelt kápolna állt Sólyon (VeszprRégTop. 183). A templomcímek választásában megmutatózó kultusza (ha nem vetekszik is Szent István királyéval) számottevő volt az egész középkoron át. Kovács Béla gyűjtése szerint a XIV. század közepéig 19 patrocíniuma számolható össze, amelyből 6 Északnyugat-Magyarországon, 11 a Dunántúlon, egy a Duna-Tisza közén és szintén egy a Dráva–Száva közén volt (Agria XXV–XXVI. Az egi Dobó István Vármúzeum évkönyve. Szerk.: Bodó Sándor, Petercsák Tivadar. Eger, 1989–1990. 409). Az én más szempontok alapján végzett és időben későbbre is kiterjedő gyűjtésemben a következő adatok tanúsodnak Szent István protomártír tiszteletéről (figyelmen kívül hagyom azokat a templomcímeket, amelyekről forrásaimból nem derül ki, hogy melyik Szent Istvánra utalnak): 1. Banoštor, Szerém m. (régén Kő és Bánmonostora néven ismerték): 1198: *Monast. S. Stephani prothomartyris situm in loco qui dicitur Keu*, 1309: *Civitas de Ku que alio modo Monasterium Bani nominatur. Canonici*

ecclesie S. Stephani prothomartyris ibidem (Cs. 2: 234; ComSirm. 9). A bencés apátságot Belus bán alapította a XII. sz. közepén (PRT. 12/B: 427). — 2. Becse (Sziget-), Fejér m.: 1308: a Nagyszigeten levő *Beche*, amelyben István első vértanú tiszteletére emelt templom állt (Bakács, Pest 112), 1364: *Beche . . . in qua ecclesia lapidea inhonore sancti Stephani prothomartyris . . . constructa* (ZichOkm. 3: 226). — 3. Busson, Szepes m.: 1367: „a stragari másképp bussoni egyház, mely Szent István első vértanú tiszteletére volt szentelve” (Fekete Nagy, Szep. 233). — 4. Esztergom, Esztergom m.: 1. a 6. helynévi sorszámot! — 5. Fehérvár (Gyula-), Alsó-Fhér m.: 1300: *ad opus eccl -e B. St-i* (Gy. 2: 152), a várban állt az ágostonos remeték 1295-től adatolt klastroma (uo. 157). — 6. Gorbónak, Körös m. (ma Kloštar Podravski: ComSirm. 118—9): 1504: *claustrum Sancti Stephani prothomartyris in Garbanak fundati* (BalassaLevt. 171). — 7. Győr, Győr m.: 1482: *ex oppositio ecclesie parochialis nostre S. Stephani prothomartyris* (Cs. 3: 540); egykorúnak tartják a püspökséggel (Rupp 1: 425). — 8. Krivány, Sáros m.: 1301: *Criua*, Szent István első vértanú egyháza (AnjouOklt. 1: 47). — 9. Mihályfa, Zala m.: 1439: *ecclesias parochiales . . . Stephani prothomart. de Michalfalva* (Lukcsics 2: 185). — 10. Monyhád, Sáros m.: 1395: *Mahnja . . . in eadem ecclesia sancti Stephani prothomartyris constructa* (ZsigmOkm. 1: 462); éppen a falu elpusztulásáról és új helyre településéről adnak hírt (Fekete Nagy: Száz. 1937: 429). — 11. Nádasd, Hont m.: 1318/1495: *Nadasd . . . capellam in honore S. St-i prothomartyris* (Gy. 3: 220, Bakács, Hont 158). — 12. Nak, Tolna m.: 1304: *Nok . . . in qua ecclesia in honore beatj stephani prothomartyris est fundata* (AnjouOkm. 1: 86). — 13. Örs (Tisza-), Heves m.: 1292/1310: *Wrus . . . in qua . . . est eccl. in honore S. St-i prothomartyris* (Gy. 3: 120). — 14. Pok, Győr m.: 1308: *Stephano preposito monasterij eorum beati Stephani prothomartyris de eadem Pok* (HazaiOkm. 4: 116, Cs. 3: 556, Gy. 2: 619). — 15. Raicsaszentistván, Körös m.: 1. a 14. helynévi sorszámot! — 16. Rakitnica, Körös m.: 1. a 17. helynévi sorszámot! — 17. Ság (Tápió-), Pest m.: 1433: *ecclesias parochiales . . . S. Stephani prothomart. de Saagh, Waciensis d.* (Lukcsics 2: 101). — 18. Sóly, Veszprém m.: (1002)/+1257: *in Sool apud capellam b. Stephani prothom.* (KritJegyz. 1: 2). — 19. Szeleste, Vas m.: 1318/1329: *Zeleste . . . oratory seu capelle in honore sancti Stephani prothomartyris* (HazaiOkm. 3: 104); ekkor alapítják (Ortvay, Egyh-Földl. 2: 811). — 20. Szilva, Sáros m.: 1270: *iuxta cimiterium Beati Stephani prothomartyris* (ÁÜO. 8: 297); Felszilva határjárásában. — 21. Szódi, Arad m.: 1402: *Rector parochialis ecclesie S. Stephani prothomartyris de Zeugy.* (Cs. 1: 765). — 22. Tomaj (Badacsony-), Zala m.: 1344: *Thomay . . . ecclesia parochialis in honore beati Stephani prothomartyris* (ZalaO. 1: 416). — 23. Ürmény, Nyitra m.: *Ilmer*, Szent István első vértanú plébániaegyháza (ZsigmOkm. 2/1: 654). — 24. Várad (Nagy-), Bihar m.: XII. sz.: *Drogonis abb-is S. Stephani in Hungaria* (Gy. 1: 688), 1321: *Conuentus sancti Stephani prothomartyris de promontorio Waradiensis* (AnjouOkm. 1: 605); II. István alapította a Prémonturból hozott szerzetesekkel (Gy. 1: 689).

Szent István protomártírnak az egyházi intézmények címében megmutatkozó tisztelete alapján azt mondhatjuk tehát, igenis megvolt a lehetősége patrocíniumának, hogy az egykori Magyarország területén a *Szentistván* helynevek névadója legyen. A véletlenek játékának híhetnénk, de talán mégsem az, hogy az ő védelmébe ajánlott egyházak száma mintegy harmada a magyar király tiszteletére emelt templomokénak (vö. Kovács Béla: i. h.), s a régi *Szentistván* helységneveknél is mintegy háromszor több, biztosan István királyhoz kapcsolható *Szentkirály* helynév számolható össze (vö. Kristó Gyula: MNy. 74: 476—7; az ő 52 adata mellé ötvenharmadikként esetleg még fölvehető *Szentkirályszabadja* neve is, mert a helységben 1383-ban Szent Király-egyház állt: VeszprReg. 309). Figyelembe vehető a névföldrajz tanúskodása is. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy a Balaton-felvidéken és a Székelyföldön egymás mellett vagy közelében sorakozó *Szentistván* és *Szentkirály* helynevek azonos patrocínium esetén miért öltöttek

eltérő nyelvi formát; a kézenfekvő magyarázat csak az lehet, hogy templomaiknak más volt a titulusa. Ha tehát nekem kellene felelni arra a kérdésre, hogy az első magyar király tiszteletét hirdetik-e a középkori Magyarország *Szentistván* helységnevei, ezt a bizonytalanságot rejtő választ adnám: inkább nem.

Mező András

Szordas. Határrész neve a debreceni Nagyerdőtől északra fekvő Monostoron. Szólátmonostora (1325: Zolathmunustura, 1329: Zoladmonustra) Árpád-kori település volt Debrecen és Hadház között; feltehetően a Gutkeledek alapították még a tatárjárás előtt. A XIII–XV. században a falu és monostora a Miklós báni alág (Keresztúryak, Bacsakayak és Berencsyek) birtoka és talán temetkezőhelye is. 1594-ben a törökök oldalán harcoló krími tatárok felperzselik. Az elpusztásodott birtokért Debrecen, Hajdúhadház és Hajdúböszörmény pereskedett évtizedeken át, míg végül Monostor-puszta nagyobbik része és a Monostori-erdő Debrecené, az erdőtől keletre elterülő határrész pedig Hadházé lett. *Szordas*-nak a debreceni Monostorba ékelődő hadházi puszta déli felét nevezik. A szordasi föld északi határa a Harasztos (erdős homokdombok), a déli pedig a Templom-hegy.

A XVII–XVIII. században *Szordas* nevét Böszörményben még *Szurdos*-nak ejtették. Valószínű, hogy ez az eredeti névváltozat. *Szurdos*-ról a város tanácsának jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: 1741: „... hallotta a Fatens, hogy *Szurdoson* is bizonyos Just birt Böszörmény Városa.” A szurdosi birtokrészt „Cseres Erdőcske” volt, melyet „annak előtte bizonyos Esztendőekkel Böszörmény városa birt és usuált”. A tanú jelen volt, „a mikor a szakaszhatárt hánták a Monostori és *Szurdos*i rész között...” (Hajdúsági Múzeum levéltára. Vö.: H. Fekete Péter: Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. MNyTK. 102. sz. 108).

H. Fekete a *Szurdos* (*Szordas*) helynévről megjegyezte, hogy „ma ismeretlen”. Részben igaza is volt, mert a Böszörménytől távol eső, erdőkön, mezőkön túl fekvő pusztának a neve – miután a város régen elvesztette ezt a birtokot, és lakosainak többé már nem volt közük hozzá – könnyen kieshetett a böszörményiek tudatából. Láthatóan el is felejtették. A hadháziak azonban ma is ismerik és használják ezt a nevet. A hadházi Monostor-pusztáról É. Kiss Sándor így ír dolgozatában: „Népies nevén Dugó-Pallagnak nevezik az északi részét, *Szordas*-nak a délit” (É. Kiss: Hajdúhadház helynevei II. Külsőségi elnevezések. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve [1968], Debrecen, 1970. 469). „*Szordas*, -t, -ba. Monostor puszta déli vége. Valami miatt pejoratív hangulatú név, ezért az ottani birtokosok és lakók szívesebben használják helyette a Monostor vagy Pallag nevet. A hagyomány szerint *Szordas* község volt” (i. m. 490). „Templom-hegy. Kisebb domb a Szordasban a Szolnoki-féle föld és a Tangazdaság mesgyéjén.” Monostornak „azt a részét, ahol a Templom-hegy is van, *Szordas*-nak nevezik” (i. m. 493).

A *Szordas* név a Monostorral határos Alsójózsa községben sem ismeretlen, a régi szordasi temető alig egy kilométerre van a településtől. Szolnoki Lajos nyugdíjas, aki a szordasi Szolnoki-féle tanyán született és nőtt fel, jól ismeri a monostori határt. *Szordas*-nak azt a Hajdúhadházhoz tartozó földet nevezi, amely tompa ék alakjában nyúlik be a debreceni Monostor-dűlő és a Monostori-erdő közé. Délkeleti határpontja egy fehér kőtömb, mely a Templom-hegy tetején áll, az Árpád-kori templomrom hajójában. A Szordas szó jelentését nem tudja, de nem érzi pejoratívának sem: „Szordas. Mindenki csak úgy hívja, hogy Szordas. Valamikor birkaelégelő vót, most szántó, almáskert meg erdő” (Honismereti gyűjtemény, Alsójózsa, 1981/2).

Monostor közép- és újkori birtoklástörténetének ismeretében bátran elmondhatjuk, hogy a szurdosi ~ szordasi határrész bizonyosan nem egykori tulajdonosáról kapta a nevét. Szurdos vagy Szordas nevű személlyel, aki Monostoron élt vagy birtokolt volna, sem a régi, sem az újabb kori iratokban nem találkozunk. Nem lehet idegen eredetű sem ez a név, az iratokban ugyanis meglehetősen későn bukkan elő, tehát nem korai kölesönzavunk. Monostoron és közvetlen környékén nem magyar eredetű etnikum jelenlétéről pedig nincsenek adataink.

Hangtani és jelentéstani nehézségekkel indokolható, hogy a *Szurdos* ~ *Szordas* nevet nem a *Szórád* ~ *Szólát* (I. Szóládmonostora) névből származtatjuk. Nem igazán meggyőző az a magyarázat sem, mely összefüggést keres a vizsgált terület térfelszíni adottságai és elnevezései között. Tagadhatatlan ugyan, hogy a szurdosi ~ szordasi határrésznek bizonyos szurdok, zug jellege van, hiszen a terület a Harasztos dombjai felől fokozatosan lejt délnyugat felé és végül beszorul a Templom-hegy és a Nagy András-halom közé: „A templomdomb északról dél felé húzódó homokhát, mindkét végén egy-egy kisebb buckával. Tőle nyugatra széles mocsaras völgy [Szordas] terül el. A domb [Templom-hegy] és a völgy vele szemben levő oldala [Nagy András-halom és környéke] a felszínen tele van cserepekkel, az egykori falu helyét a törmelék jól mutatja” (Balogh István: Adatok az Alföld középkori régészetéhez. Archeológiai Értesítő, 80. k. 1953/2. 146). A terület szurdok, szoros, zug jellegét fokozza az a tény is, hogy a hadházi Szordas két oldalán idegen birtoktestek (debreceni föld és erdő) helyezkednek el, a Szordas a hadháziak számára ilyen szempontból is szögletben, zugban van.

Elvileg elképzelhető tehát, hogy a *Szurdos* ~ *Szordas* földrajzi névben ugyanaz a *szor-* ~ *R. szur-* tő rejlik, mint a *szurdék*, *szordok?*, *szurdok*, *szurdok* főnévben (TESz. III. 805–6; OSz. 945). Ebben a szóban a *-dok*, *-dék* képzőt találjuk. A *-dos*, *-das* (*-d-os*, *-d-as*) főnévi képzőbokra azonban nyelvünkben nincs analógia (Kiss Lajos szíves közlése), a magyarázat tehát nem meggyőző.

Sebestyén Árpád hívta fel a figyelmemet arra, hogy járhatóbb út volna a *Szurdos* ~ *Szordas* nevet a magyar *szurtos* 'piszkos, mocskos, sáros' szó felől megközelíteni. Talán a latin *sordes* 'szenny, mocsok, szemét' és a *sordidus*, 'mocskos, piszkos, szurtos' szavak is ezt az összefüggést támogatják (Jambressich Andreas: Lexicon latinum . . . Zágráb, 1742. 930). A *Szordas* korábbi talajviszonyai (mocsaras, sáros völgy, ahol az állat piszkossá, szurtossá vált) ezt a magyarázatot támogatják. Elképzelhető, hogy az É. Kiss által említett „pejoratív hangulat” is ebből a jelentésből fakad.

Lévai Béla

kompatibilis. Így kell írni a HKSz. szerint Ugyanígy *-an* határozóragos alakját, így az idegen eredetű *in* előtaggal s ennek határozóragos alakját. De már: *kompatibilitás*, *inkompatibilitás*. **M** **o** **n** **d** **a** **n** **i** **v** **a** **l** **a** **m** **e** **n** **n** **y** **i** **e** **n** **r** **ö** **v** **i** **d** **[i]** **-** **v** **e** **l** **m** **o** **n** **d** **j** **u** **k** **m** **i** **n** **d** **e** **n** **a** **l** **a** **k** **b** **a** **n**. A számítástechnikához közelálló ma egyrészt igen gyakran használják kivált a címbe felvett melléknevet, másrészt őszintén csodálkoznak és háborognak, amikor megtudják, hogy ezt hosszú *i*-vel kell írni.

A VégSz. összesen 15 *ilis* végű címszót tartalmaz, köztük a *pilis* 'tonzúra stb.' főnevet és a *dilis* melléknevet, melyek nyilván nem latin eredetűek, szemben a többiekkel (*labilis*, *spektábilis*, *rentábilis* stb.). Ugyancsak a VégSz. egyetlen *ilis* végű elemet sem tartalmaz. Vagyis a lat. *ilis* végű melléknevek a magyarba rövid *i*-vel kerültek át, így ejtődnek, ill. íródnak. Ez alól a HKSz. alkotta *kompatibilis(an)*-*inkompatibilis(an)* egyetlen (helyes)írási kivételpár lenne, ezt valószínűleg még akkor is felesleges megtartani, ha tudjuk, hogy a latin hosszú *i*-nek a magyar hosszú *i* kellene hogy megfeleljen.

Ehhez két további megjegyzés illik: a) Valószínűleg nem célszerű önkényesen eltérnünk a HKSz.-től (az AkH-tól természetesen nem s z a b a d), hiszen az írás egységessége a legfontosabb. Így egyszerűen csak bejelenthetjük mondott igényünket a HKSz. adott helyének megváltoztatására. b) Évtizedekkel ezelőtt épp folyóiratunk hasábjain számoltam be arról, hogyan próbáltam Pais tanár úrnak a Kruzsokból jövet elmagyarázni: „a gép” a nevezetes *vajaskenyér* – *zsiros kenyér* kontraverziát is megoldhatja; tulajdonképpen ebből indult ki a KHSz. gépi el(ő)készítése (vö. Nyr. 113 [1989.]: 441–9, kül. 442). Most hozzáteszem: amint a fentiekből látható, természetesen az *üls* ~ *üls* kérdése is a gépekkel oldható meg. (Ne higgyen nekem egészen az olvasó. Szerintem persze az élet, a nyelvészet stb. szinte minden kérdése géppel oldható meg, ill. géppel megoldható.) Tóth Etelkához és Zigány Judithhoz fordulok: hol késik az éji homályban a HKSz. percek alatt előállítható többirányú gépi feldolgozása, így AT-listája is, legalább műhely (kiadói, nyomdai korrektori stb.) célokra, néhány példányban? [Egy kedves kémem szerint ugyan megvan a keresett lista, egyetlen példányban – Deme Lászlónál. Így van ez? – fordulok tehát most hozzá is.]

Papp Ferenc

Grétsy László—Vágó István: Álljunk meg egy szóra! IKVA 1991. 183 oldal

Bizonyára sokan nézték azt a hetenként jelentkező tévéműsort, amelynek ez a címe. Most azonban nem erről szólunk, hanem e műsorok anyagából összeállított könyvről. A megjelentetés indoklását a szerzők a következőképpen fogalmazták meg „a beszélgetések elé” írt előszóban: „E könyvecske szándékaink szerint nem egyszerűen egy tévésorozat nyomtatásban megörökített formája, hanem nyelv művelő könyv, amellyel használni, segíteni is akarunk.” Ismeretes a közmondás: „A szó elrepül, az írás megmarad.” Ebből következik, hogy érdemes tehát forgatni ezt a kötetet azoknak is, akik látták, hallották az adásokat; de sokkal inkább azoknak, akik nem láthatták, hiszen sok nyelvhelyességi, kiejtési és helyesírási pontatlanság elkerülésére olvashatók benne tanácsok, értékelések.

E sokrétű anyagból villantsunk fel néhány gyakran előforduló hibát tematikus csoportosításban.

S z ó h a s z á l a t: *főközlekedési út — országút:* „Az országút-at én is sajnálom. Nem számít elég hivatalosnak napjainkban, de attól még használhatjuk. . . . A hivatalos nyelvbe is beleférne. Igazán nem volna baj, ha időnként az országútak állapotáról hallanánk tájékoztatást a rádióban, nem mindig csak a *főközlekedési* útakéről. Ami pedig magát a *főközlekedési út* kifejezést illeti, ennél szebb egy fokkal, hogy *közlekedési főút*. Legalább ezt a sorrendi cserét meg kellene csinálni” (26).

reakció — reakcióidő: „A reakciónk az lehet *lassú*, úgy gondolom, de a *reakcióidőnk* az nem. Az lehet *rövid*, lehet *hosszú*, tehát másfajta jelzőt kell találni, mint ahogy egy szám sem lehet *kevés* vagy *sok*, hanem *kicsi* vagy *nagy*. Ezt is gyakran eltévesztik” (63).

aki — amely — ami: A vállalatok, *akik* rosszul dolgoznak, nehéz helyzetbe kerülnek. — „Durva hiba, . . . intézménynevek, valamint személyek együttesét jelentő gyűjtőnevek után semmiképp sem az *aki*, *akik* vonatkozó névmást szabad használnunk, hanem az *amely*, *amelyek* változatot. Tehát — intézménynél maradva — a *vállalatok*, *amelyek*. Gyűjtőnevekkel példálódzva: a *zsúri*, *amely*, nem pedig *aki*, a *család*, *amely*, nem pedig *aki*, a *brigád*, *amely*, nem *aki*. Tessék figyelni és megtartani ezt a különbséget! Ilyen esetekben nem az úgynevezett értelmi egyeztetés számít, mondván, hogy az az intézmény, az a zsúri személyekből áll, hanem az alaki egyeztetés. Ez a magyar nyelv szabálya. . . . a kérdés másik oldala mármint hogy mikor *ami*, mikor *amely*. A szabály az, hogy főnévvel megnevezett dolog mellett az *amely* forma áll. Ez az a toll, *amelyet* visszaadok neked. *Amelyet* — hiszen itt van a kezemben és főnév. De ez az, *amiről* már tegnap is beszéltünk. Itt nem neveztem meg főnévvel, hogy miről is van szó. Ilyen esetekben az *ami* névmás a helyénvaló (91—2).

titeket — benneteket: Lényegében ugyanazt jelentik, de van némi különbség a kettő között. A *titeket* általában hangsúlyosabb, és mindenkire vonatkozik a jelenlévők közül. „*Titeket* láttalak legutóbb.” A *benneteket* többnyire hangsúlytalan — nem köte-

lezőn, de többnyire — és ebben van valami partitívuszi, részelő értelem. *Benneteket is* — ez inkább azt jelenti: 'közületek is néhányat'. Hiszen a *benn*, *benne* határozószó rejlik ebben a szóban. Ez azt jelentette valamikor, hogy 'belőletek, közületek', és a *belőletek* eredetében ott van ugyancsak ez a *benn* határozószó, hiszen a *belőle*, *bele* is ebből táplálkozik (159).

dob — *kidob*: Ennyi palackot még sohasem *dobtak ki* a piacra. „Nálunk a *piacra dob* szabályos kifejezés; azt jelenti: terméket, valamilyen terméket forgalomba hoz. De nincs benne *ki!* Nem piacra *kidob*, csak *piacra dob* — ez idáig szabályos lett volna. Olyasforma ez a *piacra kidob*, mintha *tejben-vajban fűroszt* helyett azt mondjuk: *tejben-vajban megfűroszt*. Rögtön elvész a szólásnak a lényege (55–6).

transzfer — *utasszállítás*: „Én is csak idegenforgalmi prospektusokból ismerem, a közbeszédből nem . . . a nagyközönséget nem kívánatos ezzel a szóval traktálni. Kedves szakemberek! Helyette *utasszállítás-t*, *utaztatás-t* vagy valami egyebet tessék mondani, olyan szót, amelyet mindenki megért!” (56).

Nehézkes kifejezések — Egy levélíró a *tevékenység* főnevet hibáztatja ebben a mondatban: *A vállalat alapítása óta eredményes gazdasági tevékenységet folytat*. Pedig inkább a kifejezés: *eredményes gazdasági tevékenységet folytat* hibáztatható, mert hivatalos, nehézkes. „A *tevékenység* nem rossz szó — *feltékenység*, *érzékenység* ez mind hasonló, mind szabályos képzésű —, csak visszaélni vele nem szabad, és ilyen hivatalos környezetben nem tanácsos. Keressünk hát e hivatalos forma helyett egyszerűbb megoldást! — *Eredményesen gazdálkodik* (83).

Pongyola fogalmazás: *Tartósítószeret nem tartalmaz. Természetes aromát is tartalmaz.*: „Már maga az zavarja az embert, hogy mintha a két mondat nem állna összhangban egymással. Az az *is* ellentmond az előző mondatnak. Nincs összhang a kettő között. Helyesen: »Tartósítószeret nem tartalmaz, *csupán* természetes aromát.« És ezzel már azt is éreztettem, a két *tartalmaz* sem igen fér össze egymással, stíláris szempontból nem szép az ilyen ismétlődés” (78–79).

Gügyögő nyelv — Felnőttek: szülők, nevelők figyelem! *Hol a apu! Gyere a anyuhoz!* Ilyen beszédre illik a *gügyögő* jelző. „Az ország számos vidékén él, főleg a Duna vonalán, a Csallóközben, a szlovákiai magyarlakta vidékeken, de Szeged környékén, Kelet-Magyarországon is felbukkan, és . . . főleg a kisgyerekekkel foglalkozók beszédében terjed. Úgy érzik a felnőttek, óvónénik is, gondozónók is, hogy a kisgyerek jobban megérti, ha úgy beszélnek hozzá, hogy »Hol a apu? — Megyünk a iskolába vagy a óvodába«. Ne tessék azt hinni, hogy a kisgyerek a gügyögő szöveget jobban megérti! Ellenben megzavarjuk a nyelvérzékét, s ezzel még ártunk is” (29).

Az említett témákon kívül még sok egyéb kérdésről is olvashatunk a kötetben, mint például a szórend szerepéről vagy a nyelvhasználatban érvényesülő logikáról.

Hasznos tanácsok találhatóak a magyar és idegen szavak kiejtésével kapcsolatban is.

Végül néhány gyakori helyesírási bizonytalanságot is igyekszik eloszlatni a következő témákkal kapcsolatban: *mikor kisbetű* — *mikor nagybetű?* „. . . hadd hívjuk fel újból a figyelmüket, hogy legalább olyan szövegekben, amelyekből a diák tanul, minél kevésbé alkalmazzák azt a modern grafikai eljárást, hogy a tulajdonneveket is kis kezdőbetűvel kezdik.” — *Hosszú vagy rövid?* — „A magyar nyelv azon kevés nyelvegyike, ahol a rövid és a hosszú magánhangzók különbségjelölők. Még a felső nyelvállású *i* és *í* is. Hiszen *birtok* rövid *i*-vel más, mint *birtok* hosszú *i*-vel. *Szítok* rövid *i*-vel más, mint *szítok*.” — *Egybeírás* — *különírás* — „Érdemes *ránkfigyelni*.” Ránk is érdemes figyelni: nem szabad egybeírni. Ez a *ránk* nem igeikötő, hanem határozószó. Ha egy igeikötőt személyragozunk — feltéve hogy lehet! —, már eleve határozószóvá válik. Ebben az esetben még a *rá figyel* is különírandó. Nincs olyan igeikötő, hogy *ráfigyel*. Ha

azt mondom (vagy írom) hogy rá figyelni kell, itt a rá nem igeikötő, hanem határozószó. Persze a *ránéz*, *ráolvas*-félében már igeikötő. Szó esik még az írásjelek használatával kapcsolatos gondokról és az elválasztás buktatóiról is.

A huszonöt beszélgetésből álló könyv minden tanácsa megjegyzésre érdemes, mert hasznos segítség lehet a beszéddel, írással, azaz szövegalkotással rendszeresen foglalkozó olvasónak.

Graj Rezső

Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből (21., 22., 23. sz.): Vályi András: A magyar nyelv gyakorlati tanítása és tanulása; Ismeretlen szerző: A magyar nyelv alapjai; Éder Zoltán: Vályi András, a magyar nyelv tanára. Bp., 1991, 62, 34, 48 oldal

Lám, már kétszáz éve, hogy 1792-ben megjelent Trattner Mátyás pesti nyomdájában az az alapvetés, amely latinul és németül fejti ki a legfőbb tudnivalókat a magyar nyelv tanításáról és tanulásáról: a *Fundamenta linguae ungaricam practice docendi, et discendi, cum tabella in hunc finem praeparata*; valamint a *Grundlinien die ungarische Sprache praktisch zu lehren und zu lernen: nebst einer hiezu eingerichteten Hilfstabelle*. Iker-kiadványokkal van dolgunk. Ezt címük és tartalmuk egyaránt bizonyítja.

Jó szemmel és szerencsés kézzel választja ki és teszi közzé (fotómásolatban) a szerkesztő, Éder Zoltán, ezt a fontos kis munkát a *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* c. sorozatban. Ennek 21. száma viseli *A magyar nyelv gyakorlati tanítása és tanulása* címet, megnevezve az eredeti kiadás címlapján nem szereplő szerzőt, Vályi Andrást is.

Mínthogy, helyesen, egy kötetbe került a latin- és a németnyelvű szöveg (összesen 30 + 31 oldalnyi terjedelemben) s a hozzájuk tartozó közös táblázat, ezért mi sem indokoltabb, mint hogy Éder Zoltán együtt ismerteti (mégpedig a már említett sorozat 23. sz. kiadványában) Vályi András, a magyar nyelv tanára címmel. Ott szögezi le, hogy az első magyar nyelvdidaktikai írást, a magyarnyelv-oktatás első módszertani kézikönyvét köszönhetjük Vályinak, azaz nem csupán egyikét az annakidején megjelent „egyszerű” nyelvtanoknak. Ugyanebben a kötetben, ahol Vályi életpályáját és munkásságát méltatja, helyt ad két további, szintén ebből a korszakból származó — tehát ide kapcsolandó — tankönyv értékelésének.

Kutatásai gyümölcseként és a szakirodalmi források egybehangzó tanúsága alapján, egyfelől, azt állapítja meg, hogy Vályi a magyar nyelvet elsajátítani óhajtó „tsapatok” számára két tananyagot készít. A kezdőknek a *Fundamenta/Grundlinien* — a továbbiakban: *Alapvonalak* — címűt, a „gyarapodóknak” pedig egy, meséket, leírásokat, történeteket és versezeteket tartalmazó olvasókönyvet. Ez, *A Magyar Nyelvnek könnyen és hasznosan lehető meg tanulására vezető rövid ösvény*, egy évvel később (1793-ban) látott napvilágot, megint csak a szerző neve nélkül, közli róla a szerkesztő. Éder Zoltán jelen tanulmánya, másfelől, azzal a névtelen szerzőtől való nyomtatvánnyal foglalkozik, amely ugyanabban az esztendőben kerül ki egy pozsonyi nyomdából, hogy a magyar nyelv oktatását szolgálja.

A *Fundamenta linguae hungaricae* — *Grundlinien der ungarischen Sprache* c. nyelvtani összefoglalóról van szó ezúttal. E munka fotómásolata, hasonlóan a Vályiéhoz, a *Dolgozatok* c. sorozatba illeszkedik, annak 22. kötetét alkotja. Magyar címe: *A magyar nyelv alapjai* (34 oldal + 4 oldalnyi táblázat). Részben Vályi grammatikájához tapad, de feltehetően több korabeli szerző nyomán állította össze egy mind ez ideig ismeretlen

oktató. A kiadvány már címében is emlékeztet az Alapvonalakra, kétnyelvű megszerkesztése azonban bekezdésként, ill. fejezetenként változtatja a latint és a németet.

Így függ össze a sorozat 1991-ben megjelent három darabja (21., 22., 23.); az Alapvonalak (21.) és az Alapok (22.) keletkezésének körülményeiről is szól a harmadik kötet (23.). Benne találjuk a két munka összevetését, értékelését, ezenkívül pedig néhány grammatikus álláspontját. Azokét, akik nyilván hatottak az Alapok ismeretlen szerzőjére.

A tömör Alapvonalak fő részei: a bevezetés, a névszó- és igeragozás főbb szabályai, valamint a kétnyelvű táblázat. A közölt olvasmányok — a gyümölcsökről, a gazdagságról, a ruhákról és a könyvekről, a tanulásról — valójában nyelvtani egységek szemléltetését és gyakorlását szolgálják. Emellett a mindennapok leggyakoribb, főképpen könnyű és hasznos nyelvi fordulataival élnek. A moralizáló tartalmukba „rejtett” tanácsok életbölcessége a kor üzenetét hordozza.

A bevezető rész a kiejtéssel foglalkozik. Az a legfontosabb, hogy helyes, tiszta legyen — hangsúlyozza e fejtegetés. Pontosan ejtendők az egyes hangok, különösen ügyelve a csak a magyarban előfordulóakra. Jó kiejtésüket azonban éppen nem elszigetelten kell gyakorolni, hanem szótagban, szóban, szerkezetben. E célból hasznos utánaoznani a született magyarok beszédét. Az írásos magyarázat kevésbé segít, a szerző tehát tudatosan mellőzi; az azonban igen, ha a hangos olvasásban ejtett hibás ejtést rögtön kijavíttatjuk, nehogy a tanuló rászokjon. A szerző eltérő betűtípusokkal emelteti ki az ún. nehéz hangokat a köszönés és a szokásos párbeszéd bemutatásában.

Hogy minél előbb és minél kevesebb nehézség árán lehessen eljutni magyar szövegek értéséhez, ill. közléséhez mind élőszóban, mind írásban, ahhoz — a közölt táblázaton kívül — egyéb célszerű segédeszközöket (nyelvtan, szótár, olvasókönyv) ajánl. A szükséges szorgalom és gyakorlás a kívánt eredmény záloga — írja Vályi. Úgy halad végig a kezdők számára kiválogatott szemléltető szövegeken, hogy ezek kapcsán azonnal rátérhessen a tudnivalókra: a főbb szabályok alkalmazására. „A' Gyümölcstől” (a német részben „A' Gyümölcstől” címmel) szól az első olvasmány. A latin változatban megvan a fordítása, a németben ezé az egyé nincs. A szabályok itt a főnév egyes és többes számú toldalékaival foglalkoznak. A melléknévre vonatkozó ismeretek az „A' Gazdagságról” c. példázat után következnek. A birtokos személyragoknak külön szöveget szán a szerző („A' Ruhákról, és a' Könyvekről”), az igeragozás bemutatását és rögzítését pedig az utolsó olvasmány, „A' Tanulásról”, szolgálja.

Vajon ismerheti-e Vályi András Du Marsais tanulmányát arról, hogy milyen módszerhez folyamodik tanár és diák a hatékony latintanulás céljából? A jeles enciklopédistától ránk maradt grammatikai-filozófiai értekezések (Les véritables principes de la grammaire. Paris, 1729/1987) a tanár elméleti felkészültségének és gyakorlati tapasztalatainak egységéből indulnak ki. Hangsúlyozzák, hogy a tanulás természetes rendje az egész és a részek felismerésében (a tanár részéről: felismertetésében) ragadható meg. Du Marsais bemutatja, hogy a gondosan kiválogatott szavak jelentésén és a — lehetőleg mértéktartóan adagolt — nyelvtani szabályokon építkező tanári magyarázat a gondolatok megértésével jár együtt. A használatos példatár célravezető volta mellett érvel, amikor sorra veszi a módszer alapelveit, különös tekintettel a szabályok, a fordítás, az anyanyelv, az időtényező stb. szerepére. Nem riad vissza az interlineáris fordítástól sem.

A Vályitól ajánlott és követett módszer hasonlóképpen, sőt korunk követelményrendszerével is egybehangzón, arra törekszik, hogy fokozódjék a diák tanulási kedve. Rokonszenvet kíván ébreszteni a tananyag, azaz a magyar nyelv iránt. Célja, hogy ebből fakadóan (is) mind több sikerélményhez jusson tanár és tanítványa. Erről tanúskodik a világos szabályok és a kiegészítő megjegyzések legtöbbször. Jelzik, hogy könnyű a magyar nyelv, hiszen pl. a helyesírás a kiejtést követi, bizonyos — esetleg váratlanul

tűnő — jelenségek a kellemes hangzással indokolhatók, a névszó- és igeragozásban kevés a kivétel, s ami van, az sem nehéz; stb. Vályi a tanuló értelmére és érzelmeire hatni hivatott buzdító felhívással zárja le a nyelvtani anyagot.

Más helyütt, jelesen a Márton József készítette táblázatos nyelvtani összefoglalók kapcsán részletesebben foglalkoztam a grammatikai táblák közvetítette tömör információk előnyeivel (Márton József táblázatai. A magyar grammatika eszközeinek és viszonyhálózatainak leírása. In: Benkő- emlékkönyv, Bp. 1991. 437—42). Jelentősége a szemléltetés e fajtájának az, hogy jól áttekinthető, mivel a kiemelt toldalékok oszlopaihoz jól kiválasztott példák és mindenfajta terjengősségtől mentes szabályok csatlakoznak, s emellett az adott jelenség begyakorlására is alkalmat adnak.

Az Alapvonalakban Vályi tehát azt a gyakorlatot láttatja meg, amely figyelembe veszi diákjai érdeklődését, életkori sajátosságait. Ezért javasolja a tanulás későbbi szakaszaira a minél szórakoztatóbb, minél életszerűbb szövegeket; táblázatai ugyanezen törekvésért példázák. Így mutatja meg, hogy miképpen tanítandó és tanulandó a magyar nyelv és a magyar nyelvtan.

A sorozat következő kötetében — az Alapokban — az ismeretlen szerző hat paragrafusba sűríti nyelvünk legfőbb grammatikai jellemzőit. Tárgyalja a névelő, a főnév, a melléknév (és fokozása), a névmások, a toldalékok és az ige alakváltozatait. Mindeme tárgykörökben csupán a legszükségesebb tudnivalókra szorítkozik, de az igeragozás felőleli az aktívumban és a passzívumban használt igeidőket és -módokat is, mindezekben belül pedig számos figyelemre méltó észrevétellel jeleskedik ez a kis munka. Csak néhányra utalhatok itt. Foglalkoztatja pl. a kötőhangzó „következetlensége”: „g o n d o t, k a l a p o t” (a második példában nem *a* szerepel); a melléknév felsőfokát kifejező *igen, felette, mód nélkül*; hétféle névmást különböztet meg, ott tünteti fel a *mink, tik* alakot is; az affixumok példái közt ott a *forintnyi*. Tudatja, hogy a jövő idő helyett szokásos a *majd, ezután, ezentúl, jövődöben*; itt szól tehát az *el-* és a *meg-* igekötő bizonyos funkcióiról is. Táblázatában egyébként, az Alapokéhoz hasonlóan, nem a jottista helyesírással él: *-andgyuk, -angyátok*.

A szöveg záró mondata valójában azt valószínűsíti, hogy netán óravázlatnak szánt anyagrészeket tartalmaz, hogy azután — az oktatási gyakorlat menetében — ide csatlakoztatható bővebb magyarázatok és gyakorlatok kerüljenek sorra. Csakugyan, a folytatást — vagyis egyszersmind a valamelyes befejezetlenséget — jelzi az utolsó lapon olvasható órszó, immár egy hetedik paragrafust ígérve. Ezt viszont nem találjuk — jegyzi meg Éder is.

Érdemes lenne alkalomadtán összevetni ezeket a tömör összefoglalókat egyéb, hasonló terjedelmű művekkel is. Ilyen pl. az a magyar nyelven, kátészerűen megírt, azaz kérdésekbe és feleletekbe foglalt nyelvtan, amelyet Kazinczy Ferenc felesége, Török Sophie készített „Kedves Benjáminjának”, a kis Kazinczy Lajosnak. Ennek a Kis Magyar Grammaticának 1829-ből maradt fenn a kézírata. A kiadványhoz csatolt tanulmány írójának, Z. Szabó Lászlónak az a véleménye róla, hogy „feltehetően valamiféle közkezen forgó nyelvkönyv lemásolása volt” (Kazinczy Lajos anyjához írt levelei. Győr 1990, 11. kk, 15).

A korszak számos régebbi nyelvtanára visszautal ugyan a sorozat már említett 23. kötete, amely Éder Zoltán összefoglaló tanulmányát tartalmazza. Ide iktathatta volna azonban a Révai Miklós 1802-ből való székfoglalójának főbb gondolatait is, nevezetesen arról, hogy igenis tanulni kell a magyar nyelvet (Révai Miklós a nyelvről és a nyelv műveléséről. Győr, 1988. 44—9). Alkalmom nyílt volna továbbá arra, hogy Vályi nézeteit akár néhány későbbiben is megkísérelje nyomon követni. Így pl. a nyelvtanulás és nyelvtanítás elveiről igen korán megszólaló Márton József számos írásában. Minden szerzőnek és szerkesztőnek azonban magának kell döntenie arról, hogy saját és/vagy

mások kutatásai alapján milyen anyagokat tart közzeendőnek. Olyan joga ez, amelyet bírálói és recenzensei egyaránt tiszteletben tartanak.

Azt a fontos tényt kell tehát a jelen rövid áttekintés végén kiemelnem, hogy Éder Zoltán kötetei a magyar nyelvtanítás történetének egy eddig feldolgozatlan, de jelentős mozzanatát idézik elénk. A három kiadvány kerek egészet alkot: megismerteti az olvasót Vályi András portréjával, az Alapvonalak és az Alapok bemutatásán túl az ún. Rövid ösvény sommás összefoglalója is helyet kapott. Kár, hogy nem volt módja legalább valamely mutatványt közölni ez utóbbinak az olvasmányaiból. A hasznos bibliográfia jó forrásanyag lesz a Vályi-kutatás folytatásához. Remélhetőleg ott megvalósul majd a német szövegek nem mellőzhető, gondos ellenőrzése, a jelen kiadás számos zavaró sajtóhibája nélkül.

Mikó Pálné

Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára. Debrecen, a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézete, 1991. 178 oldal

A réteg- és csoportnyelvek közül a legmostohábban talán a katonai szleng kutatásával bánt a nyelvtudomány. Mindez annak ellenére történt így, hogy a tudomány művelőinek az erősebb nemhez tartozó része életének egy szakaszán átmenetileg 1 vagy 2 éven át „angyalbőrben” ízelítőt vett ebből a csoportnyelvből. Persze lehet, hogy az emlékek nem olyan szívdérítőek, hogy később szakemberként visszakanyarodjanak az egykor megismert katonai szókészlet tudományos igényű feldolgozásához.

Már csak ezért is dicséretes Kis Tamás vállalkozása, aki a katonai szleng kifejezéseit gyűjtötte egybe, s nemrég megjelent kötete mintegy 3000 sajátos szó, katonai kifejezés köznyelvi értelmezését, magyarozatát adja. A szótári részt egy nagyon alapos bevezető tanulmány előzi meg, amely önálló dolgozatként is megállná a helyét. Ebben olvashatunk a katonai szleng és a csoportnyelvek viszonyáról, elemzi, bemutatja a katonai szókincs sajátos szóalkotásait, jellegzetességeit. A szótár anyagát egy kis munkatársi közösség gyűjtötte az ország különböző részein, természetesen laktanyákban. A gyűjtés ideje az 1980-as évek, tehát a „néphadsereg” utolsó évtizede. A rendszerváltással a hadsereget is átszervezték 1990-től, tehát a katonai szókincs is, bár lassan, de minden bizonnyal változni fog. Az anyag tekintélyes részét gyűjtötték többek között Debrecenben, Ercsiben, Marcaliban, Szombathelyen és Zalaegerszegen. A gyűjtés helyére néha helyi jellegzetességek is utalnak, sokszor magának a szónak is van földrajzi vonatkozása.

A bevezető tanulmány némi nemzetközi kitekintést is ad, összehasonlítja a katonai szlenget a többi csoportnyelvvél, szociolektussal. A magyar katonai szleng szakirodalmá eléggé szegényesnek mondható, csupán az egyéb rétegnyelvekkel, argóval, diáknyelvvél, bizalmas stílussal foglalkozó tanulmányok tesznek említést a katonák sajátos nyelvhasználatáról, szókincséről. Holott évente 100 ezer fiatal fordul meg tényleges katonaként a hadseregben, s ez csupán 10 év alatt 1 millió embert jelent. Ennek nyelvi hatósugarát tekintve nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a leszerelt katonának hazatértük után ezt tovább adják családjuknak, baráti körüknek, s így közvetve hat a fiatalok és az öregek nyelvhasználatára is. Egy-egy katonai szlengszó bekerülhet a köznyelvbe is. Így került be az első világháború katonai szókincséből a *komisz* 'rossz' melléknév a köznyelvbe. Itt kezdte pályafutását a *bedöglik* 'gép elromlik' ige is, s az egészségügyi *kacsa*, 'kórházi edény' első előfordulása is a katonai nyelvhasználatra vezethető vissza. A mai diáknyelvben él a figyelmet mimelő diák csúfolására a *terepszínű potát vág*, amely szintén ebből a rétegből vált ismertté.

Kis Tamás szótára nagyon gazdag, sok témakört ölel föl. A katonai nyelvhasználat közismert durvasága miatt a szógyűjtemény nem éppen apácáknak való olvasmány, de idézünk néhány szalonképes kifejezést is a szókincs jellegzetességeinek bemutatására. Így pl. 'nagytakarítás' jelentésben ezek a kifejezések használatosak: *ultra holdbázis*, *ultrabugi*, *ultradíszkó*, *sikamika*, *ultravox*. Nagyon szemléletesek a következő kifejezések is: a sokcsillagos, magas rendfokozatra utal a *tejútrendszer* 'magas rendfokozatú katona'; a vattával bélelt hosszú szárú téli alsónadrág a *tundrabugyi*; a futóláncon szaladgáló órkyta pedig *trolikutya* a trolivezeték hasonlósága alapján. Szellemes elnevezése az autóstopnak a szójátékon alapuló *Karinty-expressz*, ugyanis kar inti le az autóst. A lövészeket szállító harci jármű némi öniróniával *nyuszibusz* vagy *nyúlkonzerv*. Az őrnagyot tréfásan *örkicsi*-nek becézik, illetve *örmütyi*-nek, a laktanya orvosa pedig ezt a nem éppen hízelgő elnevezést kapta: *mengele*, utalva a náci haláltáborok kegyetlen orvosára. A 'géppisztoly' lehet *géppityu* vagy *meggymagköpködő*, a lánctalpas harckocsi pedig *limbóhíntó* a Hungária-együttes régi slágere nyomán. A nagy orrú ember *nyeles fejű*, a hízelgő katona pedig *nyaligép*.

Előfordulnak sajátos rövidítések, betűszók is: a 'fogda' jelentésű *fogszi*, az *IRMA* betűszó feloldása: *Itt rohadok meg anyám*. A 'kevés' jelentés fokozására a következő szó-láshasonlatok fordulnak elő: *kevés, mint árvaházban a szülői értekezlet; kevés, mint börtönben a vészkijárat; kevés, mint törökmézben a jancsár; kevés, mint turistaszalámiban az idegenforgalom* stb. Ízelítőül talán elég is lesz ennyi.

A bevezetőben is utal rá a szerző, hogy a gyűjtést továbbfolytatni kívánja, időben és térben, s a 90-es évek katonai szókincsét kívánatos lenne összevetni a 80-as évekével, hogy a gyors változások, a nyelvi divatok mennyire jellemzik a katonai szlenget, mivel a többi csoportnyelvre a gyors változás a jellemző. Bízunk abban is, hogy Kis Tamás és munkaközössége további munkálkodásukkal hozzá fognak járulni egy teljesebb magyar szleng szótár megjelentetéséhez.

Szűts László

Pertti Virtaranta: Tverin karjalaisista nimistä (a tveri karjalaiak névrendszere) A Finnugor Társaság kiadása.) Helsinki, 1992. 182 oldal

Talán meglepi az olvasót, hogy egy finn nyelvű névtani könyvet egy nagy magyar nyelvészeti folyóiratban ismertettek.

Két mentségem van: az első, hogy a karjalaiak sorsa kísértetiesen hasonló a csángókéhoz. A karjalai nép a legkeletibb ága a finnségnek, úgy mint a csángók a magyarságnak. Évszázadokig éltek és élnek ma is idegen környezetben, saját nyelvű iskola, istentisztelet és közigazgatás nélkül. Sok szót átvettek a karjalaiak az oroszból, a csángók pedig a románból.

Virtaranta könyvéből megtudjuk, hogy a finnság a Kr. utáni első évezredben népesítette be a Baltikum északi részét. A finnek a finn öblön hajóztak át mai lakhelyükre, a karjalaiak egy földszoroson a Ladoga tó vidékére. A karjalaiakat orosz papok térítették pravoszláv hitre, a finneket a svédek a nyugati kereszténységre. A finnek svéd, a karjalaiak az orosz birodalom alattvalói lettek. Az 1600-as években a Ladoga vidéke svéd uralom alá került. Mivel Svédországban a katolikus, majd luteránus volt az államvallás, a pravoszláv karjalaiakat zaklatták. Ezek átvonultak keletre a háborúk alatt elnéptelenedett orosz területre, nagy részük a Tver kormányzóságba. Az írástudatlanság századaiban meg tudták tartani nyelvüket. A Kalevala anyagának nagy részét karjalai énekesektől jegyezte föl Elias Lönnrot. Századunkban azonban az orosz környezetben rohamosan csökken az anyanyelvüket megtartók száma. A második vilá-

háború és az afganisztáni szovjet „segítség” úgy megritkította a férfiak számát, hogy egy faluból 84 legényt vittek el háborúba és csak 4 tért vissza 1989-ben. A szerző közli, hogy 1970-ben az orosz népszámlálás szerint a 12 596 tveri karjalaiból 56,2% beszélte még anyanyelvét, 1989-ben pedig a 8164-ből csak 26,9%.

Második mentségem az, hogy a könyv adatai bizonyítják, mennyire hasonlított a névadás (személy-, állat-, helység- és folyónév-rendszer) a többi európai nép és nyelv szokásaihoz. Az első táj-, település-, víz-, hegynev neve többnyire megmarad, ha az állami közigazgatás nem szól közbe. A településnevek közül nagyon sok a személynév az első letelepedő vagy tulajdonos nevééről.

A névtan finnül tudó hazai művelői számos példát, párhuzamot találnak majd benne.

Kálmán Béla

Földes Csaba: Deutsch-ungarisches Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke. Német—magyar nyelvészeti szakkifejezések szótára. Szeged, 1991. 251 oldal

1. A röviden bemutatandó kötet az első önálló kétnyelvű nyelvtudományi terminológiaszótár Magyarországon. Ha meggondoljuk, hogy a nyelvészet valamennyi területének legalábbis fontosabb terminusait tartalmazó magyar nyelvtudományi terminológiaszótár mindmáig nem jelent meg, aligha lehet kétséges, hogy a Magyar Nyelvőr széles olvasótáborának figyelmére is joggal tart igényt e könyv. Bachát László dolgozik egy körülbelül nyolc ezer címszót tartalmazó magyar nyelvtudományi terminológiaszótáron, s híradása szerint rövidesen el is készül vele (Nyr. 113 [1988], 490–3). Az eddig megjelent speciális célzatú terminológiai (ti. nyelvészeti) lexikonokra, glosszáriumokra, illetőleg tanulmányokra l. Bachát i. h. és Földes i. m. 16. Az általuk közöltek ma csak eggyel egészíthetők ki, l. Vass László: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). In: Petőfi S. János, Békési Imre (szerk.): Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Szeged, 1990. 85–114. Azaz: e téren nem sok történt nálunk. Ennek legfőbb okát magam látom, hogy a világnyelveken (angolul, németül, franciául, oroszul) megjelent terminológiai szótárak az érdeklődő hazai nyelvészek zömének igényeit nagyrészt kielégítették.

2. Földes Csaba német nyelvű bevezetőjében (7–22) megokolja kétnyelvű terminológiai szótárának a célját: iránymutató információkat és gyakorlati tájékoztatást egyformán adni kíván. Kétségtelen, hogy az újabb kori nyelvtudománynak más tudományágakkal (pszichológia, szociológia, antropológia, illetőleg matematika, kibernetika, információelmélet stb.) való összefonódottsága terminológiai bizonytalanságokat is magával hozott, ez azonban csak növeli az efféle vállalkozások fontosságát. A szerző hangsúlyozza, hogy didaktikai célok at követ: szótárát magyar germanisztikahallgatóknak, némettanároknak, fordítóknak, kezdő nyelvészeknek szánja elsősorban. A bevezetőben a német nyelvű nyelvészeti terminológiai szótárról (szám szerint tizenhatról) is tájékoztatást kapunk.

A szótár általános kétnyelvű terminológiai kompendium. Nem emel ki egyetlen részterületet vagy irányzatot, iskolát sem. Szótári része szócikkekből áll: balról a német szakszó, jobbról a magyar megfelelő, illetőleg gyakran a jelölt fogalom tömör meghatározása következik. Például: „e *Gruppensprache*, -n csoportnyelv” (92), illetőleg „e *Alltagssprache* 1. köznyelv, társalgási nyelv; 2. nyelvelméletileg: a tudományos és a szaknyelvvvel szemben a »természetes« nyelv” (32). Kapunk pótlólagos információkat is:

a német terminusok nyelvtani nemét, többes számú alakját, valamint a szótaghangsúlyt is közli a szerző (az utóbbit kurzív betűtípussal jelölve). Sőt, figyelemmel volt a német nyelv bizonyos területi változataira (az egykori NSZK- és NDK-beli, illetőleg osztrák sajátosságokra, erre l. 19) is.

Bizonyos esetekben hiányérzete támad a kritikus olvasónak, illetőleg egyet nem értésének adhat hangot. A szóvá tehető esetek száma azonban tapasztalatom szerint nem sok, olyannyira nem, hogy a nyelvészeti terminusok körüli bizonytalanságok ismeretében elhanyagolhatónak is mondhatjuk. Néhány észrevétel csupán: az *Erstsprache* értelmezése problematikus: „első nyelv, az a nyelv, amelyben nyelvi kompetenciánk van (még akkor is, ha azt nem gyermekkorunkban anyanyelvként tanultuk)”. Tudniillik az *első(dleges) nyelv* a szociolingvisztikai szakirodalomban az elsőként elsajátított nyelvet, nyelvváltozatot jelöli (l. például K. J. Mattheier: Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Heidelberg, 1980. 50 kk.). Az *Urschöpfung*-nak a *szóalkotás*-sal való megfeleltetése pontatlan. Az ugyanis *szóteremtés* (l. *Wortschöpfung* a. is). A *s onomatopoeische Wort* megfelelője a szótárban: *onomatopoetikus, hangutánzó szó*. Ez kiegészítendő a *hangfestő*-vel. A *Dialekt* megfelelője a szótárban a *tájszólás*, a *Mundart*-é a *nyelvjárás*. A magyar dialektológiai irodalomban ilyenféle következetes különbségtétel ismeretlen. A *tájszólás* egyébként is meglehetősen ritka. Az *Etymologie* a *szófejtés* mellett *szótörténet*-et is jelent a szótár szerint (erre l. *Wortgeschichte*), nincs viszont megadva a *szófejtés* (l. például: azok jó *etimológiák*). Az *etymologische Bedeutung* nem azonos az *etimon*-nal, mert amaz csak valamely szó vagy szóelem eredeti jelentését jelöli, amely szó vagy szóelem a vizsgált lexéma kiindulópontja. Szívesen láttam volna a következő címszavakat: *kommunikativ, Kulturwort, Sprachpolitik*. Sajtóhiba alig van, például *adäquat* (21) *adäquat* helyett, a latin *scribere* nem a német *schreiben*-re megy vissza (135: *Lehnwort* a.), hanem fordítva (a > jel rossz irányba mutat).

3. A nyelvtudományban nálunk is a német a legfontosabb világnyelv az angol után. Az ismertetett szótár a német szakirodalom olvasását és megértését, tehát a nyelvtudomány világában való tájékozódást jól segíti. A magyar nyelvészeti terminusok magyarozatásával pedig a nyelvészeti szakszavak egyértelmű használatának útját egyengeti.

Kiss Jenő

A Kazinczy-verseny huszonhetedik országos döntője

(1992. május 1–3.)

Hat intézmény hívta meg a résztvevőket a Péchy Blanka alapította székpiejtési verseny győri döntőjére. A hat intézmény: a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a Kazinczy-alapítványi Bizottság, Győr Megyei Város Önkormányzata, Győr-Sopron Megye Önkormányzata, a Bartók Béla Megyei Művelődési Központ és a Kazinczy Ferenc Gimnázium. Nem kevésbé játszott közre a rendezvény sikeres lebonyolításában a Magyar Hitelbank Rt. — Széchenyi István nevét viselő — Győri Igazgatósága, amely jelentős anyagi hozzájárulásával tette lehetővé, hogy az összegyűlt középiskolás fiatal-ság nemcsak gondtalanul tölthette el ezt a három napot Győrben, hanem olyan kulturális élményben is lehessen része, mint egy tanulmányi kirándulás Pannonhalmára.

A három nap krónikájának kezdő és befejező aktusa ezúttal is külön figyelmet érdemelt. A város önkormányzati palotájának díszterme — most már huszonheted-szer — volt a színhelye mind az ünnepélyes megnyitásnak, mind az eredményhirdetés-nek. Ez a reprezentatív díszterem orgonaszóval várta a gyülekezőket. (*Cziglényi László* orgonaművész alkalomhoz illő játékával eleve ünnepélyes hangulatúvá tette a két al-kalmat, s kísérte a nyitó Himnusz és a záró Nemzeti dal közös éneklését.)

Május elsején reggel az ifjúság, a kísérő tanárok, a zsűrik tagjai a gimnázium épületének előcsarnokában megkoszorúzták Kazinczy Ferenc szobrát, miután meghall-gatták a gimnázium tanárának, *Vadász Annának* Kazinczy művét és géniuszának nagy-ságát méltón értékelő beszédét.

A Városházába átvonult közönség meghallgatta *Dobos Krisztinának*, a Művelő-dési és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkárának ünnepi megnyitó beszédét. A szónok idézte Babits Mihálynak azokat a szavait, amelyek emlékeztettek a bibliai *logos*-nak gondolatot és szót egyaránt jelentő értelmét. „Ha a kultúra fontosságára figyelmettet bennünket a görög szó — mondotta —, akkor a nyelv, illetőleg a beszéd világában maradvá arra is gondolni kell, hogy a nyelvi nevelés ne csupán a szóval való megismerkedést jelentse, hanem a mindennapi életben való használatára is rámutasson. Arra kell megtanítani az embereket — a gyermekeket is —, hogy a megismert világot a rendeltetés törvényeinek értelmében kell szolgálni. A nyelv hangzó és írott formája elsődlegesen arra való, hogy gondolatokat közvetítsen két vagy több ember között, hogy a megértést segítse elő az emberek különböző csoportjai között; vonatkozik ez a kis kö-zösségre és a társadalom egészére is egyaránt. . . Legjobb szellemeink a nyelvről szólva a beszélők közösségét mindenkor a nemzet egészével azonosították, és a nyelvet meg-tartó erejűnek tekintették. Az anyanyelvhez való ragaszkodás a néphez való hűségnek vált fokmérőjévé, a szó, a nyelv az emberség hordozójává.” Csoóri Sándort idézte arról, hogy meghanyatlik a nyelv, ha nem az igazat fejezzük ki vele, s ha nem a legsürgetőbb, legizibb álmainkat bizzuk rá. „A nyelvvel való élés — folytatta — a gondolkodásra nevelést is szolgálja, ez pedig az igazság kimondását, a pontosság követelményét és a szépen formált gondolat testet öltését is jelentheti, egyben pedig a sivárság ellen való

harcot feltételezi, a durvaság elleni küzdelmet követeli.” Méltatta a Péchy Blanka elhatározásából létesült Kazinczy Alapítványt; „a köréje felsorakozott nyelvészek, tanárok csoportja virágoztatta föl, s szélesítette ki ezt a mozgalmat a Beszélni nehéz körökön át egészen az Anyanyelvápolók Szövetségéig . . . Kazinczy Ferenc mint a nyelvújítás leglelkesebb híve és követelője, minden magyar számára állandó feladatul jelölte meg a nyelvvel való foglalkozást . . . Sütő András már a felelősséget emlegeti úgy, hogy annak teljesítését követően a jövőendő bizodalját is fölillantja: »Mit csináltál a rád bízott talentumokkal? Nincs más számonkérés, csak gyermekeink tekintetében. Ahány anyanyelvi szóra váró gyermek, jóvendónknak megannyi lámpása a meglódult időben«. E meglódult időnek mi vagyunk az emberei. Hogy az anyanyelv tiszta fényű lámpásai minél távolabbi jövőbe világíthassanak, az rajtunk is áll. Azon, hogy miként sáfárkodunk a ránk bízott gyermekek szóra váró lelkével és miként anyanyelvünkkel.”

A jelöltek meghallgatása két csoportban párhuzamosan történt. Az egyik a gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók csoportja volt. Ennek bírálóbizottságában *Benecédy József* elnökletével és *Hercegi Károly* társelnökletével *Graf Rezső*, *Maróti István*, *Rádl Katalin* és *Szabhmári István* működött közre. A szakmunkástanulók bíráló bizottságában *Deme László* elnökletével és *Z. Szabó László* társelnökletével *Kováts Dániel*, *Nobel Iván*, *Szende Aladár* és *Wacha Imre* vett részt. A betegsége miatt távollévő *Lőrincze Lajost* nélkülözni voltunk kénytelenek. Üzenetét azonban megkaptuk, a közönség pedig lelkes tappsal fejezte ki iránta bizalmát.

Május elsején a jelöltek a szabadon választott szövegükkel léptek a zsűri és a közönség elé, másodikán pedig a következő, „kötelező” szöveggel:

Keresztury Dezső: Babits az Elő-hegyen (Részlet)

Az esztergomi Elő-hegy nem hegy, legfőljebb domb. Voltaképpen az egész Dunántúl ilyen; azért is nevezik dombvidéknek. Az egykori Pannon-tenger hordaléka. Ami vulkán található itt, az sem hegy a szó igazi értelmében. A köznyelv nem is magasságuk, hanem fekvésük, környezetük, szerepük miatt nevezi őket hegynek. Főként azért, mert nem síkságok, hanem intenzíven megművelt lejtők, gyümölcsösök, szőlőskertek hordozói. Bizonyos fokig státuszszimbólumok; a Dunán túl nem is számít valakinek, akinek nincs ilyen „hegy-e”, tehát szőleje, hegyi hajléka, présháza, pincéje . . .

Feszültségoldó, jó közérzetet biztosító otthonul hozta létre a Babits házaspár az előhegyi házat és kertet. Nem szőlőnek és borháznak, hanem kertnek és munkahelynek. Ha jól odafigyelünk, rájövünk, hogy főként a költő vágyott az Esztergomi elő-hegyi tuszkulánnumra. Mert hiszen Tanner Ilonka, akinek a költő adta, mintegy korának Kazinczyjaként, az irodalmi Török Sophie nevet, inkább csak szolgálatként fogadta el és alakította a maga képére a hegyi gazdaasszony szerepét. Szeretett passziózni, reprezentálni; zárandokhelyé formálni az esztergomi házat. Ő találta ki az aláíró falat. Minden lényeges látogatónak fel kellett oda írnia a nevét, s a ceruzavonásokat Ilonka kék festékbe mártott ecsettel utánahúzta, megerősítette. Lassan komoly dicsőségnak számított, hogy valakinek a neve ott volt látható ezen a falon . . .

Hogy milyen fontos volt ez a ház a költő számára, azt bizonyítani elég lesz itt egyetlen példa. Utolsó, megrendűden nagy versét az „Ősz és tavasz közötti”-et nem itt írta — mert akkor már nem tudtak kiköltözni —, de a végső simításokat itt végezte el, nyilván, csak itt tudta befejezni.

A verseny programjához — hagyományos módon — egy rövid időt igénybe vevő írásbeli feladat megoldása is hozzátartozott. Néhány mondatból álló, rövid szöveg hangsúly- és szünetviszonyait kellett megállapítani és jelölni az ismert és már többször gyakorolt módon. Az eredmény beleszámított a végeredménybe, amelyet a harmadik nap

délelőttjén hirdettek ki. A versenyen először vettek részt teljes jogú versenyzőkként a határokon túli magyar középiskolák tanulói Erdélyből, a Felvidékről és a Vajdaságból.

Mindkét zsűri külön-külön megbeszélést tartott a kísérő tanárokkal a verseny tapasztalatairól (ezeket a díjkiosztás alkalmával Bencédy József ismertette, lásd alább). Megtudjuk, hogy készül egy gyűjtemény az évek során elhangzott kötelező (és egyéb) szövegekből, kiegészítve útmutató fejezettel. A tanárok mint tezaurust használhatják fel a felkészítés során. A kötetet a budapesti pedagógiai intézet bocsátja közre.

A harmadik napon történt — ünnepélyes keretek között — a verseny értékelése és a díjak kiosztása. *Bencédy József* ünnepi beszédében méltatta a döntő jelentőségét és elemezte tapasztalatait. Elemzése kiterjedt mind a versenyzők beszédhajátosságaira, mind a szövegek tartalmi tolmácsolására. Szóvá tette a kiejtés tisztaságát szeplősítő hangképzési hibákat (amelyek már ritkábban bár, de még előfordulnak, elsősorban a sziszegők képzésekor). Általános jelenségnek minősítette a túlságosan halk felolvasást, valamint a beszédíram gyorsulását. Ez utóbbi a beszédritmus szépségét rontotta, de akadályozta a szöveg nyugodt felfogását is. Bár legtöbb versenyző ügyelt a teljes szöveg tartalomhoz igazodó és tolmácsoló értékű felolvasásra, de a tapasztalt mechanikus olvasásmód itt-ott elmosta a szövegrészek közötti, lényegbeli tartalomkülönbségeket, pedig a kellő modulálás érzékelhetővé teszi a bekezdések eltérő tartalmi és hangulati különbségeit. A több ízben előfordult túlhangsúlyozás lüktető hatása néha széttördelte a mondatokat. Ehhez némileg hozzájárult az írásjelek (főképpen a vesszők) automatikus érzékeltetése akkor is, amikor átértékelésüket szükségessé tette volna a tartalom kívánta folyamatosság. Figyelmeztetett arra is, hogy a szöveg megválasztása igazodjék a felolvasó egyéniségéhez. A nyelvi műveltség kellő szintű elsajátítása — fejezte ki — biztató alapja a szöveg tartalom- és formahú tolmácsolásának.

Nagy érdeklődés kísérte az eredmény kihirdetését.

Kazinczy-érmeket nyertek a gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók közül a következők: Géczy Katalin (Pécs), Gyukits István (Baja), Kapitány Mária (Kazincbarcika), Kozsuch Péter (Somorja, Cseh-Szlovákia), Kővári Judit (Pécs), Molnár Krisztina (Kisvárd), Nyíri Gizella (Eger), Petrik Timea (Fót), Pincz Nikoletta (Budapest), Puch Éva (Mohács), Somfay Krisztián (Budapest), Soós Judit (Zalaegerszeg), Szálás Timea (Óbecse, Vajdaság), Szarka Zsuzsanna (Nyíregyháza), Tarczy Gyula (Encs), Tóth Levente (Komárom), Zahorán Ágnes (Békéscsaba). Az Anyanyelvpolók Szövetségének különdíjait kapták: Ács Krisztina (Komárom, Cseh-Szlovákia), Horváth Róbert (Kaposvár), Kálló Veronika (Szeged), Nagy Kovács Judit (Hódmezővásárhely), Sárosy Eszter (Budapest). A legjobb teljesítményt nyújtó tanárnak a Magyar Hitelbank Rt. különdíjat ajánlott föl, ezt Tarczy Gyula nyerte. A köztársasági elnöki megbízott díját Tóth Levente. A legjobb megyei versenyző díját Bakos Piroska (Sopron), a legjobb győri versenyzőnek járó Pálvölcsi Éva kapta.

A szakmunkástanulók közül Kazinczy-érmeket nyertek: Aczél Andrea (Szombathely), Batári Andrea (Székesfehérvár), Bartha Debora (Sepsiszentgyörgy), Berke Gábor (Budapest), Csákvári Krisztián (Budapest), Felbert Ágnes (Eger), Horváth Henrietta (Békéscsaba), Kocsik Szilvia (Gyomaendrőd), Koppándi Botond (Marosvásárhely), Kovács Zoltán (Budapest), Németh Helga (Szeged), Pap Tünde (Kézdivásárhely), Segesdi Krisztina (Kaposvár), Szabó István (Debrecen), Szakács Szilvia (Nyíregyháza), Szalai Zsuzsanna (Győr), Szatmári Nikolett (Zalaegerszeg), Tamás Andrea (Debrecen). Az Anyanyelvpolók Szövetség különdíját kapták: Bálint Piroska (Székelyudvarhely), Kovács Anikó (Budapest), Petercsák Krisztina (Miskolc), Pető Erika (Jászberény), Varga Judit (Mosonmagyaróvár). A Magyar Hitelbank Rt. különdíját Felbert Ágnes, a köztársasági elnöki megbízott díját Aczél Andrea, a legjobb megyei versenyzőnek szánt díját Varga Judit, a legjobb győrinek felajánlott díját Szalai Zsuzsa kapta.

A határainkon túlról érkezett, Kazinczy Érmert nyert tanulókon kívül külön jutalomban részesültek: Gál Erika, Galyer Csilla, Gortva Lucia, Orosz Judit, Rómer Klau-dia, Száraz Péter, Tóth Andrea, Varga Izabella erdélyi, felvidéki, illetőleg vajdasági versenyzők.

A bírálóbizottság javaslatára a Kazinczy Ferenc Gimnázium — tanulóik példás és lelkiismeretes felkészítéséért — Kazinczy emlékéremmel és könyvajándékkal tisztelte meg *Durucz Istvánnét*, a nyíregyházi Krúdy Gimnázium tanárát és *Szegváriné Balogh Valériát*, a zalaegerszegi Báthori István Kereskedelmi Szakmunkásképző tanárát.

Kivétel nélkül minden résztvevő nyertese volt a versenynek: a diákokat az együtt eltöltött élménydús napok, a tanárokat a megszerzett tapasztalatok gazdagították. S mindnyájukat segítették anyanyelvi értéktudatuk megerősítésében.

Szende Aladár

Kőrösi Csoma Sándor anyanyelvi vetélkedő Erdélyben

„ . . .

jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat”

Az ilyenyszerű anyanyelvi vetélkedők kazdetei 1983–84-re nyúlnak vissza, amikor még Hargita megyében tanítottam az Udvarhely melletti Bíkafalván s Felsőboldogfalván.

Szerettem volna ha ez a „Szépen magyarul — szépen emberül” jelige szellemében induló mozgalom már ott megkezdődhetett volna. Sajnos erre nem került sor, nem volt rá lehetőség, ellenkezőleg, megakadályozták. Emiatt nekem s azoknak, akik segítettek, többször bajunk volt; nem kerültem el én sem a szekuritáté figyelmét.

Főleg akkor nem, amikor Kőrösi Csoma Sándor-vetélkedőt is terveztünk Székelyudvarhely körzetben. Ezt azért is említem meg, mert Kovászna megyébe kerülve Kőrösi Csoma Sándor neve és szelleme megintcsak előtérbe került többször is. Nem véletlen, hogy ez a neve anyanyelvi vetélkedőnknek.

VII. Kőrösi Csoma Sándor anyanyelvi vetélkedő (KAV) az idéni. Második alkalommal megyeközi szintű, eleddig Háromszék szinten rendezték meg, vigyázva arra, hogy nyilvánosság elé nagyon ne kerüljünk, mert ez egyet jelentett volna az önfelszámolással.

Módszertani tevékenységként rendeztük, szerveztük a magyar szakos tanfelügyelő (Tulit Ilona) támogatásával és több lelkes emberével, akik nélkül sokat veszített volna a KAV, amely előbb Kovászna megyei anyanyelvi vetélkedőt jelentett, most pedig tudós utazónk nevét viseli.

„Kérjük Románia magyarlakta megyéit, azokat, melyekben van magyar nyelvű oktatás is, kapcsolódjanak be „Szépen magyarul — szépen emberül” jeligéjű anyanyelvi művelődésünket szolgáló mozgalmunkba. (. . .) A következőkhöz kapcsolódnak majd a kérdések, feladatok:

- helyesírás, helyes ejtés, beszédművelés, nyelvhelyesség általában
- szókincsfejlesztés — szólások, közmondások — nyelvtörténet
- általános műveltség, olvasottság — nyelvi leleményesség, játékos szóalkotás — idegen szavak használata — fogalmazókészség . . .”, így szólt a felhívás 1991-ben s '92-ben is.

Reméljük, hogy ezentúl, azok, akik bekapcsolódnak (idén: Bihar, Kolozs, Brassó megyék, Maros-, Csík-, Udvarhely-, Kézdi-, Sepsí-, Orbaiszék s külföldről Felvidék — Pozsony, Zemplén, Zala minden bizonnyal), jóval többen lesznek, s akkor többet is tudunk nyújtani nemcsak a vetélkedőn, amely játékos, elgondolkodtató megméretés kíván lenni, hanem a verseny másik vetületében is. Gyűjtés kapcsolódott minden alkalommal a KAV-hoz, néprajzi gyűjtés.

Ezúttal helynevekhez kapcsolódó népi közléseket kértem (korábban: gyermekmondókákat, népi nyelvi játékokat, nyelvi megalapozottságú tréfákat, anekdotákat, helynév- és személynévcúfolókat).

Mozgalommá lett a KAV, s reméljük, ezután még inkább azzá válik. Az kell hozzá, hogy minden illetékes megyében valóban megrendezzék iskolai szinttől megyeiig a selejtezőket, kellő fontosságot tulajdonítva nekik. S ha csak lehet, sose mulasszuk el közönség meghívását s bekapcsolását a játékos-meggondolkodtató versengésbe. Nem feledve: a helyes nyelvhasználat életkortól, foglalkozástól függetlenül közös érdekünk, még ha főleg a magyartanárok szívügyének kell is lennie.

Anyanyelvi vetélkedőnk sosem volt, s ezután se akar csupán (csak elsősorban) nyelvi lenni. Mindig kapcsolódott jeles irodalmi, történelmi, művészeti évfordulókhoz (József Attila, Karinthy Frigyes, Baróti Szabó Dávid, Bod Péter, Orbán Balázs, Mikes Kelemen, Móricz Zsigmond, Ady Endre, Katona József, Széchenyi István, Kőrösi Csoma Sándor, amint KAV-járuelökká vált könyvjelzőink is tanúsítják) s ezután szintén megteszi ezt. Tehát inkább nyelvi-irodalmi-művészeti-honismeretinek mondható. Keretében a népdal, a zene ugyancsak elmaradhatatlan.

Örvedetes, hogy bekapcsolhatjuk nyelvápoló rendezvényünkbe a máshol élő kisebbségi magyarokat, a magyarországiakat is, s hogy mi is részt vehetünk az ő hasonló rendezvényeiken.

Reméljük, hogy kapcsolatunk, főleg az AESZ (Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége) révén a többi anyanyelvápoló egyesülettel, szövetséggel gyümölcsöző lesz, s hozzájárul majd például megfelelő szakkönyvekkel való ellátottságunk javításához, továbbképzési lehetőségeink bővüléséhez, s versenyünk, ha meg is őrzi játékos jellegét, egyre szakszerűbb lesz.

Legutóbbi nyelvi vetélkedőnk, a '92-es megrendezéséhez a következők járultak hozzá:

Vendéglátó: Kőrösi Csoma Sándor Líceum s Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület

Főszervező: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

Társszervezők: Sepsiszentgyörgyi Tanulók Klubja s Kovászna megyei Tanfelügyelőség

Hozzájárultak főleg anyagiakban a rendezvény sikeréhez:

1. a SOROS Alapítvány, 2. az uzoni Sprint SA, 3. CASALCO-SA Sepsiszentgyörgy, 4. Háromszéki Művelődési Felügyelőség, 5. R M P SZ

Kisebbségi anyagi juttatással, segítséggel:

— RMDSZ (Háromszék, Sepsiszentgyörgy) — Tantestület Háza (Sepsiszentgyörgy)

— ANDI-CO — Mikes Közművelődési Egyesület — Székely Nemzeti Múzeum (s több iskola díjakkal, pontos adatok hiányában nem sorolom őket)

Reméljük, hogy a kisebbek számára szervezett szakaszai a KAV-nak ugyancsak támogatókra lelnek.

Aki bekapcsolódott versenyünkbe, bizonyára rádöbrent arra, hogy mennyire bajtársak vagyunk a nyelv, az emberi szó birodalmában bűvárokodva, sokaknak szóló buzdítás és figyelmeztetés meghallói.

„Szegényedő nyelvvel nem lehet felépíteni a holnapot” (Szabó Pált idéztem), s a helyes, tetsző, gondos nyelvhasználat igenis segíthet ebben. A nyelvvel való törődés a magunkkal való törődést is jelenti: őrzéséért, ápolásáért mindannyian felelősek vagyunk.

Zsigmond Győző,

a KAV irányítója, s (egyik) játékvezetője

Szép magyar beszéd verseny

Az egyetemi anyanyelvi napok keretében rendezték meg 1992 tavaszán az ELTE-n a szép magyar beszéd, helyes kiejtés versenyét a BTK, TFK és az ÁJTK hallgatói részvételével.

Vékás Lajos rektor megnyitó beszéde után Szathmári István Változások mai nyelvünkben címen tartott előadást. A teljességre törekvő összefoglalásban szólt a nyelvi rétegekben és stílusrétegekben észlelhető változásokról, a gondolkodás szerepéről és hatásáról. A hangos beszéd hibáit sorolva pedig kitért a levegővételtől a gyors beszédig, a szünet, a tagolás elhanyagolásától a rossz, téves hangsúlyon keresztül a mondatok indokolatlan lezárásáig minden olyan jelenségre, amelyek jellemzik napjaink nyelvhasználatát, kiejtését.

Ezután kezdetét vette a verseny. Bolla Kálmán, a bírálóbizottság elnöke köszöntötte a versenyzőket sikeres szereplést kívánva. Utalt arra is, hogy a már hagyományos versenyre — Kodály kezdeményezését véve alapul — az 51. alkalommal kerül sor, a „Kazinczy-ágon” pedig a 20. alkalommal.

Először a szabadon választott szövegek hangzottak el. Ezek mind tartalmukban, mind nyelvi megformáltságukban értékesnek mondhatók, bár néhány fordítás is akadt! Többször idézett szerzők: Kosztolányi, Babits, Déry, Konrád Gy. és Latinovits voltak.

Majd a kötelező szöveg meghallgatására került sor. Ady Endre: A gondolat ellen című írásának 29 sora.

A verseny célja — amint azt Fodor Katalin 1988-ban megfogalmazta: „. . . hogy valamennyi leendő pedagógus számára lehetőséget biztosítson, mutassa be beszédműveltsége színvonalát.” Ám a verseny csak eszköz, amint azt Bolla Kálmán az 1988-as verseny alkalmából hangsúlyozta: „Tudjuk, tapasztaltuk is elégszer, hogy a szövegolvassás minőségét nem a versenyen való szereplés dönti el, hanem a nyelvhasználat törvényeinek, szabályainak a pontos ismerete, az állandó gyakorlás és pallérozás; a magunkban kifejlesztett és bennünk élő nyelvi eszmény teszi élővé és sikeressé a szereplést.” A Tiszta beszéd című kiadvány előszavában pedig így fogalmazott: „Világos gondolati tartalom, tiszta érzelmek, emberi tisztesség, precíz nyelvi megformáltság és adekvát kifejezési forma nélkül nincs egyenes, tiszta beszéd. A tiszta beszéd elsajátítása (elsajátítása tanári hivatáshoz, a nyelvész és fonetikus szakmához szorosan hozzá tartozó szakmai feladat, de tudjuk, hogy ennél több is: osztálytársadalmi ügy!)”

Ezt az ügyet szolgálta az 1992-es verseny is. Bár sok jó szereplés is volt, van még mit javítani az átlagszínvonalon. Viszonylag jobban sikerült a szabadon választott szövegek tolmácsolása. Majdnem általános jelenség, hogy a felolvasásokat az írásjelek „szabályozzák”, vagyis a versenyzők mechanikusan megállnak, szünetet tartanak a tagmondatok között, és ezzel széttördelik a szöveget, a tartalmilag összetartozó részeket. A hangsúly sem igazodik pontosan a tartalomhoz, vagyis nem mindig a kiemelés igazi eszköze. Előfordult nem elég tiszta, teljesértékű szókimondás is, valamint halk beszéd.

Nehezebb feladatnak mutatkozott a kötelező szöveg. A szokottnál is nehezebb volt Ady gondolatait megérteni. Egyértelműen intellektuális megszólalást kívánt, ami nem igen sikerült a versenyzők többségének.

Színvonalas szerepléséért *Novák Géza* kapott Kodály-érmet. Kijelölték a továbbjutókat az országos versenyre, és könyvjutalmat kaptak a legeredményesebb szereplők.

Graf Rezső

Jeff Bernard előadása 1991. dec. 11-én a Magyar Szemiotikai Társaságban

1991 nyarán új tudományos társaság alakult Magyar Szemiotikai Társaság címmel és nyomban igen aktív munkába kezdett, hiszen előzménye e Társaságnak már igen régen létezett: az MTA szemiotikai bizottsága, ill. a Magyar Nyelvtudományi Társaság szemiotikai szakosztálya. Az alakuló ülés után egy-két hónappal társasági ülés volt, melyen *Voigt Vilmos* tartott előadást, melyhez a jelen levő *Th. A. Sebeok* is hozzászólt, majd dec. 11-én egy újabb társasági ülés következett, melyen *Jeff Bernard*, az Osztrák Szemiotikai Társaság vezetőségének tagja tartott értékes előadást „Überlegungen zum »state of the art« in der Semiotik” címmel.

Jeff Bernard a nemzetközi szemiotikai kutatások jelen állásáról beszélt. Az általa felvázolt kép szerint a szemiotikán belül jelenleg négy főirányzat figyelhető meg.

Ez a négy trendre való felosztás persze nem megcáfolhatatlan tagolási valóság, viszont alkalmas arra, hogy a szemiotika hazai művelője némi alapot kapjon a saját tudománya rendszerezési lehetőségére nézve.

Melyek ezek a fő kutatási orientációk a szemiotikán belül?

1. A szocio-szemiotikai irányzat (amely bizonyos „szociológiai” alapot tart szem előtt).

2. A Peirce-követők irányzata (amely a „gondolkodás logikája” felé orientálódik, beleértve a gondolkodáslogikába a modern filozófián belüli jelentéstant is).

3. A Saussure-követők irányzata (amely a nyelvlogika felé orientálódik, magában foglalva a különféle nyelvészeti strukturalista irányzatokat).

4. A bio-szemiotikai irányzat (amely egy ún. „bio-logika” felé orientálódik).

Az első irányzat vonatkozásában — az előadó — egy bizonyos időrendet követve — *Michail M. Bachtin*, az egykori szovjet pszichológiai tanulásmélett, *Adam Schaff*, *Georg Klaus*, *Lasar O. Resnyikov* és *Lukács György* nevét említette (ez utóbbi kapcsán külön hivatkozott a pavlovi jelemélett kapcsolatos lukácsi nézetekre), de ide sorolta *Alfred Schütz* munkásságát és *Feruccio Rossi-Landi* sajátos koncepcióját is (mint a legkidolgozottabb szocio-szemiotikai elméletet).

A második irányzatot illetően elsőként természetesen az irányzatot fémjelző *Charles Sanders Peirce* nevét említette, aki az amerikai pragmatista filozófia megalapítója és a modern jeltudomány megalapozója. Őt követte (a maga szimbolikus interakcionizmusával akár az első csoportban is helyet foglalható) *Georg H. Mead* nevének említése, majd *Charles W. Morris*, *Max Bense*, *Elisabeth Walther* („Basistheorie”), *Klaus Oehler*, *Gérard Deledalle* és mások nevének említése következett. Mint mellék-irányzat a jelentésmélett is idevonódik főleg az analitikus filozófia és egyéb irányzatok jelentésmélette — így *G. Frege*, *Edmund Husserl* munkássága, az ún. „Bécsi Kör” logikai jelentéstana, valamint a lengvéri (lvovi) és varsói filozófiai neopozitivisták jelen-tésztanak.

A harmadik csoport kapcsán, a csoport névadójának, *F. de Saussure*-nek szemantikai elmélete után, *Jeff Bernard*, *L. Hjelmsev* nevét említette, aki — és ezt a kife-

jezést használta — Saussure elméletét mintegy „radikalizálta”. Ide tartozónak vette a strukturalizmus I-et, amit a „Bécsi Kör” és az amerikai deskriptív nyelvészet képviselt. Ezt élesen elkülönítendőnek mondta a szintén idetartozó strukturalizmus II-től, ami a 60-as éveknek volt vezető irányzata, magába olvasztva más diszciplinák strukturalista elképzeléseit (Roland Barthes, Jacques Lacan, Claude Lévi-Strauss stb. elméletei). Különös fontosságot tulajdonított az előadó e harmadik csoporton belül az ún. párizsi iskolának (Algirdas J. Greimas „strukturális szemantiká”-jának), a termékeny moszkvai és tartui iskolának és a jelenleg még tudományosan aktív utóstrukturalizmusnak vagy — szebben csengő kifejezéssel — posztstrukturalizmusnak.

A negyedik irányzat Jakob von Uexküll munkásságából, a környezetelmélet (valójában egy sajátos jelelmélet) megalapozásából indult ki; majd ezt, ti. a környezetelméletet Thure von Uexküll, az előbbi fia ültette át modern tudományos nyelvezetre. A bioszemiotika legkiemelkedőbb képviselőjeként Jeff Bernard Th. A. Sebeoköt említette, aki éppen születésének 70. éves jubileuma alkalmából tartott hazánkban a témát érintő előadásokat. Ontogenetikai oldalról az irányzathoz sorolhatónak mondta az előadó Karl Bühler és J. Piaget munkásságát is. Martin Krampen az utóbbi időben viszont ún. fitoszemiotika címmel fejlesztett ki érdekes elméletet.

Kétségtelenül a 2. és 3. csoportba sorolt irányzatok képezik a modern szemiotika főágait.

A *Languages* c. folyóiratban (103/1991) Erik Larsen „Un essai de sémiotique: la notion d'objet chez Brøndal, Peirce et Greimas” címmel jelentetett meg tanulmányt. Ebben a szerző a modern szemiotikát J. Bernard rendszerezésének mintegy ellenpróbájaként, amerikai és európai szemiotikára tagolta, legalábbis a „tárgyiság” mibenlétének nézőpontját alapul véve. Az amerikai szemiotikát és az európai szemiotikát szembeállítva így ír: „le but de cet article: l'ouverture d'un dialogue entre deux traditions sémiotiques, la tradition européenne et la tradition américaine.” A két irányzatot viszont külön-külön így jellemzi: „la sémiotique américaine est avant tout une sorte d'acrobatie triadique de caractère trop général (à l'exception [. . .] des cercles où on s'occupe de la sémiotique européenne); la sémiotique européenne n'est qu'un formalisme binaire trop lié à son origine linguistique (à moins qu'on ne s'occupe de Peirce).”

Amit Larsen a szemiotika ilyen tagolásával megvalósít, valamiféle eklekticizmusnak nevezhető. Ez a széttagolás — mivel az európai tudományt is létezőnek veszi — számunkra, európaiak számára mégis azzal a jóérzéssel jár, hogy a szemiotika (nem úgy mint a Chomsky fényjelezte transzformációs és generatív grammatika, amelyet inkább csak amerikai „találmánynak” nevezhetünk) valóban nemzetközi stúdium. Larsen egyébként három szemiotikust említ névszerint, s ezek közül csak egy (Charles S. Peirce) amerikai, a másik kettő (Brøndal és Greimas) európai. Így a mérleg még kissé az európaiság felé hajlik is el.

A fenti rendszerezés megtétele után, amit itt most Larsen tagolásával szembeállítottunk egy pillanatra, Jeff Bernard a Nemzetközi Szemiotikai Társaság kongresszusairól is rövid áttekintést adott. Az első, milánói kongresszust (1974) inkább felmérő, mezőnybemutató jellegűnek minősítette, majd utalt arra, hogy a bécsi kongresszus (1979) már az irányzatok kivehető kristályosodását és a színterek megerősödését mutatta, a palermói kongresszus (1984) szerinte külső okokból kifolyólag kevésbé markáns jelleget öltött, míg ellemben a barcelonai-perpignani kongresszus, különösen a sok fiatal kutató és az általuk felvetett sok új téma révén ismét a fellendülés irányába mutatott (1988).

Büky Béla

Szemle

Grétsy László—Vágó István: Álljunk meg egy szóra! (Ismerteti: <i>Graf Rezső</i>)... 332	
Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből (Ismerteti: <i>Mikó Pálné</i>)	334
Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára (Ismerteti: <i>Szűts László</i>).....	337
Pertti Virtaranta: Tverin karjalaisista nimistä (Ismerteti: <i>Kálmán Béla</i>).....	338
Földes Csaba: Deutsch—ungarisches Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke (Ismerteti: <i>Kiss Jenő</i>)	339

A Nyelvőr hírei

<i>Szende Aladár</i> : A Kazinczy-verseny huszonhetedik országos döntője.....	341
<i>Zsigmond Győző</i> : Kőrösi Csoma Sándor anyanyelvi vetélkedő Erdélyben.....	344
<i>Graf Rezső</i> : Szép magyar beszéd verseny.....	346
<i>Büky Béla</i> : Jeff Bernard előadása 1991. december 11-én a Magyar Szemiotikai Társaságban	347

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszáma. Előfizetési díj egy évre 280 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Piarista köz 1. III.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetés és Lapellátási Irodánál (Bp. XIII., Lehel út 10/A.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 1-185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 1-382-440) könyvesboltjait an.

Nyelvészeti kiadványok

- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László és Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szóke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva*: Magyar szinonimaszótár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán és Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. I—II. kötet. Akadémiai Kiadó 1988. 821+822 oldal, 536,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 116,— Ft
- Bakos Ferenc*: A magyar szókészlet román elemeinek története. 1982. Akadémiai Kiadó, 559 oldal, 141,— Ft
- Új magyar tájszótár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft. II. kötet, 1983. Akadémiai Kiadó 1175 oldal, 306,— Ft
- Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 198,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó 388 oldal, füzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Róka Jolán*: Az újságsszövegek szerkesztési és stílustipológiája 1986. Akadémiai Kiadó 208 oldal, 59,— Ft
- Székely nyelv- és földrajzi szótár. Összeállította *Gálffy Mózes és Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Imre Samu*: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése. 1986. 67 oldal, 21,— Ft
- Soltész Katalin*: Arany János verselése. 1987. Akadémiai Kiadó 347 oldal, 58,— Ft
- Akadémiai kislexikon I. A—K. Akadémiai Kiadó, 1989. 1047 oldal, 495,— Ft; II. L—ZS 979 o., 590,— Ft
- Papp Ferenc*: Alkalmazott nyelvtudomány. Akadémiai Kiadó, 1989. 35 oldal, 16,— Ft
- Deme László—Fábián Pál (szerk.)*: Helyesírási kézikönyv. Akadémiai Kiadó, 1988. 687 oldal, 140,— Ft
- Rácz Endre*: Az egyeztetés a magyar nyelvben. 1991. 180,— Ft
- Szemere Gyula*: A Magyar Nyelvőr 70—100. évfolyamának mutatója. 1991. 280,— Ft